

ISSN 2524-0129 (Print)
ISSN 2664-5718 (Online)

*Збірник наукових праць
Юридичного факультету
Західноукраїнського
національного університету*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВознавства

ACTUAL PROBLEMS OF LAW

**Випуск 3 (27)
2021**

---

1. Теорія та історія держави і права. Історія політичних і правових вчень. Філософія права.
  2. Конституційне право. Адміністративне право і процес. Фінансове право. Інформаційне право. Міжнародне право.
  3. Цивільне право і цивільний процес. Сімейне право. Трудове право. Міжнародне приватне право. Господарське право. Господарсько-процесуальне право.
  4. Кримінальне право та кримінологія. Кримінально-виконавче право. Кримінальний процес та криміналістика. Судова експертиза. Оперативно-розшукова діяльність. Судоустрій. Прокуратура та адвокатура.
-

**Збірник наукових праць Юридичного факультету
Західноукраїнського національного університету
у співпраці з НДІ приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України**

Засноване у 2011 році
Виходить 4 рази на рік

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
інформації КВ № 24735-14675ПР від 16.03.2021р.

ISSN 2524-0129 (Print) / ISSN 2664-5718 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВознавства

Випуск 3 (27) 2021

DOI: <https://doi.org/10.35774/app>

DOI: [https://doi.org/10.35774/
app2021.03](https://doi.org/10.35774/app2021.03)

Включений до переліку фахових видань України з юридичних наук
Наказом МОН України від 10.05.2017р. № 693 «Про затвердження
рішень Атестаційної колегії Міністерства щодо діяльності
спеціалізованих вчених рад від 27 квітня 2017 р.»

Включений до переліку фахових видань України (категорія «Б»)
з юридичних наук Наказом МОН України від 28.12.2019р. № 1643
«Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства
щодо діяльності спеціалізованих вчених рад»

Засновник та видавець Західноукраїнський національний
університет

Рекомендовано до друку Вченою радою
Західноукраїнського національного університету
(протокол № 2 від 29.09.2021 р.)

INDEX COPERNICUS

INTERNATIONAL
Видання включено до міжнародної наукометричної
бази даних «Index Copernicus International» (Польща)

Доступ до наукометричної бази здійснюється
за адресою: <http://jmi.indexcopernicus.com/?lang=ru>

«Актуальні проблеми правознавства» можна
знайти, скориставшись формою пошуку зверху
сторінки за індексом ISSN

Головний редактор

Слома Валентина Миколаївна, професор кафедри цивільного права і процесу, заступник декана
юридичного факультету Західноукраїнського національного університету, доктор юридичних наук, до-
цент

Заступник головного редактора

Грубінко Андрій Васильович, професор кафедри теорії та історії держави і права, директор Центру
стратегічної аналітики та міжнародних студій Західноукраїнського національного університету, доктор іс-
торичних наук, професор (відповідальний редактор)

Мазепа Світлана Олегівна, доцент кафедри кримінального права та процесу, заступник декана юри-
дичного факультету Західноукраїнського національного університету, кандидат юридичних наук

Редакційна колегія:

Балинська Ольга Михайлівна, проректор Львівського державного університету внутрішніх справ, док-
тор юридичних наук, професор

Банах Сергій Володимирович, доцент кафедри кримінального права і процесу, декан юридичного фа-
культету Західноукраїнського національного університету, доктор юридичних наук, доцент

Гречанюк Сергій Костянтинович, начальник департаменту з питань виконання кримінальних
покарань Міністерства юстиції України, доктор юридичних наук, професор

Калаур Іван Романович, професор кафедри цивільного права і процесу Західноукраїнського
національного університету, доктор юридичних наук, професор

Книш Сергій Володимирович, завідувач кафедри загальнотеоретичних правових дисциплін Рівнен-
ського інституту Київського університету права НАН України, кандидат юридичних наук, доцент

Лазур Ярослав Володимирович, декан юридичного факультету Ужгородського національного універ-
ситету, доктор юридичних наук, професор

Соболь Євген Юрійович, ректор Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені
Володимира Винниченка, доктор юридичних наук, професор

Теремецький Владислав Іванович, професор кафедри цивільного права і процесу Західноукраїнсько-
го національного університету, доктор юридичних наук, професор

Іноземний член редакційної колегії:

Грега Стрбан, декан юридичного факультету Університету Любляни, доктор наук, професор (Слове-
нія)

Цоль Фредерік, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права Ягеллонско-
го університету (Польща), завідувач кафедри європейського і польського приватного права та порів-
няльного правознавства Оснабрюцького університету, професор (Німеччина).

Editor in Chief

Sloma Valentyna Mykolayivna, Professor of Department of Civil Law and Process, Vice-Dean of Faculty of Law of West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor

Deputy Editor in Chief

Hrubinko Andrii Vasylovych, Professor of Department of Theory and History of State and Law, Director of the Center for Strategic Analysis and International Studies of West Ukrainian National University, Doctor of Historical Sciences, Professor (**responsible for the issue**)

Mazepa Svitlana Olehivna, Associate Professor of Department of Criminal Law and Process, Vice-Dean of the Faculty of Law of West Ukrainian National University, Candidate of Legal Sciences

Editorial board:

Balynska Olha Mykhaylivna, Vice-rector, Lviv State University of Internal Affairs, Doctor of Legal Sciences, Professor

Banakh Serhii Volodymyrovych, Associate Professor of Department of Criminal Law and Process, Dean of the Faculty of Law of West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor

Hrechanyuk Sergii Konstantynovych, Head of the Department of Execution of Criminal Punishments of the Ministry of Justice of Ukraine, Doctor of Legal Sciences, Professor

Kalaur Ivan Romanovich, Professor of Department of Civil Law and Process of West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Knysh Sergii Volodymyrovych, Head of the Department of General Theoretical Legal Sciences of the Rivne Institute of Kyiv University of Law, NAS of Ukraine, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor

Lazur Yaroslav Volodymyrovych, Dean of the Law Faculty of Uzhgorod National University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Sobol Yevgen Yuriyovych, Rector of Volodymyr Vynnychenko Central-Ukrainian State Pedagogical University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Teremetskyi Vladyslav Ivanovych, Professor of the Department of Civil Law and Process of West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Foreign member of the Editorial board

Grega Strban, PhD, Professor, Dean of Faculty of Law of University of Ljubljana (Slovakia)

Zoll Fryderyk, Doctor of Law, Professor of the Department of Civil Law, Jagiellonian University (Poland), Head of the Department of European and Polish Private Law and Comparative Law at Osnabrück University, Professor (Germany).

ЗМІСТ

1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Братасюк Марія, Братасюк Оксана Позитивне (державне) право як вислід природних невідчужуваних прав людини.....	6
Брославський Володимир Застосування інституту конфіскації майна Російською імперією на Правобережній Україні наприкінці XVIII – на початку XIX ст.....	13
Грубінко Андрій, Дідушин Васирина Пам'яткоохоронна діяльність у контексті деокупації Криму та частини Донбасу.....	20
Кравчук Валентина Люстрація як механізм очищення влади: теоретичні та деонтологічні грані.....	25
Кравчук Микола, Лаврів Ілона Сутність корупції та основні шляхи її подолання в Україні.....	31
Тетяна Подковенко Концепція природного права Густава Радбруха.....	37
Віктор Савенко, Наталія Ігнатенко Генеza державної політики в галузі освіти в Україні періоду незалежності.....	43
Свідерська Наталія, Курас Дмитро Рецензія на підручник «Історія правоохоронних органів України».....	49
Ухач Василь Жандармерія в імперії Габсбургів: нормативно-правове забезпечення, організаційна структура, діяльність.....	52

2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Грищук Максим Міжнародний досвід запобігання та протидії корупції як ключовий інструмент реформування антикорупційної політики України.....	57
Ізбаш Катерина, Коломієць Юрій Верховенство права як провідний принцип адміністративного судочинства.....	63
Козар Максим Адміністративно-правове регулювання функціонування державного бюро розслідувань.....	69
Румянцева Дарина Антикорупційний менеджмент в державній установі як елемент антикорупційної політики в Україні.....	75
Саванець Людмила Уніфікація матеріальних норм про відповідність товару договору в міжнародному приватному праві.....	82
Стоян Анна Інструменти оцінювання доказів в адміністративному процесі.....	90
Терехов Віталій Питання інформаційно-аналітичних досліджень у сфері правоохоронної діяльності.....	103
Stakhyra Hanna, Savanets Lyudmila Ensuring the Security of Personal Data on the Internet: the Commercial Use of Personal Data by Digital Content Providers.....	110

**3. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО.
ТРУДОВЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО.
ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО**

Гнатів Оксана, Бутрин-Бока Наталія, Базан Ірина
Скасування виконавчого напису нотаріуса..... 117

Зайцева-Калаур Інна
Місце юридичних клінік в системі захисту прав людини 123

Труфанова Юлія, Мануляк Надія
Визнання особи безвісно відсутньою в контексті подій 2014 року в Україні..... 128

**4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО.
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА.
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ. СУДОУСТРІЙ. ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА**

Іванюк Вікторія, Пустовий Олександр
Інститут кримінальних проступків у законодавстві України та зарубіжних держав 135

Олійничук Олександра, Олійничук Роман, Колесніков Андрій
Електронне правосуддя як елемент сучасної системи судочинства..... 141

---

1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

DOI:10.35774/app2021.03.006
УДК 340.12

Марія Братасюк,

доктор філософських наук, професор,
професор Львівського національного
університету імені Івана Франка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9216-0911>

Оксана Братасюк,

кандидат юридичних наук, доцент,
в.о. завідувача кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового
права Західноукраїнського
національного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5871-4386>

ПОЗИТИВНЕ (ДЕРЖАВНЕ) ПРАВО ЯК ВИСЛІД ПРИРОДНИХ НЕВІДЧУЖУВАНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Розкрито проблему співвідношення позитивного (державного) права та природних невідчужуваних прав людини. Наголошено, що розгляд цієї проблеми неможливий без вивчення основних типів праворозуміння. Показано, що з позицій легістської доктрини, де ключовим принципом є принцип тотожності права та закону, стверджується монополізм держави і закону в праві, розрізнення права та закону стає неможливим. На протизвагу цьому підходу, в контексті природно-правової парадигми можливе розмежування права та закону, стверджується первинність і визначальність людини й права щодо держави і закону. Доведено, що державне право є вислідом природних невідчужуваних прав людини.

Ключові слова: позитивне право, природне право, невідчужувані права людини, легізм, природно-правова парадигма, юснатуралізм, антропологічно-аксіологічний підхід, законодавство, правова доктрина, верховенство права.

Братасюк М., Братасюк О.

Позитивное (государственное) право как исход природных неотчуждаемых прав человека

В статье раскрывается проблема соотношения позитивного (государственного) права и естественных неотчуждаемых прав человека. Подчеркнуто, что рассмотрение этой проблемы невозможно без обращения к основным типам правопонимания. Показано, что с позиций легистской доктрины, где ключевым принципом

© Марія Братасюк, Оксана Братасюк, 2021

является принцип тождества права и закона, утверждается монополизм государства и закона в праве, разграничение права и закона становится невозможным. В противовес этому подходу, в контексте юснатуралистической парадигмы возможно разграничение права и закона, утверждается первенство и определяющее место человека и права относительно государства и закона. Доказано, что государственное право является следствием естественных неотчуждаемых прав человека относительно государства и закона. Доказано, что государственное право является следствием естественных неотчуждаемых прав человека.

Ключевые слова: позитивное право, естественное право, неотчуждаемые права, человека, легизм, естественно-правовая парадигма, юснатурализм, антропологически-аксиологический подход, законодательство, правовая доктрина, верховенство права.

Bratasyuk M., Bratasyuk O.

Positive (state) law as a consequence of natural inalienable human rights

The article reveals the problem of the relationship between positive (state) law and natural inalienable human rights. It is emphasized that consideration of this problem is impossible without recourse to the main types of legal understanding. Due to the long-term dominance of the Legist doctrine in our legal sphere, many current lawyers continue to think in accordance with its guidelines, ideas, stereotypes, and so on. One such stereotype that needs to be dispelled is the perception of positive law as primary in relation to human rights. In this study, we highlight the problem of the secondary nature of state power and law in relation to man and his inalienable rights.

It is shown that from the standpoint of the Legist doctrine, where the key principle is the principle of identity of law and legislation, the monopoly of the state and law in law is asserted, the distinction between law and legal norm becomes impossible. The principle of the identity of law and legal norm, consolidating the state-monopoly of power in law, thus elevates the state over man, the law, which has no legal essence, over law.

In contrast to this approach, in the context of the natural-legal paradigm, the distinction between law and legal norm is possible, the primacy and certainty of man and law in relation to the state and law is asserted. It is in this type of legal understanding that the central category is the category of natural law, which is thought of as a set of fundamental principles, the origins of which in human existence, which reflect the most important connections of this existence, must be universally binding. Recognized inalienable human rights are positive by the state authorities, that is, they legislate in accordance with the requirements of the rule of law, the origins of which are in natural law doctrine. If these requirements are met, people and society receive legal legislation as an expression of the unity of legal content and legal form. It is proved that state law is a consequence of natural inalienable human rights.

Keywords: positive law, natural law, inalienable human rights, legism, natural-legal paradigm, jusnaturalism, anthropological-axiological approach, legislation, legal doctrine, rule of law.

Постановка проблеми. Для утвердження демократичних засад життя в сучасній Україні необхідно здійснити правове реформування, для чого реформатори повинні мати відповідну інтелектуальну підготовку. Правову реформу не можна проводити частково, поверхово, звівши її до будь-яких законодавчих чи інституційних змін, як це робиться в нинішній Україні. Вона має стосуватися насамперед світоглядно-мисленневої еволюції учасників правового життя, особливо реформаторів.

Через довготривале домінування в нашій правовій сфері легістської доктрини чимало нинішніх правників все ще мислять відповідно до її настанов, ідей, стереотипів тощо. Одним із таких стереотипів, якого треба позбуватися, є сприйняття позитивного права як первинного щодо прав людини. На жаль, цей стереотип ще доволі живучий у правовому житті. В дослідженні актуалізовано проблему вторинності державної влади та закону щодо людини та її невідчужуваних прав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначену проблему фрагментарно досліджували: С. Головатий, В. Градова, О. Гришук, В. Братасюк, М. Козюбра, О. Костенко, С. Шевчук, Дж. Вітмен, В. Нерсесянц, А. Дайсі, Т. Погге та ін. [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14]. Науковці розглянули такі аспекти, як: людське буття як джерело прав людини, сутність прав людини, їхні невід'ємні характеристики, принципи права, ціннісно-смісловне наповнення права, співвідношення права та закону тощо. Проте, як засвідчує аналіз наукової літератури, проблема співвідношення природного права та позитивного (державного) в українських умовах все ще актуальна, законницька свідомість і правників, і громадян дуже повільно трансформується у правову. Тому нині необхідно інтенсифікувати такі дослідження.

Мета статті – на основі аналізу наукових джерел показати вторинність, похідний характер державного (позитивного) права щодо природних невідчужуваних прав людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зазначена вище проблема не може бути об'єктивно розкрита поза основними типами праворозуміння: легістським та природно-правовим (юридичним). Зокрема, з позицій легістського типу праворозуміння, який пронизаний принципом тотожності права та за-

кону, розгляд нашого питання видається неможливим. Відображення співвідношення між правами людини та державним правом – це з'ясування співвідношення права та закону. Загалом світоглядно-філософський вимір у розумінні права, його феноменів є доволі важливим моментом, звернення до нього, врахування його – це запорука їх всебічного та глибинного дослідження. Розглянемо більш детально цю залежність, але спершу легізм як світоглядно-мисленнєву парадигму, яка має характерні риси. Як згадувалося вище, основа легізму – принцип тотожності права та закону. Легізм стверджує фіктивність природних прав людини, природного права загалом, реальним вважає лише державне писане, емпіричне (позитивне) право, а це означає, що витoki права знаходяться в державній владі, вона має монополію не тільки на його творення, а й на застосування, захист, пізнання, істини в праві тощо. Легізм оперує поняттям «надані права», а надає їх, звісно, держава-монополіст. Це означає, що ці права не можна мислити як невідчужувані, тобто природні, невід'ємні від людини. Якщо вони надані, то можуть бути і відібрані тими, хто їх надав. Ці «надані права» втілюють авторитет влади, тому вони мають бути загальнообов'язковими для виконання всіма суб'єктами права, незалежно від того, який зміст у них заклав законодавець – правовий чи не правовий, справедливий чи несправедливий. Вони ап'орі мисляться справедливими, сумніватися у правоті влади легізм не дозволяє. За порушення норм закону, які легіст ототожнює з нормами права, безвідносно до їхнього змісту, (хоч би яким довільним він був) має наступати відповідальність [9; 10; 11]. Правда, вона може бути псевдо-правовою, бо за порушення несправедливої норми чи закону, правова відповідальність наступити не може. Але легізм будь-яку свавільну відповідальність називає правовою – це впливає із принципу тотожності права та закону [11].

Принцип тотожності права і закону, закріплюючи державно-владну монополію в праві, вивисує державу над людиною, закон, який не має власної правової суті, над правом. Стверджуючи позитивне державне право як єдино «правильне», «справжнє» право, легізм стверджує його як засіб насильства влади над людиною. Для легіста «буква закону» – це особлива цінність, відгадати її, стовідсотково ставши на позицію законодавця, – мабуть, основна його мета. «Закон є закон», – люблять промовляти легісти, тобто закон має бути виконаним, незважаючи ні на що. Монополія закону як джерела і форми буття права – це втілення всевладдя державної влади, що, як засвідчує наша історія, зумовлює тотальне безправ'я та незахищеність людини від державно-владного свавілля. Людина як суб'єкт права в умовах тотальної влади закону перетворюється в об'єкт законницьких маніпуляцій державної влади.

Із принципу тотожності права і закону впливає тотожність норм права та норм закону, верховенства права та принципу законності, правовідносин та законівідносин, правової поведінки та законницької (нормативної) поведінки, правосвідомості та законосвідомості, правореалізації та законореалізації тощо, хоча вони не тотожні, мають свої відмінності. Тобто формується система принципів, положень, ідей, понять, які є репресивні за суттю щодо індивіда і на практиці втілюються в таку саму репресивну, неправову, реальність. Тому, на наш погляд, легізм не може бути світоглядно-мисленнєвою засадою демократичних перетворень, він несумісний з демократичними принципами та цінностями. Суспільство в процесі правового реформування має звільнити себе остаточно від легістського репресивного мислення та світогляду, оскільки вони, принижуючи право та людину, спонукають до творення неправової реальності.

На відміну від легістської світоглядно-мисленнєвої парадигми, іншою гуманістичною світоглядно-мисленнєвою парадигмою, в межах якої можливе розрізнення права та закону, є природно-правова, юснатуралістична. Із самого початку свого існування вона була спрямована на захист таких цінностей, як людина, її життя, права та свободи [8; 9; 10; 11; 12; 13]. Саме в цьому типі праворозуміння центральна категорія – це природне право, яке мислиться як сукупність фундаментальних принципів, витoki яких в людському бутті, що відображають найважливіші зв'язки цього буття, тому мають бути загальнообов'язковими для виконання всіма і є визначальними щодо волеустановленого державного права [8; 9; 10]. Чи не найважливіша ідея, зафіксована у цьому трактуванні природного права, це його позадержавні витoki – вони у людському бутті, а не у державно-владній волі.

Право виражає фундаментальні характеристики буття, які фокусуються в принципах, зокрема таких: принцип людини, її життя як найвищої цінності; поваги до її людської гідності та честі; принцип справедливості; принцип поваги до індивідуальної свободи, принцип рівності для всіх суб'єктів права; принцип добра, спільного блага; принцип непорушності приватної власності; принцип розумності, принцип добросовісності як засади правосуддя; принцип доступності до суду; принцип відповідальності лише через справедливую судову процедуру тощо лежать в основі людського життя. Відмова від цих принципів, порушення їх означає руйнацію основ людського буття, а, отже, знищення умов для повноцінного життя людського індивіда [1; 2; 10; 12; 13; 16; 18]. Такий жахливий експеримент над людиною, основами її буття

здійснили більшовики, прийшовши до влади. Вони замінили загальнолюдські принципи права класово-партійним підходом і економічним принципом: «хто не працює, той не їсть» та «від кожного – по здібностях, кожному – за його працю». Чим закінчився цей експеримент – загальновідомо: суспільство потрапило у вакханалію насильства, внаслідок якого було знищено десятки мільйонів осіб і відкинута суспільство в історичний тупик, можливо, на сотню років. Доволі сумний вислід радянського експерименту – радянська людина, представник типу «гомо советікус», людина зі зламаною волею, зруйнованим інстинктом самозбереження, відсутнім здоровим глуздом, нездатністю до нормального мислення, а отже, сприйняття реальності, людина, не здатна до самовизначення, бо за неї систематично цей вибір робила всесильна всюдисуша державна влада. Вона не здатна користуватися свободою, бо такого досвіду вона не мала – радянських людей вчили лише за неї помирати, а не жити в свободі [16]. Ця людина не знала про свої природні невідчужувані права, доки існував тоталітаризм, ці права було замінено законом, тобто «наданими» державою «правами». Інші права вона не могла мати.

Застосування в межах природно-правової парадигми антропологічно-аксіологічного підходу дає можливість побачити право як духовно-культурний феномен і глибоко гуманістичне явище. Право – це форма буття загальнолюдських цінностей [1; 3; 7; 9; 12]. Названі вище принципи права утверджують цінності загальнолюдського плану, поза якими повноцінного людського життя бути не може. Людина, яка живе поза цими цінностями, стає частковою, деперсоналізується, втрачає особистісне «я», або гине фізично. Не випадково міжнародна спільнота після Другої світової війни прийняла низку міжнародних правових актів, найбільш відомі із них такі: «Загальна Декларація прав людини», в яких закріпила непорушність природних невідчужуваних прав людини, загальнолюдські принципи права, зобов'язавши держав-підписантів «Загальної Декларації...» стверджувати і захищати ці права, що мають структуру принципів права [17].

Права людини невідчужувані не тому, що народжуються разом із людиною, як пишуть часто в наших підручниках, а тому, що зумовлені людською суттю і буттям, органічно впливають із них, відображають їхні характерні риси, закономірності людського буття і його специфіку. Ці права універсальні, бо стосуються кожного, незалежно від будь-яких особливостей походження, раси, національності, віри, мови тощо. «Всі люди народжуються рівними і вільними у своїй людській гідності та правах...», – це ст. 1 «Загальної Декларації прав людини». Як імперативно виписано цю статтю. В одному реченні мовиться про декілька загальнолюдських цінностей: людину, рівність, свободу, гідність, права.

Природні права людини неподільні, бо людина і її життя – це цілісність, тому, якщо права у людини відібрати, її життя буде частковим, постраждають, не будуть реалізованими інші права. Цінності, закріплені принципами права, взаємопов'язані, і ця взаємопов'язаність зумовлена цілісністю людини і її буття. Якщо, напр., порушити принцип правової рівності для суб'єктів права в змісті закону, тобто прийняти неправовий закон, це означатиме, що буде принижено людську і громадянську гідність тих людей, які виявилися менш повноцінними, ніж інші, на чю користь був прийнятий закон. Чийсь інтереси виявилися незахищеними, а чийсь захищені надмірно за рахунок приниження гідності та інтересів першої групи людей. І тут уже постає проблема справедливості у відносинах людини як суб'єкта права і держави, людини й інших суб'єктів права. Люди дуже загострено реагують на несправедливість. Якщо її надміру – це шлях до руйнації правовідносин, створення соціальної напруги тощо. Незахищеність інтересів людини означає обмеженість права на індивідуальну свободу, неможливість здійснити якісь інші права та свободи, що негативно вплине на життя людини, самоздійснення, її долю. Тобто взаємозв'язок загальнолюдських цінностей очевидний.

Гуманізм права полягає в тому, що воно не дозволяє ставитися до людей вибірково, ділити їх на більш повноцінних і менш повноцінних, більш гідних і менш гідних. Право як форма буття загальнолюдських цінностей має за мету якомога більше ствердження людини, повноти її життя, гармонізацію правовідносин, захист людського життя як найбільшої цінності, на відміну від закону, який може мати на меті ствердження якогось партикулярного інтересу [1; 3; 7; 13]. Таких законів український законодавець ухвалив немало.

Природно-правова парадигма, на відміну від легістської, яка щосили відмежовує мораль від права, навпаки – стверджує їхню єдність, невіддільність. Звільняючи право від моралі, легізм дає «зелене світло» державно-владному свавіллю і в законтворчості, і в правозастосуванні, що неминуче негативно позначається на правах людини, їх здійсненні та захисті. На противагу цьому, юснатуралісти саме право схильні вважати «юридизованою мораллю» або «моралізованим правом», що суті його не змінює. Переважна більшість правових цінностей – це водночас моральні цінності. Аналогічно принципи – моральні принципи стали правовими загальнолюдськими. Правовий закон, як правило, витримує перевірку на відповідність

моральному виміру. І навпаки – неправовий закон – закон, що має аморальний зміст, несправедливий [14]. Так само судові рішення – воно може мати справедливий, морально наповнений зміст, а може бути замовленим, працювати не на право, його істину, цінності та смисли, а на особливий інтерес, змістовно бути поза всілякими принципами права.

Легістська ідеологія створює негативний образ людини і орієнтує на нього правника, правильніше – законознавця. Ця людина нерозумна, ірраціональна, не здатна самостійно приймати рішення, тобто самовизначатися, тому за неї це має робити державна влада, яка завжди краще за людину знає, що їй для життя треба, яких моделей поведінки, яку міру свободи, справедливості, рівності тощо [18]. Їй доручається бути опікуном цієї недостатньо відповідальної та нераціональної істоти. Засобом закону, його норм держава має регулювати життя отаких несамотійних індивідів, і вона в авторитарних, деспотичних державах успішно це робить, обмежуючи людину в правах на свій розсуд, стверджуючи фактично неповноцінність і нерівноцінність людини поряд з більш повноцінною державою, її частковість, меншовартісність. Ніяких партнерських відносин людини і держави така ситуація не передбачає [18].

На противагу такому світогляду та мисленню, юснатуралізм стверджує самоцінність людини-особистості, її життя, проводить ідею унікальності людського буття, окремішнього індивіда, який є джерелом права, творцем спільного блага тощо. В юснатуралістичних концепціях подається позитивний образ людини, хоча антиномічний: людина раціонально-ірраціональна, вона креативна істота і водночас руйнівна, вона «громадянин двох світів»: природного та культурного) (І. Кант, А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, Е. Фром, В. Бачинін, О. Бандура, Д. Гудима, С. Максимов, Л. Парашук, М. Патеї-Братасюк та ін.), відповідальна і безвідповідальна тощо. Проте представники юснатуралізму ставляться до людини з довірою, прагнуть вдосконалити її, показати, що не безмежне насильство щодо неї і над нею, а правове життя – це той шлях, який веде до гармонії відносин людини з людиною, людини і світу. І в цьому виявляється глибокий гуманізм цієї ідеології, мислення і практики.

Оскільки людина з її знаннями і вміннями, її творчістю є першопочатком людського буття, джерелом спільного блага, оскільки без неї не буде ні спільноти-народу, ні сім'ї, ні виробничого колективу, ні партії, ні класу, ні держави тощо, її визнано найбільшим багатством будь-якої країни, найбільшою цінністю з-поміж інших цінностей. А тому уряди держав мають сприяти їй у становленні й розвитку, створювати для цього відповідні засади, допомагати ствердженню, реалізації та захисту її прав та свобод як необхідних передумов її повноцінного буття. Звісно, це потребує не державо-центричного світогляду. Громадяни, а особливо влада, мають зрозуміти, що людина і її права – первинні і визначальні щодо закону і влади, які похідні від людини і її прав, вторинні, а не навпаки. Державне (позитивне) право, законодавство – всього лиш вислід невідчужуваних природних прав людини [7; 8; 11; 13; 14; 17].

Насамперед уряди реально мають визнати природні невідчужувані права людини як чинний закон, порушувати який не може ніхто. В Конституції ФРН, напр., цю статтю закріплено. Звісно, це можливо за умов наявності демократичної влади. Це складний і стражденний шлях звільнення людини-особистості з-під диктату влади. Його пройшли західні суспільства, стверджуючи реально паритет інтересів людини і держави, формуючи їхні партнерські стосунки. Сучасна Україна є прикладом складності такого шляху, тим більше – Білорусь чи Росія.

Визнані невідчужувані права людини державна влада позитивує, тобто, оформляє законодавчо відповідно до вимог верховенства права, витоки якого в природно-правовій доктрині. Якщо ці вимоги дотримано, людина і суспільство отримують правове законодавство як вираження єдності правового змісту та юридичної форми. Якщо законотворчість відбувається поза правом, його вимогами, принципами, – це шлях до деюридикації суспільних відносин.

З огляду на вищесказане можна зробити такі узагальнення: для творення правової держави необхідна якісно інша, порівняно із легістською (яка не відповідає демократичним цінностям), світоглядно-мисленнєва парадигма. Такою є природно-правова, в контексті якої стверджується принцип людини як найвищої цінності, оскільки вона – першооснова людського буття, джерело спільного блага; принцип невідчужуваності її природних прав, оскільки вони є необхідною передумовою її повноцінного ствердження і розвитку, оскільки її повноцінне буття поза ними неможливе. Зі сказаного вище випливає, що людина і її права первинні і визначальні щодо держави і закону, які є вторинні, похідні від людини і її природних прав. Право як форма буття загальнолюдських цінностей, що становлять основу людського буття, може існувати у розмаїтті форм, державне право – це лише одна із його форм лише за умови єдності правового змісту і юридичної форми. Оскільки людина та її права – це основа людського буття, позитивне (державне) право може і має бути лише вислідом цих прав.

Список використаних джерел

1. Головатий С. П. Верховенство права : монографія : у 3-х книгах Київ : Фенікс, 2006. Кн. 1: Від ідеї до доктрини. С. 621–624.
2. Головатий С. П. Верховенство права : монографія: у 3 кн. Київ : «Фенікс», 2006. Кн. 2: Від доктрини – до принципу. С. 625–1276.
3. Градова В. Ідея верховенства права в українській правовій традиції : дис. ...к.ю.н. : 12.00.12. Київ. 2013. 247 с.
4. Гришук О. В. Людська гідність в праві: філософський аспект : автореф. ... д-ра юрид. наук : 12.00.12. Харків, 2008. 38 с.
5. Голоскоков Л. В. Правовые доктрины: от древнего мира до информационной эпохи. Москва : Научный мир, 2003. 317 с.
6. Братасюк В. Дієздатність людини як суб'єкта права крізь призму основних типів праворозуміння. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 3. С. 341–344.
7. Козюбра М. Принципи права: методологічні підходи до розуміння природи та класифікації в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. *Право України*. 2017. № 11. С. 142–164.
8. Костенко О. Соціальний натуралізм. Про соціальну природу та її закони. Івано-Франківськ : Петраш К. Т. 2019. 72 с.
9. Погге Т. Права людини як моральні вимоги до глобальних інституцій. *Філософія прав людини ; за ред. Штефана Госепата та Георга Ломанна*. 2-ге вид. Київ : Ніка-Центр, 2012. 317 с. С. 282–301.
10. Нерсесянц В. Юриспруденция. Введение в курс общей теории права и государства. Москва : НОРМА-ИНФРА-М, 1998. 282 с.
11. Whitman J. Western legal imperialism: thinking about the deep historical roots. *Theoretical inquiries in law*. 2008. Vol. 10. № 2. P. 305–332.
12. Дайсі А. Вступ до вчення про право конституції. Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права. Київ : Книги для бізнесу, 2008. С. 511–528.
13. Братасюк М. Г. Антропоцентрична теорія права. Київ, 2010. 295 с.
14. Верховенство права: традиція доктрини і потенціал практики / М. Патеї-Братасюк, В. Гвоздецький, О. Мурашин та ін. ; за заг. ред. М. Патеї-Братасюк : монографія. Київ : Вид-во Європейського ун-ту, 2010. 536 с.
15. Братасюк М., Росоляк О. Співвідношення принципу верховенства права та принципу законності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 1 (13). С. 11–17.
16. Братасюк М. Г. Homo sovieticus як соціальний тип людини (за творчістю С.Алексієвич). *Вісник Львівського університету імені Івана Франка. Сер. : Філософські науки*. 2018. Вип. 20. С. 47–58.
17. Алексі Р. Існування прав людини. *Право України*. 2011. № 8. С. 121–130.
18. Братасюк В. М. Правосуб'єктність індивіда в легістській доктрині. *Держава та регіони. Науково-виробничий журнал. Сер. : Право*. 2018. № 3 (61). С. 196–200.

References

1. Holovaty, S. P. (2006). *Verkhovenstvo prava: monohrafiyav [The Rule of law: monograph]*: Book 1-3 K.: Feniks. Book. 1: Vid ideyi do doktryny [in Ukrainian].
2. Holovaty, S. P. (2006). *Verkhovenstvo prava: monohrafiya [The rule of law: monograph]*. In three books. Book. 2: From doctrine to principle. Kyiv: Feniks. Book 2: Vid doktryny – do pryntsyphu [in Ukrainian].
3. Hradova, V. (2013). *Ideya verkhovnstva prava v ukrayinskiy pravoviy tradytsiyi. [The idea of the rule of law in the Ukrainian legal tradition]*. Dys. ...k.yu.n.: 12.00.12. Kyiv [in Ukrainian].
4. Hryshchuk, O. V. (2008). *Lyudska hidnist v prav: filosofskyy aspekt [Human dignity in law: philosophical aspect]*: avtoref. dys. na. zdobuttya nauk. stupenya d-ra yuryd. nauk: 12.00.12. Kharkiv [in Ukrainian].
5. Goloskokov, L. V. (2003). *Pravovyye doktriny: ot drevnego mira do informatsionnoy yepokhi [Legal doctrines: from the ancient world to the information age]*. Moskva: Nauchnyy mir [in Russian].
6. Bratasyuk, V. (2018). *Diyezdatnist lyudyny yak sub'yekta prava kriz' pryzmu osnovnykh typiv pravorozuminnya [The capacity of a person as a subject of law through the prism of the basic types of legal understanding]*. *Porivnyalno-analitychne pravo – Comparative-analytical Law*, 3, 341-344 [in Ukrainian].
7. Kozyubra, M. (2017). *Pryntsyphu prava: metodolohichni pidkhody do rozuminnya pryrody ta klasyfikatsiyi v umovakh suchasnykh hlobalizatsiynykh transformatsiy. [Principles of law: methodological approaches to*

- understanding the nature and classification in the context of modern globalization transformations]. *Pravo Ukrainy*. (11) [in Ukrainian].
8. Kostenko, O. (2019). *Sotsialnyy naturalizm. Pro sotsialnu pryrodu ta yiyi zakony [Social naturalism. On social nature and its laws]*. Ivano-Frankivsk: Petrash K.T. [in Ukrainian].
  9. Pohhe, T. (2012). *Prava lyudyny yak moralni vymohy do hlobalnykh instytutsiy. Filosofiya prav lyudyny [Human rights as moral requirements for global institutions. Philosophy of human rights]*. Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].
  10. Nersesyants, V. (1998). *Yurisprudentsiya. Vvedeniye v kurs obshchey teorii prava i gosudarstva [Jurisprudence. Introduction to the course of the general theory of law and state]*. Moskva: NORMA-INFRA-M [in Russian].
  11. Whitman, J. (2008). Western legal imperialism: thinking about the deep historical roots. *Theoretical inquiries in law*, 10 (2), 305–332.
  12. Daysi, A. (2008). *Vstup do vchennya pro pravo konstytutsiyi [Introduction to the doctrine of the law of the constitution. Anthology of liberalism: political and legal doctrines and the rule of law]*. Antolohiya liberalizmu: polityko-pravnychi vchennya ta verkhovenstvo prava. Kyiv: Knyhy dlya biznesu [in Ukrainian].
  13. Bratasyuk, M. (2010). *Antropotsentrychna teoriya prava [Anthropocentric theory of law]*. Kyiv [in Ukrainian].
  14. *Verkhovenstvo prava: tradytsiya doktryny i potentsial praktyky [Rule of law: tradition of doctrine and potential of practice]* (2010) / M. Patey-Bratasyuk, V. Hvozdetzkyi, O. Murashyn ta in.; za zah. red. M. Patey-Bratasyuk: monohrafiya. Kyiv: Vyd-vo Yevropeyskoho universytetu [in Ukrainian].
  15. Bratasyuk, M., Rosolyak, O. (2018). Spivvidnoshennya pryntsypu verkhovenstva prava ta pryntsypu zakonnosti [Correlation between the principle of the rule of law and the principle of legality]. *Aktualni problemy pravoznavstva – Actual Problems of Law*, 1 (13), 11–17 [in Ukrainian].
  16. Bratasyuk, M. (2018). Homo sovieticus yak sotsial'nyy typ lyudyny (za tvorchistu S.Aleksiyevych) [Homo sovieticus as a social type of man (according to the work of S. Aleksievich)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Filosofski nauky – Bulletin of Ivan Franko Lviv National University. Serie Philological sciences*, 20, 47-58 [in Ukrainian].
  17. Aleksi, R. (2011). Isnuvannya prav lyudyny [The existence of human rights]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 8, 121–130 [in Ukrainian].
  18. Bratasyuk, V. M. (2018). Pravosub'yektnist indyvida v lehistskiy doktryni [The legal personality of the individual in the Legist doctrine]. *Derzhava ta rehiony. Naukovo-vyrobnychyy zhurnal. Seriya: Pravo – State and regions. Research and production journal. Series: Law*, 3 (61), 196-200 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 09.09.2021.

DOI:10.35774/app2021.03.013
УДК 347.952(477.4:(47+57))»17/18»

Володимир Брославський,

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7934-3000>

ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТИТУТУ КОНФІСКАЦІЇ МАЙНА РОСІЙСЬКОЮ ІМПЕРІЄЮ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ XVIII – НА ПОЧАТКУ XIX СТ.

Розглянуто особливості застосування інституту конфіскації майна Російською імперією на Правобережній Україні наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Проаналізовано нормативно-правові акти Російської імперії, які передбачали випадки застосування покарання у вигляді конфіскації майна та регулювали його процедуру.

Встановлено, що застосовуючи у досліджуваній період інститут конфіскації майна на Правобережній Україні, Російська імперія насамперед намагалася досягти політичні цілі. Шантажуючи конфіскацією майна шляхту та католицьке й уніатське духовенство, російські чиновники зуміли втримати окупований регіон під владою Російської імперії. У дослідженні акцентовано на економічному терорі, який було застосовано для легітимізації окупації регіону. Адже подальше володіння нерухомим майном у межах імперії залежало від принесення землевласниками присяги на вірність імперії.

Ключові слова: інститут конфіскації майна, конфіскація майна, арешт майна, секвестр, окупаційна політика, Правобережна Україна, Російська імперія.

Broslavsky V.

Application of the institute of confiscation of property by the Russian empire in right-bank Ukraine at the end of XVIII - early XIX century

Russian and Soviet historiography propagated the myth of the painless accession of Right-Bank Ukraine to the Russian Empire. The main reason was the decline of the Polish-Lithuanian Commonwealth and its divisions, provoked by Prussia and Austria. However, a deeper analysis of regulations and the source base reveals the fact of occupation of the region by the Russian Empire and the peculiarities of its occupation policy. One of the levers of which was the institution of confiscation of property.

The study examines the features of the application of the institution of confiscation of property by the Russian Empire in the Right-Bank Ukraine in the late XVIII - early XIX centuries. The normative legal acts of the Russian Empire were analyzed, which provided in which cases confiscation of property could be applied and regulated its procedure.

Traditionally, confiscation of property was used as a punishment for mercenary crimes or crimes against state security. However, the Russian Empire used the institution of confiscation of property as an element of the empire's occupation policy. It is established that using the institution of confiscation of property on the Right Bank of Ukraine in the period under study, the Russian Empire primarily tried to achieve political goals. By blackmailing the property of the nobility and the Catholic and Uniate clergy, Russian officials managed to keep the occupied region under the rule of the Russian Empire. Thus, for participating in the uprising against the Russian Empire, illegal departure from its borders or participation in Napoleon's war against the Russian Empire provided for the confiscation of not only existing property but also future heritage. Economic terror was also used to legitimize the occupation of the region. The main lever of influence on the nobility and clergy of the region was also the threat of confiscation of property. The local population was forced to make a choice: either to take an oath of allegiance to the Russian Empire and preserve the property, or to refuse and urgently sell it and leave the empire. To weaken the economic position of the Catholic and Uniate churches, the Russian government also used the institution of confiscation: alienating real estate to state ownership and assigning money to the clergy loyal to the empire.

Keywords: institute of confiscation of property, confiscation of property, seizure of property, sequestration, occupation policy, Right-Bank Ukraine, Russian Empire.

Постановка проблеми. Проголошення незалежності України та агресія Російської федерація зумовили переосмислення історичних процесів, які відбувалися на українських землях. Так, традиційна радянська та російська історіографія формували міф про приєднання Правобережної України до складу Російської імперії через внутрішнє ослаблення Речі Посполитої та відцентрові процеси в ній. Факт російсько-польської війни 1792 р. та окупація Правобережжя російською армією максимально замовчувався. Тому дослідження політики Російської імперії та її нормативно-правових актів, спрямованих на закріплення своїх позицій в краї, є актуальним для розуміння історичних процесів та явищ на українських землях наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Адже справжній характер окупаційної політики Російської імперії найкраще можна дослідити аналізуючи нормативно-правові акти та реакцію на них місцевих чиновників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти застосування інституту конфіскації майна на Правобережній Україні наприкінці XVIII – на початку XIX ст. було предметом дослідження таких науковців, як П. Жукович [9], В. Смолій [23] [24], О. Козій [11], С. Борисевич [3], А. Зінченко [10], Д. Бовуа [2], Ю. Рудакова [22], В. Шандра [27], В. Брославський [4], М. В. Бармак [1], М. Бурдін [5]. Проте окремого дослідження щодо місця інституту конфіскації в політиці Російської імперії на Правобережній Україні не було.

Мета дослідження – проаналізувати нормативно-правові акти Російської імперії кінця XVIII – початку XIX ст. та встановити чи застосовувала Російська імперія конфіскацію майна як елемент окупаційної політики на Правобережній Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Внаслідок польсько-російської війни 1792 р. Правобережна Україна була окупована Російською імперією. Місцеве населення не знало, що очікувати від російської армії, адже впродовж століть Річ Посполита та Російська імперія були то союзниками, то ворогами. Тому значна частина шляхтичів втекла за межі краю. За повідомленнями коменданта Кам'янецької фортеці Орловського, в краї неможливо було знайти жодного місцевого поміщика [23, с. 135].

Одразу після окупації краю Російська імперія взяла курс на анексію регіону. Так, ще 8 грудня 1792 р. Катерина II видала указ «Про розпорядження в польських областях зайнятих російськими військами», який фактично визначив усю подальшу політику Російської імперії на загарбаних землях [13, с. 59–60].

Після окупації регіону Російська імперія почала проводити політику економічного терору, який мав на меті примусити місцеву світську та духовну еліту змиритися з фактом окупації Правобережжя та легітимізувати його шляхом принесення присяги на вірність Російській імперії. Основним важелем тиску стало право визнання або позбавлення місцевої еліти прав та майна. Нерухома власність шляхтичів, які відмовилися присягнути на вірність Катерині II, конфісковувалася у державну власність. Те саме стосувалось й монастирської власності, якщо монахи не присягали або це майно належало закордонним монастирам [19].

Окрім конфіскації майна, окупаційна влада також застосовувала підкуп еліти. З цією метою шляхти й духовенству обіцяли зберегти їхні привілеї та майно, а також присвоїти їм нові звання, грошові виплати, наділити новою нерухомою власністю [13, с. 59–60]. Більшість місцевої еліти пішло на співпрацю з окупаційною адміністрацією.

Легітимізувати свою владу в окупованому регіоні Російська імперія вирішила теж через економічний терор. Зберегти своє майно можна було лише за умови принесення присяги на вірність імперії. Шляхтичі, які відмовилися присягати, мали лише три місяці на продаж своїх маєтків. Непродані маєтки підлягали конфіскації [18].

Одразу після початку польського повстання 1794 р. Російська імперія знову застосувала інститут конфіскації майна. Катерина II наказала накладати секвестр (арешт) на маєтки осіб, яких запідозрили у повстанні. Збільшувалася військова присутність у краї. Для розгляду справ учасників польського повстання указом 19 квітня 1794 р. у м. Смоленську було створено особливу слідчу комісію з політичних справ. В її обов'язки входили: розгляд справ та проведення слідства щодо учасників повстання [13, с. 155–156]. Механізм арешту та конфіскації їхнього майна були передбачені в указі Катерини II від 19 квітня 1794 р. «Про взяття в секвестр та конфіскацію маєтків, учасників повстання й прийняття інших заходів для запобігання заворушень у краї» [13, с. 156–158]. Правила конфіскації маєтків у поляків, учасників військових дій 1794–1795 р. проти Російської імперії були встановлені імператорським указом генерала-губернатора Тутолміна від 3 травня 1795 р.

Ще однією підставою для застосування інституту конфіскації була невідповідність шляхтичів вимогам дворянського стану. Тому в листопаді 1796 р. вийшов указ Катерини II, який зобов'язував шляхтичів Правобережної України подати свої родовідні книги до намісницьких правлінь. У разі невиконання цієї вимоги їх позбавляли дворянського статусу і вони втрачали право володіти маєтками [24, с. 92].

У 1797 р. російська влада виявила мережу патріотичних польських організацій, створену на окупованих територіях. Справа «віленських заколотників» розглядалась в Сенаті у 1797–1798 рр. Під час її обговорення сенатор Г. Державін визнав, що одні розмови заколотників про спасіння від російського володіння їхньої батьківщини не є злочином, адже вони не є природними підданими російського імператора, яким закон навіть за недонесення про підготовку до заколоту, загрожує стратою. Проте імператор Павло I наказав «не умничать» [9, с. 190].

Внаслідок поділу Речі Посполитої нерухома власність частини шляхти опинилася у різних державах. Кожен шляхтич був зобов'язаний у п'ятирічний термін вибрати, підданим якої держави він бажає бути. Вибір можна було зробити лише один раз. У разі зміни рішення майно могло бути конфісковане. Протягом відведених п'яти років шляхта мали продати або обміняти свої маєтки, розташовані за межами держави, підданими якої вони стали. Це правило стосувалося усього майна, яке могло бути власністю цих осіб за спадковим, роздільним між подружжям чи будь-яким іншим правом. За умови невиконання цього положення, маєтки іноземних підданих потрапляли під конфіскацію [12].

Указами Павла I від 31 серпня 1798 р. київському й малоросійському генерал-губернатору, генералу О. Беклешову та 4 вересня 1798 р. кам'янець-подільському військовому губернатору, генералу, графу І. Гудовичу регулювалася процедура видачі паспортів спільним підданим [14]. Вони передбачали видачу паспортів лише спільним підданим для поїздки у пруські чи австрійські володіння для продажу свого майна в цих країнах. Перебування за межами імперії понад дозволений термін або виїзд до інших держав карався конфіскацією майна [22, с. 104].

Після відновлення Наполеоном Польської держави у формі герцогства Варшавського частина патріотично настроєної польської шляхти з Росії емігрує до Польщі. Там вони поповняють польські військові формування, які згодом будуть брати участь у Наполеонівському поході 1812 р. Щоб стримати цей процес 24 серпня 1809 р. з'являється указ, яким передбачається конфіскація майна за нелегальну поїздку жителів прикордонних губерній за кордон [15]. Указом від 5 жовтня 1809 р. регулювалася конфіскація спадщини, яку міг отримати порушник. Цим указом Російська імперія продемонструвала, що буде конфісковувати навіть те майно, яке спадкоємці можуть отримати в спадщину [16].

24 жовтня 1813 р. затверджені правила конфіскації маєтків осіб, що самовільно виїхали за кордон і не повернулися у визначений термін [17]. Ті самі правила регулювали й управління конфіскованими маєтками. В кожній губернії було створено губернські комісії, які від поліції отримували списки польських землевласників, маєтки яких підлягали конфіскації. В обов'язки Комісії входило визначати, який маєток підлягає конфіскації, а який залишиться у власників. Таким чином, шантажуючи шляхту конфіскацією майна, російські чиновники отримували немалі хабарі [27].

Про окупаційний характер «приєднання» Правобережної України до Російської імперії свідчить наступний факт. Для перевірки законності володіння маєтками шляхтою було створено спеціальну експедицію при Головній квартирі військ. Саме чиновникам Генерального штабу російської армії було доручено описувати приєднані землі та укладати карти з детальною характеристикою земельних угідь. Маєтки, на які власники не мали підтверджувальних документів, теж конфісковувалися в казну.

Конфіскації майна не оминула й духовенства. Станом на 1795 р. у церковних маєтках Правобережної України, приєднаної до Російської імперії за II поділом Речі Посполитої, налічувалось 31223 ревізійні душі. Внаслідок конфіскації нерухокої власності монастирів та церков, які опинились за межами імперії, у власності духовенства залишилося 27061 ревізійна душа. Тобто духовенство втратило фактично 13,33% залежних селян, а отже, й приблизно таку саму кількість нерухокої власності [10, с. 38–39].

Впродовж 1792–1795 рр. на Правобережній Україні у католицького та уніатського духовенства у державну власність було відібрано 18607 ревізійних душ. Найбільше через відмову принести присягу та участь духовенства у польському повстанні державна казна поповнилась у Волинській губернії, де було передано у державну власність 9699 ревізійних душ [10, с. 26].

Після III поділу Речі Посполитої на підставі указу від 3 травня 1795 р. підпали під конфіскацію маєтки духовництва, яке опинилося за кордонами імперії. За III поділом до складу Російської імперії відійшли території, з яких були сформовані Кременецький і Дубинський повіти Подільської губернії, а також Луцький, Володимирський і Ковельський повіти Волинської губернії. На цих землях католицьке духовенство втратило ще 1454 ревізійні душі [10, с. 39].

Наступний етап конфіскації церковної власності розпочався після указу Катерини II від 6 вересня 1795 р., який передбачав закриття 145 василіанських монастирів Правобережжя та Білорусі. В ході реалізації згаданого указу в уніатській церкві було відчужено 12991 ревізійну душу [10, с. 38–40]. В цей

період було конфісковано маєтки католицького єпископату, частину яких було подаровано дворянству, а іншу – включено у систему державної оренди. 14 червня 1796 р. Подільське намісницьке правління видало розпорядження, яке зобов'язувало духовенство католицької та уніатської впродовж року підтвердити свої права на власність і скласти присягу на вірність державі [23, с. 169–170]. За відмову присягнути на вірність Катерині II були піддані конфіскації земельні володіння Кам'янецького католицького єпископа [26].

У 1797 р. було запроваджено земельну квоту в розмірі 30 десятин польової землі на монастир. Залишки землі теж було відчужено у казну [3, 95–96].

Щоби перетворити єпископів у вірних чиновників імперії, російська імперія встановлювала їм оклади у 6 тис. крб. на рік. Таким чином, конфісковуючи церковну власність та призначаючи платню єпископам, російський уряд фактично ставив їх у фінансову залежність від окупаційної влади.

Висновки. Російська імперія застосовувала інститут конфіскації майна не лише як покарання за кримінальні злочини, а й з метою економічного залякування непокірних. Метою застосування окупаційною адміністрацією інституту конфіскації майна було:

- 1) примусити місцеву еліту змиритися з фактом окупації Правобережжя;
- 2) змусити шляхту та духовенство принести присягу на вірність імператору і тим самим легалізувати факт окупації;
- 3) поповнити казну за рахунок майна тих осіб, які відмовляться принести присягу й не зможуть у визначений період продати свою власність у межах імперії;
- 4) примусити під страхом втрати майна шляхту та духовенство відмовитися від участі в антиросійських повстаннях;
- 5) недопустити поповнення армії Наполеона добровольцями з Правобережжя;
- 6) ослабити економічні позиції католицької та уніатської церков, а духівництво перетворити у вірних чиновників.

Список використаних джерел

1. Бармак М. Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). Тернопіль : Астон, 2007. 512 с.
2. Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831–1863). / пер. з франц. З. Борисюк. Київ : Інтел, 1996. 416 с.
3. Борисевич С. Поземельні відносини в Подільській губернії протягом 1793–1861 рр. : дис. ...канд. іст. наук : 07.00.02. Дніпропетровськ, 1992. 182 с.
4. Брославський В. Аграрна політика російського царату на Правобережній Україні у 1793–1861 рр. : зміни у землеволодінні та землекористуванні : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Тернопіль, 2007. 223 с.
5. Бурдін М. Католицьке та уніатське землеволодіння в умовах інкорпорації Правобережної України до складу Російської імперії. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 5(20). С. 6–11.
6. Высочайше утвержденный проект учреждения о управлении государственными имуществами в губерниях. – №11189: за станом на 30 квітня 1838. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2–е (ПСЗ-2). Санкт-Петербург : Тип. II отд. Собств. его импер. Вел. канц., 1839. Т. XIII: 1838. Отделение первое.
7. Дело о денежных средствах Каменецкого святотроицкого монастыря. ДАВО. (Держ. архів Волин. обл.). Ф. 382. Оп. 2. Спр. 440. 18 арк.
8. Списки лиц, у которых должны быть конфискованы имения за участие в польском восстании 1831 г. ДАВО. Ф. 359. Оп. 1. Спр. 101. 20 арк.
9. Жукович П. Западная Россия в царствование императора Павла. Журнал Министерства народного просвещения. 1916. Ч. LXIII, июнь. С. 183–226.
10. Зінченко А. Церковне землеволодіння в політиці царизму на Правобережній Україні наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. Київ : ОП «Білоцерківська друкарня», 1994. 180 с.
11. Козій О. Становище польської шляхти на Поділлі : в період між повстаннями 1830–1831 рр. і 1863 років : дис. ...канд. іст. наук : 07.00.01. Львів, 1997. 234 с.
12. Конвенция между их величествами императором Всероссийским, королем Прусским и императором Римским об окончательном разделе Польши и акте отречения его величества короля Польского Станислава Августа от королевства своего. №17736 : за станом на 15 січня 1797. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1–е (ПСЗ-1). Санкт-Петербург : Тип. II отд. Собств. его импер. Вел. канц., 1830. Т. XXIV : 6 ноября 1796–1798. С. 280–285.

13. Материалы для истории Подольской губернии (1792–1796 гг.). Вып. 1. Каменец-Подольск : Тип. Подол. губерн. правл., 1885. 328 с.
14. О даче паспортов на выезд за границу таким только подданным, жительствующим на землях, от бывшей Республики Польской приобретенных, которые имеют недвижимость в австрийский и прусских владениях. №18652 : за станом на 4 вересня 1797. ПСЗ-1. Санкт-Петербург : Тип. II отд. Собств. его импер. Вел. канц., 1830. Т. XXV : 1798–1799. С. 364–365.
15. О наказании за самовольную отлучку за границу. №23806 : за станом на 24 серпня 1809. ПСЗ-1. Санкт-Петербург : Тип. II отд. Собств. его импер. Вел. канц., 1830. Т. XXX : 1808–1809. С. 1107.
16. О наложении запрещения на имущества отцов, коих дети, от них неотделенные, отлучаются без ведома правительства за границу, тем, чтобы части, которые после их смерти отлучившимся детям следовать будут, конфисковать в казну. №23893 : за станом на 5 жовтня 1809. ПСЗ-1. Санкт-Петербург : Тип. II отд. Собств. его импер. Вел. канц., 1830. Т. XXX : 1808–1809. С. 1198.
17. О правилах конфискации имений и управления оными. № 25470 : за станом на 24 жовтня 1815. ПСЗ-1. Санкт-Петербург : Тип. II отд. Собств. его импер. Вел. канц., 1830. Т. XXXII : 1812–1815. С. 649–653.
18. О присяге жителей сих губерний на верность подданства. № 17332: за станом на 16 травня 1795. ПСЗ-1. Санкт-Петербург : Тип. II отд. Собств. его импер. Вел. канц., 1830. Т. XXIII : 1789 – 6 ноября 1796. С. 697–698.
19. О распоряжениях в Польских областях, занятых российскими войсками. – № 17090 : за станом на 8 грудня 1792. ПСЗ-1. Санкт-Петербург : Тип. II отд. Собств. его импер. Вел. канц., 1830. – Т. XXIII : 1789 – 6 ноября 1796. С. 388–391.
20. О распространении 10–летней давности на все губернии присоединенные от Польши. – № 18828 : за станом на 26 грудня 1799. ПСЗ-1. Санкт-Петербург : Тип. II отд. Собств. его импер. Вел. канц., 1830. Т. XXV : 1798–1799. С. 541–542.
21. Об освобождении подпавших под наказание, заточение и ссылку, по случае бывших в Польше замешательств. № 17585 : за станом на 29 листопада 1796. ПСЗ-1. Санкт-Петербург : Тип. II отд. Собств. его им пер. Вел. канц., 1830. Т. XXIV : 6 ноября 1796–1798. С. 21.
22. Рудакова Ю. Основні аспекти земельної політики уряду Павла I на території Правобережної України. *Український історичний журнал*. 2005. № 3 (462). С. 101–110.
23. Смолій В. Возз'єднання Правобережної України з Росією. Київ : Наукова думка, 1978. 192 с.
24. Смолій В. Польський суспільно-політичний рух кінця XVIII ст. на Правобережній Україні. Проблеми слов'язнознавства. Історія зарубіжних слов'янських народів. Київ : Вища школа, 1976. Вип. 14. С. 88–96.
25. Толстой Д. Римский католицизм в России : Ист. исследование : В 2 т. Санкт-Петербург : Тип. Иосафата Огризко, 1876. Т. 1. 538 с.
26. Дело о пожаловании гр.Скавронской сел в Подольской губ. ЦДІАУК. Ф. 210. Оп. 2. Спр. 31. 2 арк.
27. Шандра В. Генерал-губернатор Д. Г. Бібіков: політичний портрет. *Історія України*. 1997. № 34. С. 4.

References

1. Barmak, M. (2007). *Formuvannia vladnykh instytutiv Rosiiskoi imperii na Pravoberezhnii Ukraini (kinets XVIII – persha polovyna XIX st.) [Formation of power institutions of the Russian Empire in the Right Bank Ukraine (late XVIII – first half of the XIX century)]*. Ternopil: Aston [in Ukrainian].
2. Beauvoir, D. (1996). *Shliakhtych, kripak i revizor. Polska shliakhta mizh tsaryzmozom ta ukrainskymy masamy (1831–1863) [Nobleman, serf and auditor. Polish nobility between tsarism and the Ukrainian masses (1831–1863)]*. (Z. Borisyuk, Trans). Kyiv: Intel [in Ukrainian].
3. Borysevych, S. (1992). *Pozemelni vidnosyny v Podilskii hubernii protiahom 1793–1861 rr. [Land relations in the Podolsk province during 1793-1861]*. Candidate's thesis. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].
4. Broslavsky, V. (2007). *Ahrarna polityka rosiiskoho tsaratu na Pravoberezhnii Ukraini u 1793–1861 rr.: zminy u zemlevolodinni ta zemlekorystuvanni [Agrarian policy of the Russian tsarism on the Right Bank of Ukraine in 1793-1861: changes in land tenure and land use]*. Candidate's thesis. Ternopil: TNPU [in Ukrainian].
5. Burdin, M. (2017). Katolytske ta uniatske zemlevolodinnia v umovakh inkorporatsii Pravoberezhnoi Ukrainy do skladu Rosiiskoi imperii [Catholic and Uniate land tenure in the conditions of incorporation of the Right Bank of Ukraine into the Russian Empire]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk – Prykarpattya Legal Bulletin*, 5 (20), 6-11 [in Ukrainian].

6. *Vysochaishe utverzhdennyi proekt uchrezhdeniya o upravlenyyi gosudarstvennyimi ymushchestvami v hubernyakh. №11189* [The highest approved project of the institution on the management of state property in the provinces. №11189]. (1838, April 30). Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii. Sobranie 2–e – Complete collection of laws of the Russian Empire. Collection - 2. SPb.: Typ. II otd. Sobstv. eho imper. Vel. kants., 1839. T.XIII: 1838 [in Russian].
7. *Delo o denezhnykh sredstvakh Kamenetskoho sviatotroytskoho monastyria* [The case of the funds of the Kamenets Holy Trinity Monastery]. SAVR. (State Archives of Volyn Region). F.382. Op.2. Ref.440 [in Russian].
8. *Spysky lits, u kotorykh dolzhny byt konfysskovany imenyia za uchastye v polskom vosstanii 1831 h.* [Lists of persons from whom estates must be confiscated for participation in the Polish uprising of 1831]. SAVR. F.359. Op.1. Ref.101 [in Russian].
9. Zhukovych, P. (1916). Zapadnaia Rossyia v tsarstvovanye ymperatora Pavla. [Western Russia in the reign of Emperor Paul]. *Zhurnal Mynysterstva narodnoho prosveshcheniya – Journal of the Ministry of Education*. LXIII, 183–226 [in Russian].
10. Zinchenko, A. (1994). *Tserkovne zemlevolodinnia v politytsi tsaryzmu na Pravoberezhnii Ukraini naprykints XVIII – pershii polovyni XIX st.* [Church land tenure in the policy of tsarism in the Right Bank Ukraine in the late XVIII – first half of the XIX century]. Kyiv: Bilotserkivska drukarnia [in Ukrainian].
11. Koziy, O. (1997). *Stanovyshche polskoi shliakhty na Podilli: v period mizh povstanniamy 1830–1831 rr. i 1863 rokiv* [The situation of the Polish nobility in Podolia: in the period between the uprisings of 1830–1831 and 1863]: Candidate's thesis. Lviv [in Ukrainian].
12. *Konventsiiia mezhdru ikh velychestvami imperatorom Vserossiiskim, korolem Prusskym i imperatorom Rimskim ob okonchatelnom razdele Polshi i akte otrecheniia eho velichestva korolia Polskoho Stanislava Avhusta ot korolevstva svoeho. №17736.* [Convention between Their Majesties the Emperor of All Russia, the King of Prussia and the Emperor of Rome on the final partition of Poland and the act of abdication of His Majesty King Stanislaw August of Poland from his kingdom. №17736] (1797, January 15) Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii. Sobranie 1–e – Complete collection of laws of the Russian Empire. Collection - 1. SPb.: Typ. II otd. Sobstv. eho imper. Vel. kants., T. XXIV [in Russian].
13. *Materials for the history of the Podolsk province (1792–1796).* (1885). Issue.1. Kamenets-Podolsk: Typ. Podol. hubern. pravl. [in Russian].
14. *O dache pasportov na vyezd za hranitsu takym tolko poddanym, zhytelstvuiushchym na zemliakh, ot byvshei Respubliki Polskoi pryobretennykh, kotorye ymeiut nedvyzhymost v avstriyskyi y prusskikh vladenyakh. №18652.* [On the issuance of passports for travel abroad only to nationals living on lands acquired from the former Republic of Poland who have real estate in Austrian and Prussian possessions. №18652]. (1798, September 4) Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii. Sobranie 1–e – Complete collection of laws of the Russian Empire. Collection - 1. SPb.: Typ. II otd. Sobstv. eho imper. Vel. kants., 1830. T.XXXV [in Russian].
15. *O nakazanii za samovolnuiu otluchku za hranitsu. № 23806* [On punishment for unauthorized absence abroad. №23806] (1809, August 24) Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii. Sobranie 1–e – Complete collection of laws of the Russian Empire. Collection - 1. SPb.: Typ. II otd. Sobstv. eho imper. Vel. kants., 1830. T.XXX [in Russian].
16. *O nalozhenii zapreshcheniia na imeniia otsov, koikh deti, ot nikh neotdelennye, otluchaiutsia bez vedoma pravitelstva za hranitsu, tem, chtoby chasti, kotoryia posle ikh smerti otluchivshimsia detiam sledovat budut, konfysskovat v kaznu. №23893.* [The imposition of a ban on the estates of fathers whose children, separated from them, are exiled without the knowledge of the government, so that the parts which the separated children will follow after their death will be confiscated from the treasury. №23893] (1809, October 5) Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii. Sobranie 1–e – Complete collection of laws of the Russian Empire. Collection - 1. SPb.: Typ. II otd. Sobstv. eho imper. Vel. kants., 1830. - T.XXX [in Russian].
17. *O pravilakh konfysskatsii imenii i upravleniia onymi. №25470.* [On the rules of confiscation of property and their management. №25470] (1815, October 24) Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii. Sobranie 1–e – Complete collection of laws of the Russian Empire. Collection - 1. SPb.: Typ. II otd. Sobstv. eho imper. Vel. kants., 1830. T.XXXII [in Russian].
18. *O prysiahe zhytelei sykh hubernyi na vernost poddanstva. №17332.* [On the oath of allegiance of citizenship of the inhabitants of these provinces. №17332] (1795, May 16) Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii. Sobranie 1–e – Complete collection of laws of the Russian Empire. Collection - 1. SPb.: Typ. II otd. Sobstv. eho imper. Vel. kants., 1830. T.XXIII [in Russian].

19. *O rasporiazheniakh v Polskikh oblastiakh, zaniatykh rossyiskimi voiskami. №17090 [On orders in the Polish regions occupied by Russian troops. №17090]* (1792, December 8) Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperi. Sobranie 1–e – Complete collection of laws of the Russian Empire. Collection - 1. SPb.: Typ. II otd. Sobstv. eho imper. Vel. kants., 1830. - T.XXIII [in Russian].
20. O rasprostraneni 10–letnei davnosti na vse hubernii prisoedinennye ot Polshi. №18828. [On the extension of 10 years ago to all provinces annexed by Poland. - №18828] (1799, January 26) Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperi. Sobranie 1–e – Complete collection of laws of the Russian Empire. Collection - 1. SPb.: Typ. II otd. Sobstv. eho imper. Vel. kants., 1830. T.XXV [in Russian].
21. *Ob osvobozhdenii podpavshikh pod nakazanie, zatochenie i ssilku, po sluchae byvshikh v Polshe zameshatelstv. №17585 [On the release of those punished, imprisoned and exiled in the event of confusion in Poland. №17585]* (1796, November 29) Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperi. Sobranie 1–e – Complete collection of laws of the Russian Empire. Collection - 1. SPb.: Typ. II otd. Sobstv. eho imper. Vel. kants., 1830. T.XXIV [in Russian].
22. Rudakova, Y. (2005). Osnovni aspekty zemelnoi polityky uriadu Pavla I na terytorii Pravoberezhnoi Ukrainy [The main aspects of land policy of the government of Paul I in the Right Bank Ukraine]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 3(462), 101–110 [in Ukrainian].
23. Smoliy, V. (1978). *Vozz`iednannia Pravoberezhnoi Ukrainy z Rosiieiu [Reunification of the Right Bank of Ukraine with Russia]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
24. Smoliy, V. (1976). *Polskyi suspilno-politychnyi rukh kintsia XVIII st. na Pravoberezhnii Ukraini. Problemy slov`ianoznnavstva. Istorii zarubizhnykh slov`ianskykh narodiv [Polish social and political movement of the late XVIII century on the Right Bank of Ukraine. Problems of Slavic studies. History of foreign Slavic peoples]*. Kyiv: Higher school [in Ukrainian].
25. Tolstoy, D. (1876). *Rimskii katolitsizm v Rossii: Ist. issledovanie [Roman Catholicism in Russia: Hist. research]*. Vols 1-2). Sankt-Peterburg.: Type. Iosafat Ogryzko [in Russian].
26. *Delo o pozhalovanii hr.Skavronskoi sel v Podolskoi hub [The case of the award of mrs.Skavronska villages in the Podolsk province]*. CDIAUK (Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv). F.210. Op.2. Ref.31 [in Russian].
27. Shandra, V. (1997). Heneral-hubernator D.H.Bibikov : politychnyi portret [Governor-General D.G. Bibikov: a political portrait]. *Istoriia Ukrainy – History of Ukraine*, 34, 4 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 13.09.2021.

Андрій Грубінко,

доктор історичних наук, професор, професор
кафедри теорії та історії держави і права,
директор Центру стратегічної аналітики
та міжнародних студій Західноукраїнського
національного університету
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4856-5831>

Василина Дідушин,

студентка курсу юридичного факультету
Західноукраїнського національного
університету

ПАМ'ЯТКООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ДЕОКУПАЦІЇ КРИМУ ТА ЧАСТИНИ ДОНБАСУ

Розглянуто проблему правового забезпечення пам'яткоохоронної діяльності в контексті деокупації Криму та частини Донбасу. Зазначено, що нормативно-правове забезпечення державного управління охороною культурної спадщини – це основний інструмент, яким регламентується пам'яткоохоронна діяльність. Водночас пошук шляхів оптимізації та раціоналізації правового забезпечення державного регульовального впливу у сфері охорони культурної спадщини вимагає нових підходів до подолання прогалів у чинному законодавстві. З огляду на це варто розробити і прийняти відповідні концепції та програми, уточнити завдання та функції суб'єктів пам'яткоохоронних відносин, на законодавчому рівні врегулювати суспільну і благодійну діяльність, проаналізувати та гармонізувати чинне законодавство із сучасними міжнародними підходами.

Ключові слова: пам'яткоохоронна діяльність, правове забезпечення, Крим, Донбас.

Hrubinko A.

Monumental protection activities in the context of deokupation of Crimea and parts of Donbass

The article considers the problem of legal support of monument protection activities in the context of deoccupation of Crimea and part of Donbass. Cultural heritage is the totality of all material and spiritual cultural achievements of society. Preservation of cultural heritage is an important area of humanitarian policy of the state. As a result, it is noted that the regulatory and legal support of the state management of cultural heritage protection acts as the main tool that regulates the protection of monuments. At the same time, the search for ways to optimize and streamline the legal provision of state regulatory influence in the field of cultural heritage protection requires new approaches to bridging the gaps in current legislation. With this in mind, it is necessary to develop and adopt appropriate concepts and programs, to clarify the tasks and functions of the subjects of monument protection, to regulate public and charitable activities at the legislative level, to analyze and harmonize current legislation with modern international approaches.

Keywords: monument protection activity, legal support, Crimea, Donbass.

Постановка проблеми. Культурна спадщина українського народу у наш час має особливе значення, адже саме вона відображає реальне життя людини протягом багатьох століть розвитку суспільства. У багатовіковій історії України наша історико-культурна спадщина – це духовний, економічний і соціальний капітал надзвичайно високої цінності, який є головною складовою національної самоповаги і відповідного представлення нашої країни на міжнародному рівні. Саме тому дослідження особливостей діяльності щодо охорони культурної спадщини окупованих територій Криму та частини Донбасу сьогодні дуже актуальне, адже дає можливість відобразити цілісну картину багатовікового культурного розвитку нашої держави за допомогою правових та організаційних механізмів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників вказаної проблематики відзначимо праці О. Задорожного, О. Титова, О. Марусяка та ін.

Метою статті є дослідження правового виміру функціонування системи пам'яткоохоронної діяльності в контексті деокупації Криму та частини Донбасу, а також загальний аналіз збереження культурної спадщини на окупованих територіях.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах періоду утвердження української державності, визнання Україною європейських цінностей і прагнення інтегруватися в європейський культурно-цивілізаційний простір значно посилюється інтерес до історичного минулого українського народу, дослідження і виявлення невідомих сторінок його історії. Потужною складовою формування ідентичності української нації є культурна спадщина, в якій акумулюються минуле і сьогодення, героїчні і трагічні сторінки історії.

Аналізуючи останні дослідження, основними принципами політики держави щодо національної історико-культурної спадщини є збереження і примноження надбань та доступність культурних цінностей для кожного громадянина, народу, нації. Пріоритетом у розвитку культурної спадщини визначено збереження, відтворення та охорону культурно-історичного середовища [1, с. 71].

На законодавчому рівні ставлення до культурної спадщини регулюється міжнародними конвенціями про охорону спадщини, що ратифіковані Україною, Конституцією України, законами України «Про культуру», «Про охорону культурної спадщини». Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходи для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами» [4]. В Законі України «Про культуру» у ст. 3 серед основних засад державної політики у сфері культури визначено «захист і збереження культурної спадщини як основи національної культури, турбота про розвиток культури» [3].

Взявши до уваги культурну спадщину нашої держави, варто відзначити прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони культурної спадщини» від 09.09.2010 р. Цим Законом врегульовано питання щодо діяльності історико-культурних заповідників, посилено відповідальність за шкоду, завдану пам'яткам, унормовано деякі питання земельного законодавства, що впливали на збереження об'єктів культурної спадщини [8, с. 208].

Упродовж останніх двох років відновлено механізми охорони культурної спадщини, що тривалий час не застосовувалися. Також розблоковано наповнення Державного реєстру нерухомих пам'яток України, вжито заходи з контролю у сфері охорони культурної спадщини. Зроблено значний крок у частині виконання міжнародних зобов'язань України у сфері охорони культурної спадщини та співпраці з Комітетом всесвітньої спадщини ЮНЕСКО [9].

Однак постає питання, чому на такому законодавчому тлі стан збереження культурної спадщини України зараз критичний і погіршується.

Події Революції Гідності залишили вагомий слід у процесі державотворення України. Наша держава втратила свою територіальну цілісність, оскільки Російська Федерація окупувала частину території Донбасу та анексувала Крим, що спричинило руйнівні наслідки: сотні людей загинуло у гібридній війні; тисячі мешканців окупованих територій Донбасу та Криму змушені були залишити свої домівки. Україна втратила всі культурні пам'ятки, розміщені на півострові, зокрема давнє місто Херсонес Таврійський, засноване у V ст. до н. е. і назване «Українськими Помпеями», а також місто Хора у Севастополі, внесене до списку культурної спадщини ЮНЕСКО у 2013 р. Ця велика археологічна пам'ятка в Чорному морі зазнає руйнації через вплив сучасного довкілля. До кінця 2014 р. в Російській Федерації було створено нормативно-правову базу, яка дала можливість інтегрувати культурну спадщину Криму в правове поле Росії.

У звіті ЮНЕСКО від 2018 р. про ситуацію в анексованому Криму вказано про серйозні порушення російською владою умов збереження кримської культурної спадщини. Міністерство з питань тимчасово окупованих територій і внутрішньо переміщених осіб України заявляє про те, що Російська Федерація активно нищить автентичні монументи, прикриваючись «роботами з консервації» [10].

Ще одним прикладом нищівного ставлення Росії до ідентичності та історії кримських татар є руйнування ханського палацу у Бахчисараї, який був основним політичним, релігійним, культурним центром для кримських ханів. Пам'ятку відновлювали, але водночас абсолютно знищили її автентичність та історичну цінність.

Також на півострові порушено норми міжнародного права, адже проводились несанкціоновані археологічні розкопки, артефакти вивозили в Росію і збували на чорному ринку. Внаслідок цього більш ніж мільйон артефактів розкопано під час будівництва Керченського мосту, який з'єднав Росію та Крим. Могильники кримських татар і понад 90 історичних пам'яток було зруйновано [11, с. 5].

Також є записи про руйнування Мітрідатських сходів, падіння колони античного міста Пантікапея (Керч), а ще – обвал частини склепіння південних воріт фортеці Єні-Кале через активний рух машин по новозбудованому Росією Керченському мості.

Ще одним руйнівним ударом для культурної спадщини України є те, що Кримські артефакти й колекції українських музеїв перевезли до Росії і показують на виставках, присвячених історії Російської Федерації.

У 2016 р. Третьяковська галерея у Москві відкрила виставку робіт Івана Айвазовського, де було представлено 38 картин, узятих з музею Айвазовського у кримському місті Феодосія.

У квітні 2018 р. в музеї-заповіднику «Казанський Кремль» відкрили виставку «Золота Орда та Чорне море. Уроки імперії Чингізидів». На виставці було показано унікальний експонат – вирізьблене по каменю обрамлення криниці, датоване XIII–XIV ст., взяте з колекції Ялтинського музею історії та літератури [2, с. 216].

Цікавий приклад загарбницького характеру РФ – поточний диспут щодо кримського «скіфського золота». Виставка «Крим: золото та секрети Чорного моря» відбулася в музеї Аларда Пірсона в лютому 2014 р., коли Крим усе ще був частиною України. Голландський музей отримав для виставки 565 об'єктів від чотирьох кримських музеїв і 19 об'єктів з Києва. Суперечка між Україною та Росією на тему «Куди повинні повертати колекції» розпочалася одразу після анексії півострова. У грудні 2016 р. Амстердамський окружний суд постановив, що всі експонати потрібно передати Україні, оскільки «лише суверенні держави можуть претендувати на культурну спадщину», а анексію Криму Росією ООН та інші міжнародні органи визнали незаконною. Українська влада прийняла це рішення, але згодом кримські музеї подали апеляцію. Апеляційний суд Амстердама відклав винесення рішення у справі про повернення експонатів із Криму. Усе це спонукало Україну приєднатися до Другого протоколу Гаазької конвенції. Законопроект про це вніс президент України до парламенту [5, с. 16].

Воєнний конфлікт на Сході України, який триває з весни 2014 р., – це інший яскравий приклад величезної загрози культурним надбанням того регіону. Найбільшої шкоди від військових дій (бомбардувань, створення окопів, дислокації військових підрозділів) зазнали історичні пам'ятники, музеї, культурні центри й археологічні пам'ятки.

Однак не лише держави є винуватцями злочинів, пов'язаних з культурною спадщиною. Можна простежити тенденцію, коли такі злочини вчиняють недержавні суб'єкти, у т. ч. із злочинними, збройними та терористичними групами. Вони націлені на пам'ятки культурної спадщини, прагнуть переписати історію, стерти цілі розділи з колективної пам'яті людей і регіонів. Наприклад, Центр сучасного мистецтва та платформа для культурних ініціатив «Ізоляція» було захоплено, розграбовано й висаджено в повітря проросійськими сепаратистами для того, щоби привласнити зброю та військову техніку для подальшого її використання проти української армії [6, с. 236].

В епіцентрі збройного конфлікту опинилися чимало музеїв, археологічних пам'яток, монументів. Один із них – Савур-могила, меморіальний комплекс, створений на згадку про події часів Другої світової війни, обвалився після тижнів обстрілів.

Отже, здавалося б, ми маємо достатньо для самоідентифікації, однак найцінніші й найдавніші зразки історико-культурних цінностей все ще перебувають у Росії. Для вирішення ситуації з повернення пам'яток культури Україні насамперед потрібно домагатися створення відкритого банку даних на артефакти українські, що зберігаються як у самій Україні, так і в РФ з відповідним науковим супроводом та інформаційною кампанією. Також необхідно готувати документацію на повернення в Україну тих артефактів, які за міжнародним правом можливо повернути.

Аналізуючи виклики, які РФ породжує для України, варто розробити певні стратегічні дії. По-перше, українська влада має провести критичне оцінювання історіографії України, яка багато в чому все ще знаходиться під впливом імперських, радянських та колоніальних наративів, нав'язаних Росією. Також забезпечити відображення цілісного розуміння культурної спадщини та гібридних загроз та долучити вимір культурної спадщини в усі елементи державної політики. По-друге, обговорити з урядами іноземних держав, особливо тих, що мають розвинений мистецький ринок (Швейцарія, Велика Британія, ЄС і США), можливість запровадження обмежень на ввезення культурних об'єктів, які походять або можуть походити з України, у тому числі з окупованого Криму [12, с. 92].

Окрім цього, щоб забезпечити дієве реагування на надзвичайні виклики для збереження культурної спадщини України, запобігти руйнуванню, викраданню, розграбуванню культурних пам'яток у часи конфлікту, необхідно:

- забезпечувати дієву кооперацію у справах про злочини, пов'язані з культурною спадщиною;
- налагодити зв'язки з аукціонами та музеями для відстеження предметів, викрадених з територій збройного конфлікту, для запобігання використанню у виставках артефактів з окупованих територій;
- заохочувати зусилля всіх юрисдикцій, національних і міжнародних;
- закликати до тісної співпраці правоохоронні та митні органи у розслідуваннях, переслідуваннях, захопленнях і конфіскації, а також поверненні, реституції чи репарації викрадених культурних цінностей;

створити команди експертів із питань культурної спадщини для швидкого реагування у надзвичайних ситуаціях [7, с. 25].

Підсумовуючи вищенаведене, можна стверджувати, що правове забезпечення державного управління у сфері охорони культурної спадщини в Україні загалом характеризується повнотою і системністю, має комплексний характер. Однак правові засади державного управління у сфері охорони культурної спадщини потребують подальшого удосконалення як необхідної передумови підвищення рівня ефективної діяльності органів влади. В Україні немає єдиного закону, який би регулював усі аспекти суспільних відносин у сфері охорони культурної спадщини. Окрім базового Закону «Про охорону культурної спадщини», зазначені відносини регулюються різними законодавчими і підзаконними актами. Відповідно значна кількість нормативно-правових актів не узгоджується між собою, що ускладнює процес реалізації функцій державного управління у цій сфері.

Культурна спадщина – це сукупність усіх матеріальних і духовних культурних досягнень суспільства. Збереження культурної спадщини є важливим напрямом гуманітарної політики держави. Водночас воно є тією сферою культурної діяльності, де участь держави є найбільшою, а відповідальність – найвищою. Тому сучасна розподіл функцій охорони культурної спадщини між різними органами виконавчої влади не виглядає виправданою, оскільки будь-яка ефективна діяльність потребує єдиного центру прийняття рішень, координації зусиль і контролю за наслідками їх реалізації, а також повноцінної управлінської вертикалі.

Висновки. Нормативно-правове забезпечення державного управління охороною культурної спадщини – це основний інструмент, яким регламентується пам'яткоохоронна діяльність. Водночас пошук шляхів оптимізації та раціоналізації правового забезпечення державного регулюючого впливу у сфері охорони культурної спадщини вимагає нових підходів до подолання прогалин у чинному законодавстві та низці нормативно-правових актів. З огляду на це варто розробити і прийняти відповідні концепції та програми, уточнити завдання та функції суб'єктів пам'яткоохоронних відносин, на законодавчому рівні врегулювати суспільну і благодійну діяльність, проаналізувати та гармонізувати чинне законодавство з сучасними підходами, що регламентовані документами ЮНЕСКО, ІКОМОС, рішеннями Ради Європи для відповідності їм законодавчих норм, якими регулюється державно-управлінська і громадська взаємодія в контексті охорони культурної спадщини.

Культурна спадщина – це одне з найцінніших державних ресурсів, що створює образ держави на світовому рівні. Зважаючи на політику України щодо культурних цінностей Криму, можна зробити невтішний висновок: Росія демонструє більш активну, культуроцентричну політику, привласнюючи пам'ятки та об'єкти на державному законодавчому рівні. Політика засудження та декларування своїх прав на світовому рівні має бути пріоритетною для України. Адже, втрачаючи культурні надбання, Україна втрачає унікальні, всесвітньо визнані цінності народів Криму та їхньої історії.

Список використаних джерел

1. Базелюк В. В. Видовий та безпосередній об'єкти знищення, руйнування або пошкодження пам'яток-об'єктів культурної спадщини та самовільного проведення пошукових робіт на археологічній пам'ятці. *Вісник прокуратури*. 2010. № 9. С. 71–77.
2. Задорожній О. В. Анексія Криму – міжнародний злочин : монографія. Київ : К.І.С., 2015. С. 216–299.
3. Про культуру : Закон України від 14 грудня 2010 року №2778- VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17> (дата звернення: 15.09.2021)
4. Конституція України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/> (дата звернення: 15.09.2021).
5. Литовченко Л. А. Проблемні питання конституційно-правового регулювання охорони культурної спадщини в Україні. *Право і суспільство*. 2010. № 1. С. 16–23.
6. Марусяк О. В. Анексія та окупація в міжнародному праві: співіснування та протиставлення. Донецький юридичний інститут: 55 років на теренах освіти і науки: *матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* 2015. С. 236–238.
7. Пеліванова Н. І. Проблеми адаптації законодавства України до міжнародних норм у сфері охорони культурної спадщини. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 1. С. 25–31.
8. Поливач К. А. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України ; наук. ред. Руденко Л. Г. Київ : Інститут географії НАН України, 2012. 208 с.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони культурної спадщини : Закон України від 9 вересня 2010 р.

10. Річний звіт 2018 щодо стану реалізації в Україні положень конвенції ЮНЕСКО про охорону нематеріальної культурної спадщини. URL: <https://uccs.org.ua/novyny-richnyj-zvit-2018-shchodo-stanu-realizatsii-v>.
11. Титова О. М. Деякі актуальні питання збереження культурної спадщини України. *Праці Центру пам'яткознавства*. 2009. Вип. 16. С. 5–10.
12. Юринець Ю. Л. Міжнародно-правова охорона культурної спадщини в контексті міжнародних зобов'язань України: правозастосування та судова практика. *Вісник господарського судочинства*. 2011. № 4. С. 92–102.

References

1. Bazeliuk, V.V. (2010). Vydovyi ta bezposerednii obiekty znyshchennia, ruinovannia abo poshkodzhennia pamiatok-obiektiv kulturnoi spadshchyny ta samovilnoho provedennia poshukovykh robot na arkeolohichnii pamiatsti [Species and direct objects of destruction, destruction or damage of monuments-objects of cultural heritage and unauthorized search works on an archeological monument]. *Visnyk prokuratury – Bulletin of the prosecutor's office*, 9, 71–77 [in Ukrainian].
2. Zadorozhnyi, O. V. (2015). Aneksiia Krymu – mizhnarodnyi zlochyn: monohrafiia [*Annexation of Crimea – an international crime: a monograph*]. Kyiv: K.I.S., 216-299 [in Ukrainian].
3. *Zakon Ukrainy «Pro kulturu» [Law of Ukraine «On Culture»] vid 14 hrudnia 2010 roku №2778-VI*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17> [in Ukrainian].
4. *Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine]*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/> [in Ukrainian].
5. Lytovchenko, L. A. (2010). Problemni pytannia konstytutsiino-pravovoho rehuliuвання okhorony kulturnoi spadshchyny v Ukraini [Problematic issues of constitutional and legal regulation of cultural heritage protection in Ukraine]. *Pravo i suspilstvo – Law and society*, 1, 16–23 [in Ukrainian].
6. Marusiak, O. V. (2-15). Aneksiia ta okupatsiia v mizhnarodnomu pravi: spivisnuvannia ta protystavleniia [Annexation and occupation in international law: coexistence and opposition]. *Donetskyi yurydychnyi instytut: 55 rokiv na terenakh osvity i nauky: materialy mizhnar naukovo-prakt. Konfer. – Donetsk Law Institute: 55 years in the field of education and science: materials of international scientific practice. Conference*, 236-238 [in Ukrainian].
7. Pelivanova, N. I. (2008). Problemy adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do mizhnarodnykh norm u sferi okhorony kulturnoi spadshchyny [Problems of adaptation of the legislation of Ukraine to the international norms in the field of protection of cultural heritage]. *Stratehichni priorytety – Strategic priorities*, 1, 25–31 [in Ukrainian].
8. Polyvach, K. A. (2012). *Kulturna spadshchyna ta yii vplyv na rozvytok rehioniv Ukrainy [Cultural heritage and its impact on the development of the regions of Ukraine]*. Nauk. red. Rudenko L.H. K.: Instytut heohrafiï NAN Ukrainy [in Ukrainian].
9. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo okhorony kulturnoi spadshchyny [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Protection of Cultural Heritage]: *Zakon Ukrainy vid 9 veresnia 2010 r.* [in Ukrainian].
10. *Richnyi zvit 2018 shchodo stanu realizatsii v Ukraini polozhen konventsii YuNESKO pro okhoronu nematerialnoi kulturnoi spadshchyny [Annual Report 2018 on the state of implementation in Ukraine of the provisions of the UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage]*. Retrieved from <https://uccs.org.ua/novyny-richnyj-zvit-2018-shchodo-stanu-realizatsii-v> [in Ukrainian].
11. Tytova, O. M. (2009). Deiaki aktualni pytannia zberezheniia kulturnoi spadshchyny Ukrainy [Some topical issues of preserving the cultural heritage of Ukraine]. *Pratsi Tsentru pamiatkoznavstva – Proceedings of the Center for Monument Studies*, 16, 5–10 [in Ukrainian].
12. Yurynets, Yu. L. (2011). Mizhnarodno-pravova okhorona kulturnoi spadshchyny v konteksti mizhnarodnykh zobov'iazan Ukrainy: pravozastosuvannia ta sudova praktyka [International legal protection of cultural heritage in the context of international obligations of Ukraine: law enforcement and case law]. *Visnyk hospodarskoho sudochynstva – Bulletin of commercial litigation*, 4, 92–102 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.09.2021.

Валентина Кравчук,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Західноукраїнського національного
університету

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9211-7198>

ЛЮСТРАЦІЯ ЯК МЕХАНІЗМ ОЧИЩЕННЯ ВЛАДИ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ДЕОНТОЛОГІЧНІ ГРАНИ

Розкрито теоретичні та деонтологічні аспекти люстрації. Люстрація визначається як ефективний механізм очищення влади в перехідних демократіях, що направлений на усунення від влади посадовців, які себе скомпрометували або налаштовані антинародно. Деонтологічним аспектом люстрації є її спрямованість на забезпечення добросовісності посадовців, яка передбачає і дотримання моральних принципів та етичних норм, і законність джерел доходів та статків, і відсутність конфліктів інтересів, і здатність посадової особи приймати справедливі й збалансовані за змістом рішення, незважаючи на будь-який зовнішній тиск. Механізм люстрації з теоретичного погляду охоплює сукупність взаємопов'язаних і взаємодетермінантних складників, до яких належать: правові норми, принципи, правові заходи, юридичні факти, правовідносини та ін. Люстрація має відбуватися відповідно до законодавства, що визначає її правові основи і принципи, які мають бути основою здійснення люстраційних заходів і процедур.

Ключові слова: люстрація, очищення влади, добросовісність, механізм люстрації, принципи люстрації.

Кравчук В.

Lustration as a mechanism of purification of state power: theoretical and deontological aspects

В статье освещены теоретические и деонтологические аспекты люстрации. Люстрация определяется как эффективный механизм очищения власти в переходных демократиях, направленный на устранение от власти чиновников, которые себя скомпрометировали или настроены антинародно. Деонтологическим аспектом люстрации является её направленность на обеспечение добросовестности должностных лиц, которая предусматривает и соблюдение моральных принципов и этических норм, и законность источников доходов и состояния, и отсутствие конфликтов интересов, и способность должностного лица принимать справедливые и сбалансированные по содержанию решения, несмотря на любое внешнее давление. Механизм люстрации с теоретической точки зрения охватывает совокупность взаимосвязанных и взаимодействующих компонентов, к которым относятся: правовые нормы, принципы, правовые меры, юридические факты, правоотношения и др. Люстрация должна совершаться в соответствии с законодательством, определяющим её правовые основы и принципы, которые должны реально лежать в основе осуществления люстрационных мероприятий и процедур.

Ключевые слова: люстрация, очищение власти, добросовестность, механизм люстрации, принципы люстрации.

Kravchuk V.

Lustration as a mechanism of purification of state power: theoretical and deontological facets

The article is devoted to investigating of the theoretical and deontological aspects of lustration. Lustration is defined as an effective mechanism for purification of state power in transitional democracies, aimed at removing from power officials who have compromised themselves or are anti-people. The deontological aspect of lustration is its focus on ensuring the virtue (integrity) of officials, which provides for the observance of moral principles and ethical standards, and the legitimacy of sources of income and wealth, and the absence of conflicts of interest, and the ability of an official to make fair and balanced decisions, despite any external pressure. The lustrations mechanism, from a theoretical point of view, encompasses a set of interrelated and interdetermining components, which include: legal norms, principles, legal measures, legal facts, legal relations, etc.

Emphasis is placed on the technical and moral aspects of lustration. The first is that the authorities that carry out lustration must be legitimate. The second is the moral aspect. Often people who are not directly involved in the regime's crimes are subject to lustration. This means that people held certain positions that involved following the orders of the leadership, but in fact they did not do anything illegal. It is also important to ensure a balance between a

democratic society and human rights.

Lustration should be carried out in accordance with the legislation that defines its legal basis and principles, which should really underlie the implementation of lustration measures and procedures. For example, the principles of presumption of innocence, individual responsibility and guarantee of the right to defense, although enshrined in Ukraine in the text of the law, but in practice remained declarative, as was recognized by the ECtHR.

Keywords: *lustration, purification of state power, virtue, the mechanism of lustration, the principles of lustration.*

Постановка проблеми. В умовах кардинальних змін у напрямках політичного і соціального розвитку країни, в складні перехідні періоди в житті держави виникає попит на очищення владних ешелонів від корумпованих або антинародно налаштованих чиновників, на відновлення справедливості за минулі, скоєні ними, злочини. В такі періоди витребуваною є так звана «люстрація», хоч і вважається дещо суперечливим інструментом державного управління. Задіяння цього інструменту викликає великі труднощі управлінського характеру, однак за його ефективного застосування процес розбудови демократії та консолідації суспільства значно прискорюється.

В Україні після Революції Гідності, у 2014 р. було прийнято два закони, які у сукупності є законами про люстрацію: Закон України «Про очищення влади» [1] і Закон України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» [2], пізніше, у 2015 р., ухвалено ще Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд» [3]. Незважаючи на те, що механізму люстрації надано законодавчої форми, не все так ідеально і бездоганно за реалізації цих процедур. Отож, проблематика очищення влади все ще актуальна, адже підвищення авторитету державних органів в Україні та відновлення довіри громадян до державної влади має відбуватися на науково обґрунтованих засадах і відповідно до європейських стандартів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання люстрації, її ролі у механізмі захисту основ демократії та прав людини, її значення як елемента публічного контролю, особливостях досвіду зарубіжних країн у її проведенні неодноразово піднімалися у працях українських та зарубіжних учених. На особливу увагу заслуговують праці українських дослідників В. Ковальчука, В. Кравчука, В. Лемака, Н. Міненкової, О. Степаненка, В. Хлабистої, С. Шевчука та ін. Незважаючи на це, актуальним все ще є дослідження теоретичних та деонтологічних аспектів правової природи люстрації в умовах демократичних перетворень.

Метою публікації є визначення люстрації як механізму очищення влади, аналіз її теоретичних та деонтологічних аспектів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретико-правовий аналіз люстрації передбачає насамперед дослідження генези самого поняття. Термін «люстрація» (від лат. *lustratio* – очищення через жертвопринесення) має тривалу історію та в різні часи охоплював різні значення: ритуальні обряди очищення народу, флоту чи війська у Стародавньому Римі, державні господарсько-фінансові ревізії у Середньовіччі, політико-правові процедури (своєрідну перевірку та дискваліфікацію чиновників попереднього режиму) у ХХ ст. [4, с. 551]. Сьогодні люстрація – це явище, яке, як правило, відбувається в складні перехідні періоди у політичному житті держави. Зазвичай такі події пов'язані з кардинальними змінами у напрямку політичного і соціального розвитку країни, з трансформацією політичного і державного режиму з антидемократичного на демократичний.

У різних наукових джерелах люстрацію розглядають і як політико-правове явище, і як інститут права, і як спеціальну процедуру, і як елемент публічного контролю, що спрямований на забезпечення народовладдя, і як засіб кадрової політики держави та демократизації політичної системи, і як сучасну, особливу форму конституційно-правової відповідальності тощо. Загалом усі ці підходи не суперечать одне іншому, їхні автори лише акцентують увагу на найважливіших, на їхній погляд, аспектах цього явища.

За твердженням К. Хлабистої, яка присвятила вивченню цього явища свою дисертацію, люстрацію можна сприймати у широкому і вузькому значенні. «Широкий підхід забезпечує розгляд люстрації, як поліфонічного, перманентного, міжгалузевого публічно-правового явища, що являє собою реалізацію сукупності визначених чинним законодавством юридичних засобів (люстраційних заходів), спрямованих на запобігання та протидію деструкції публічної влади та забезпечення її якісного функціонування. У вузькому розумінні люстрація – це інститут права, який має міжгалузевий характер і являє собою сукупність правових норм, що визначають різноманітні правові механізми, спрямовані на протидію та подолання деструкції публічної влади» [5, с. 85].

Н. Міненкова також виокремлює два підходи до розуміння люстрації: за першим, домінуючим (традиційним), під люстрацією розуміють «усунення індивідів від політичного життя або юридичне покарання за дії під час попереднього режиму» [6, с. 154]. У такому визначенні зазначено, що люстрація

передбачає систему каральних заходів щодо еліти й очільників минулих режимів та процедуру масових розслідувань щодо добровільних функціонерів минулого режиму. За альтернативним (ретроактивним) підходом акцентується увага не на покаранні, а на відновленні справедливості через розкриття відомостей про певні діяння особи, що вважалися злочинними. Покарання в цьому випадку має переважно додатковий сенс, адже підкріплює громадський осуд за вчинення таких діянь.

За твердженням Г. Малкіної, найбільш радикальні форми люстрації мають переваги, які полягають у тому, що: «по-перше, процес люстрації надає легітимності новій владі шляхом рішучого розриву з попереднім режимом, який сприймається суспільством як злочинний і неправовий; по-друге, люстрація є засобом запобігання реставрації попереднього недемократичного режиму та реваншизму старою елітою; по-третє, люстрація має показово-виховну роль, дає можливість суб'єктам політики та громадянському суспільству зрозуміти, що кожен громадянин має нести відповідальність за свої дії, наслідком чого є формування демократичної політичної культури» [7, с. 48].

Найпростіший підхід: люстрація – це процес, а точніше, механізм очищення влади. Таке визначення доволі лаконічне і водночас підкреслює основні аспекти: це явище має свою конструкцію, елементи якої взаємодіють та направлені на досягнення конкретної суспільної мети – усунення від влади посадовців, які скомпрометували себе, або антинародно налаштованих чиновників.

Деонтологічний акцент у визначенні люстрації ставить М. Савчин, який вказує, що це засіб забезпечення лояльності посадовців, чиновників і суддів до конституційної демократії, їхньої моральної цілісності і відкритості до громадянського суспільства. «З точки зору верховенства права та прав людини, люстрація не може замінювати будь-який вид юридичної відповідальності. Вона може застосовуватися задля забезпечення поступального розвитку конституційної демократії та забезпечення моральної цілісності посадовців і суддів» [8, с. 10].

Так, люстрація має на меті очищення корпусу посадовців від недобросесних чиновників, і йдеться тут не лише про перевірку статків і доходів. Добросесністю, за визначенням С. Глущенко, є «морально-етичний фундамент діяльності, який визначає межу і спосіб поведінки, яка має ґрунтуватися на принципах добровідносин із громадянами, суспільством та державою, а також чесності у способі життя, виконанні професійних обов'язків та розпорядженні матеріальними ресурсами» [9, с. 78]. Отож, добросесність передбачає і дотримання моральних принципів та етичних норм, і здатність посадової особи ухвалювати збалансовані й справедливі за змістом рішення, незважаючи на будь-який зовнішній тиск. М. Савчин зазначає, що добросесність – це моральна цілісність особи, яка полягає у «здатності розважливо і розсудливо з'ясовувати всі істотні обставини справи, належним чином поєднувати фактичний і юридичний склад, давати належну аргументацію рішень, які мають бути засновані на повазі до гідності та прав людини» [8, с. 14]. Під час проходження служби посадовцем чи здійснення правосуддя суддею та й поза межами своєї професійної діяльності вони мають демонструвати бездоганну поведінку, яка засвідчувала б відсутність конфлікту інтересів.

З точки зору теорії, механізм люстрації – це її внутрішня системна будова, що забезпечує її втілення у правову реальність, тобто безпосереднє її застосування. Серед елементів такого механізму К. Хлабис-това виокремлює: правові норми, принципи, правові заходи, юридичні факти, правовідносини та ін. [5, с. 67–68]. Хоча це не повний перелік складників механізму люстрації, але достатній для характеристики в межах цієї публікації.

Однією із ключових вимог до люстрації є її законодавче визначення, нормативне закріплення люстраційних процедур. За відсутності законодавчого врегулювання (у Чехословаччині 1989–1991 рр., Польщі 1989–1998 рр.) люстрація асоціювалася з незаконними діями на кшталт шантажу, таємної підривної чи кримінальної діяльності, а також взаємних звинувачень, політичних скандалів та зловживань владою [10, с. 130]. Закони про люстрацію не є панацеєю для нейтралізації мереж старої влади, однак вони можуть зробити значний внесок у підсилення демократії, що формується, особливо після того, як виявилось, що суто структурні зміни неефективні.

У процесі здійснення люстрації важливо дотримуватися певних принципів, які теж мають бути закріплені законодавчо. Так, у ч. 2 ст. 1 Закону України «Про очищення влади» встановлено, що люстрація в Україні ґрунтується на принципах «верховенства права та законності; відкритості, прозорості та публічності; презумпції невинуватості; індивідуальної відповідальності; гарантування права на захист» [1]. Крім цих засад, важливе значення також мають: принцип комплексності та послідовності заходів, принцип доцільності, принцип добросесності, принцип юридичної визначеності [5, с. 86].

Люстраційні заходи, як визначають науковці, можна розглядати як «визначені законом форми впливу або на особу, яка відповідає критеріям об'єкта очищення влади, або на певний об'єкт у сфері відповідних відносин, що здійснюються через відповідну юридичну діяльність уповноважених суб'єктів» [5, с. 240]. У різних державах люстрація може передбачати різні як обмежувальні, так і профілактичні правові заходи щодо колишніх державних службовців, що цілком і повністю залежать від історичних подій, результатом яких є необхідність їх застосування. Зокрема, люстраційними заходами є такі: зняття недоторканності; відкриття кримінальних справ; перевірки на поліграфі; заборони на ведення певного виду політичної діяльності; заборони займати певні посади; позбавлення привілеїв і преференцій тощо.

Щодо суддів, Закон України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» передбачив правові та організаційні засади проведення спеціальної перевірки суддів як тимчасового посиленого заходу з використанням наявних процедур розгляду питань про притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності і звільнення з посади у зв'язку з порушенням присяги. Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд» закріпив зміни до законодавчих актів України з метою підвищення національних стандартів судоустрою і судочинства. Фактично за цими Законами відбувся специфічний перезапуск судової системи, чергова судова реформа, у результаті якої змінився судоустрій та статус суддів, а головною її метою стало очищення судової влади від суддів, які непропорційно застосовували заходи відповідальності до учасників Революції Гідності.

Важливо акцентувати увагу на технічному й моральному аспектах у процесі проведення люстрації. Перший полягає в тому, що влада, яка здійснює люстрацію, має бути легітимною. Це означає, що органи державної влади мають бути абсолютно законно обраними і їх має підтримувати більшість народу. За відсутності цього факту люстрація вважається розправою над політичними суперниками.

Другий – це моральний аспект. Справа в тому, що нерідко під люстрацію потрапляють особи, які безпосередньо не причетні до злочинів режиму. Це означає, що особи займали певні посади, які припускали виконання наказів керівництва, але фактично нічого незаконного і протиправного вони не здійснювали. Щодо таких людей потрібно брати до уваги всі аспекти справи, щоб очищення не перетворилося на розправу.

Також важливо забезпечити баланс між демократичним суспільством та правами людини. Так, на думку фахівців з питань люстраційного законодавства, певні положення українського закону суперечать правам людини і громадянина та ставлять під сумнів ті демократичні цінності, які люстрація має захищати. Венеціанська комісія звернула увагу на деякі недоліки Закону України «Про очищення влади», зокрема щодо кола осіб, до яких він застосовується (було визначено надмірно широкий перелік посадових осіб, яким було обмежено доступ до посад на публічній службі; більшість цих посад не передбачала прийняття рішень політичного значення чи пов'язаних із суттєвим обмеженнями прав людини, а отже, необхідно обмежувати люстрацію найважливішими посадами у державі), часової складової (два періоди заборони тощо), управління процесом люстрації (децентралізована процедура, не було створено незалежного люстраційного комітету, який би розглядав за встановленою процедурою справи на кожну особу, що обіймала посаду, на які поширювалися обмежувальні заходи щодо доступу до публічної служби) і процесуальних гарантій (персональна відповідальність, захист персональних даних осіб, які підлягають люстрації, можливість оскарження у судовому порядку тощо).

Європейський суд з прав людини констатував, що український Закон «Про очищення влади» не повністю відповідає європейським стандартам і принципу верховенства права (рішення ЄСПЛ у справі «Полях та інші проти України» від 17 жовтня 2019 року) [11]. ЄСПЛ не визнав неправомірною люстрацію загалом, а лише її надмірний обсяг. Так, зокрема, зазначив, що застосування до заявників передбачених Законом «Про очищення влади» заходів не передбачало жодної індивідуальної оцінки їхньої поведінки. «Насправді, ніколи не стверджувалося, що самі заявники вчинили які-небудь конкретні дії, що підривали демократичну форму правління, верховенство права, національну безпеку, оборону або права людини. Вони були звільнені на підставі Закону лише тому, що обіймали певні відносно високі посади державної служби, коли Янукович був Президентом України» [11]. ЄСПЛ також визнав, що Україна порушила право на справедливий суд у зв'язку із занадто тривалим розглядом справ колишніх чиновників, а також право на повагу до приватного та сімейного життя. 24 лютого 2020 р. Велика палата ЄСПЛ розглядала апеляцію на це рішення, однак підтвердила його, а в апеляції Україні відмовила. Це рішення Великої палати ЄСПЛ є остаточним і оскарженню не підлягає.

З огляду на висновки, яких дійшов ЄСПЛ у цій справі, вважаємо доволі обґрунтованою думку В. Кравчука про те, що «люстрація як форма юридичної відповідальності є безперспективною з точки зору

демократичних та правових засобів очищення публічної влади від лояльних до корупції публічних службовців. Однак якщо люстрація як складова публічного контролю застосовується як моральне засудження та спосіб розкриття відомостей про осіб – претендентів на публічні адміністративні посади, вона є результативною» [12, с. 70]. Таким чином, дослідник пропонує застосовувати люстрацію як правовий механізм декларування біографічних відомостей, що сприятиме публічному моніторингу та контролю. Люстрація як інформаційний інструмент є більш ефективною, оскільки відображати необхідну інформацію будуть зобов'язані особи, які претендують на відповідальні управлінські посади, а оцінюватиме цю інформацію надаватиме безпосередньо громадськість.

Висновки. Таким чином, люстрація є ефективним механізмом очищення влади в перехідних демократіях, що направлений на усунення від влади посадовців, які себе скомпрометували або налаштовані антинародно. Особливо важливим деонтологічним аспектом люстрації є її спрямованість на забезпечення доброчесності посадовців, яка передбачає і дотримання моральних принципів та етичних норм, і законність джерел доходів та статків, і відсутність конфліктів інтересів, і здатність посадової особи приймати справедливі й збалансовані за змістом рішення, незважаючи на будь-який зовнішній тиск.

Механізм люстрації охоплює сукупність взаємопов'язаних і взаємодетермінантних складників, до яких належать: правові норми, принципи, правові заходи, юридичні факти, правовідносини та ін. Важливо дотримуватися технічного і морального аспектів у процесі проведення люстрації, забезпечення балансу між демократичним суспільством та правами людини. Люстрація має відбуватися відповідно до законодавства, що визначає її правові основи і принципи. Більш того, принципи повинні реально бути основою здійснення люстраційних заходів і процедур. Як бачимо на власному прикладі, принципи презумпції невинуватості, індивідуальної відповідальності та гарантування права на захист, хоч і були в Україні закріплені в тексті закону, але на практиці залишилися декларативними, що визнав ЄСПЛ.

Загалом в Україні люстрація потроху згортатиметься «природним шляхом», адже фактично всіх, на кого поширювалась дія Закону «Про очищення влади», люстрували ще у 2015 р. Однак Україна, забезпечивши реалізацію індивідуального підходу до люстраційних процедур із розглядом справ кожного конкретного «претендента» і його права на оскарження, не змушена була би тепер виконувати рішення ЄСПЛ, виплачуючи солідні компенсації, доволі суттєві для державного бюджету.

Список використаних джерел

1. Про очищення влади : Закон України № 1682-VII від 16 вересня 2014 року. Редакція від 20.03.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-18#Text> (дата звернення: 10.08.2021).
2. Про відновлення довіри до судової влади в Україні : Закон України № 1188-VII від 8 квітня 2014 року. Редакція від 05.01.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1188-18#Text> (дата звернення: 03.08.2021).
3. Про забезпечення права на справедливий суд : Закон України № 192-VIII від 12 лютого 2015 року. Редакція від 05.01.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19#Text> (дата звернення: 06.08.2021).
4. Ковальчук В., Пивовар М. Люстрація як механізм захисту основ демократії та прав людини в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер. : Юридичні науки : зб. наук. праць. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2017. № 865. С. 550–556.
5. Хлабистова К. В. Інститут люстрації: конституційно-правові засади регулювання та вдосконалення : дис. ... к.ю.н. за спеціальністю 12.00.02. Київ, 2017. 250 с.
6. Міненкова Н. Люстрація в Польщі та Чехії: розбіжність типів, чинників та наслідків. *Studia Politologica Ucraino-Polona*. 2014. Т. 4. С. 153–157.
7. Малкіна Г. М. Люстрація як форма політичної відповідальності : матеріали доп. та виступів на Міжнар. наук. конф. «Дні науки філософського факультету – 2015» (21–22 квіт. 2015 р.) / редкол.: А. Є. Конверський та ін. Київ : Видав.-поліграф. центр «Київський університет», 2015. Ч. 10. С. 46–49.
8. Савчин М. Moral integrity (моральна цілісність, доброчесність) суддів як складова правової держави. *Слово Національної школи суддів України*. 2019. № 2 (27). С. 6–22.
9. Глущенко С. В. Новели судової реформи: поняття професійної етики та доброчесності в контексті кваліфікаційного оцінювання судді (кандидата на посаду судді). *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 6. С. 70–83.
10. Клімова С., Ковальова Т. Організаційно-правове забезпечення сучасної антикорупційної політики: навчальний посібник. Харків, 2015. 252 с.

11. Рішення ЄСПЛ у справі «Полях та інші проти України» (Заява № 58812/15 та 4 інші заяви) від 17 жовтня 2019 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e71#Text.
12. Кравчук В. Інститут люстрації як елемент публічного контролю: юридичний аналіз. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 1. С. 65–72.

References

1. *Pro ochyshchennia vlady: Zakon Ukrainy № 1682-VII vid 16 veresnia 2014 roku. Redaktsiia vid 20.03.2020 [On the purification of power: Law of Ukraine № 1682-VII of September 16, 2014. Edited from 20.03.2020]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-18#Text> [in Ukrainian].
2. *Pro vidnovlennia doviry do sudovoi vlady v Ukraini: Zakon Ukrainy № 1188-VII vid 8 kvitnia 2014 roku. Redaktsiia vid 05.01.2017 [On Restoration of Confidence in the Judiciary in Ukraine: Law of Ukraine № 1188-VII of April 8, 2014. Edited from 05.01.2017]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1188-18#Text> [in Ukrainian].
3. *Pro zabezpechennia prava na spravedyvyi sud: Zakon Ukrainy № 192-VIII vid 12 liutoho 2015 roku. Redaktsiia vid 05.01.2017 [On ensuring the right to a fair trial: Law of Ukraine № 192-VIII of 12 February 2015. Edited from 05.01.2017]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19#Text> [in Ukrainian].
4. Kovalchuk, V. & Pyvovar, M. (2017). Liustratsiia yak mekhanizm zakhystu osnov demokratii ta prav liudyny v Ukraini [Lustration as a mechanism to establish the foundations of democracy and human rights in Ukraine.]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika» – Bulletin of the National University «Lvivska Politechnika»*, 865, 550–556 [in Ukrainian].
5. Khlabytova, K.V. (2017). Instytut liustratsii: konstytutsiino-pravovi zasady rehuliuвання ta vdoskonalennia [Institute of lustration: constitutional and legal principles of regulation and improvement]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
6. Miniienkova, N. (2014). Liustratsiia v Polshchi ta Chekhii: rozbizhnist typiv, chynnykiv ta naslidkiv [Lustration in Poland and the Czech Republic: the difference of types, factors and consequences]. *Studia Politologica Ucraino-Polona*, 4, 153–157 [in Ukrainian].
7. Malkina, H.M. (2015). Liustratsiia yak forma politychnoi vidpovidalnosti [Lustration as a form of political responsibility]. Proceedings from *Mizhnarodna naukova konferentsia «Dni nauky filosofskoho fakultetu – 2015» International Scientific Conference «Days of Science of the Faculty of Philosophy – 2015»*, 46–49) [in Ukrainian].
8. Savchyn, M. (2019). Moral integrity (moralna tsilisnist, dobrochesnist) suddiv yak skladova pravovoi derzhavy [Moral integrity of judges as a component of the rule of law]. *Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy – Word of the National School of Judges of Ukraine*, 2 (27), 6–22 [in Ukrainian].
9. Hlushchenko, S. V. (2016). Novely sudovoi reformy: poniattia profesiinoi etyky ta dobrochesnosti v konteksti kvalifikatsiinoho otsiniuvannia suddi (kandydata na posadu suddi) [Novels of judicial reform: the concept of professional ethics and integrity in the context of qualification assessment of a judge (candidate for judge)]. *Chasopys tsyvilnoho i kryminalnoho sudochynstva – Journal of Civil and Criminal Procedure*, 6, 70–83 [in Ukrainian].
10. Klimova, S. & Kovalova, T. (2015). *Orhanizatsiino-pravove zabezpechennia suchasnoi antykoruptsiinoi polityky [Organizational and legal support of modern anti-corruption policy]*. Kharkiv [in Ukrainian].
11. *Rishennia YeSPL u spravi «Poliakh ta inshi proty Ukrainy» (Zaiava № 58812/15 ta 4 inshi zaiavy) vid 17 zhovtnia 2019 roku. [Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Polyah and Others v. Ukraine» (Application № 58812/15 and 4 other applications) of 17 October 2019]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e71#Text [in Ukrainian].
12. Kravchuk, V. (2016). Instytut liustratsii yak element publichnoho kontroliu: yurydychnyi analiz [The institute of lustration as an element of public control: legal analysis]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy – Scientific journal of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine*, 1, 65–72 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 18.09.2021.

DOI:10.35774/app2021.03.031
УДК 343.85:343.352(477)

Микола Кравчук,

кандидат юридичних наук, доцент, доктор
права УВУ, завідувач кафедри теорії та
історії держави і права Західноукраїнського
національного університету, Заслужений
юрист України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6962-1831>

Ілона Лаврів,

студентка другого курсу юридичного
факультету Західноукраїнського
національного університету

СУТНІСТЬ КОРУПЦІЇ ТА ОСНОВНІ ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ В УКРАЇНІ

Розкрито сутність корупції та чинників її виникнення в Україні. Охарактеризовано повноваження у сфері боротьби з корупцією в Україні різних інститутів влади. Серед основних шляхів подолання корупції в нашій державі виокремлено: усунення прогалів в законодавстві, системне забезпечення прозорості державної діяльності та її результатів, інвентаризацію та облік державного і комунального майна й земель, комп'ютеризацію та автоматизацію державних послуг, формування якісної високооплачуваної системи державної служби.

Ключові слова: корупція, корупційне правопорушення, інститути влади із боротьби з корупцією, анти-корупційні органи.

Kravchuk M., Lavriv I.

The essence of corruption and the main ways to overcome it in Ukraine

The article reveals the essence of corruption and the factors of its occurrence in Ukraine. Corruption is a phenomenon that originates from the level of economic, political and socio-cultural development of the state. No one creates corruption - it is created by itself, like culture, because people see it as an easy solution to any issue in public life, as bribery often becomes a simplified solution to the problem. The difficulty of overcoming corruption is that its consequences are due to the most productive factors that motivate people to do so - wealth and power. Despite the legislative regulation of anti-corruption issues and the existence of an established structure of anti-corruption bodies, the high level of corruption in Ukraine has long been one of the most difficult to solve.

The powers of different institutions in the area of fighting corruption in Ukraine are described. The main ways to overcome corruption in Ukraine are adduced such as the elimination of gaps in the legislation, the systematic provision of transparency of state activity and its results, the accounting of state and communal property and lands, the digitalization and automation of public services, the creation of a high-quality high-paid civil service system.

Given the urgency of the problem of overcoming corruption, the scale of this phenomenon and the real threat to society, it is advisable to continue research in this area, in order to create an effective system to prevent and combat corruption.

Keywords: corruption, corruption offence, institutions in the area of fighting corruption in Ukraine, anti-corruption bodies.

Постановка проблеми. Корупція як явище, що є наслідком загальнополітичних, соціальних та економічних проблем, є негативним виявом, що властиво державам, які перебувають на етапі свого активного генезису. Навіть за наявності стародавніх демократичних традицій та набутого досвіду боротьби з корупцією, вона існує у країнах Європейського Союзу, хоча умови для протидії корупції у розвинутих країнах набагато кращі.

В Україні, де все ще триває стадія демократизації державного устрою, а також відбувається радикальне реформування адміністративного устрою й соціально-економічної та правової систем, зростання корупції об'єктивно неминуче, на що звернула увагу А. Нагорняк [1]. Її поширення несе загрозу національній безпеці та демократичному розвитку країни. Відповідно корупція як «використання особою, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або

відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам, з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей» [3] породжує девальвацію суспільного життя, «загрозу демократії та посилює нерівність у суспільстві, завдає шкоди економіці, обумовлює виснажливу неефективність, відвертає грошові кошти від фінансової підтримки та реалізації соціальних програм», таким чином підриває віру у справедливість – фундаментальну основу права [4, с. 60].

Через призму оцінювання цієї проблеми В. Бочаровим-Тузом вже підкреслювалося, що «корупція і похідне від неї хабарництво як корозія розмивають українське суспільство і виступають вагомим деструктивною силою в усіх сферах соціального розвитку. Дві третини населення України платять подвійну ціну за послуги держави – спочатку у вигляді податків, а пізніше ще й у формі хабарів» [5, с. 50]. Тому наукове опрацювання проблем сутності, виникнення й запобігання корупції набуло гострої актуальності як у теоретичній, так і в практичній площині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема подолання корупції в Україні стала предметом наукових пошуків О. Бусол, В. Гарашука, В. Гладкого, В. Журавського, Л. Зубкової, О. Користіна, А. Левчук, О. Маркєєвої, М. Марчука, М. Мельника, А. Михненко, А. Нагорняк, А. Петренка, І. Петровської, І. Пиголенка, А. Посполітака та багатьох інших.

Метою наукової розвідки – розкрити сутність й чинники корупції в Україні, повноваження у сфері боротьби з корупцією в Україні різних інститутів влади та визначити основні шляхи подолання корупції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «корупція» в Україні інтерпретується різноманірно. У цій плюралістичній термінології важливо встановити основні ознаки, визначальні особливості корупції як протиправного явища і визначити основні напрямки її подолання. У цьому плані актуальним є вищеподане визначення, що закріплене законодавчо. Доречною є дефініція, яку на основі оцінки цього явища узагальнено сформулював І. Пиголенко: «корупція – це соціально-політичне явище, змістом якого є обумовлена політичними, економічними, соціальними і психологічними факторами система негативних поглядів, переконань, настанов і діянь окремих громадян, посадових осіб владних інститутів, державних і недержавних організацій, політичних партій, громадських організацій, спрямованих на задоволення особистих корисливих, групових або корпоративних інтересів шляхом підкупу, хабарництва, зловживання владою, надання пільг і переваг всупереч суспільним інтересам» [6, с. 2; 5, с. 51].

За довідковим документом ООН про боротьбу з корупцією це явище визначене як зловживання державною владою для задоволення особистих інтересів [7, с. 172]. На думку О. Користіна і А. Посполітака, найбільш досконале й об'ємне визначення «корупції» належить М. І. Мельнику, який розуміє її «як соціальне явище, яке охоплює всю сукупність корупційних діянь, пов'язаних з неправомірним використання особами, уповноваженими для виконання функцій держави, наданої їм влади, службових повноважень, відповідних можливостей з метою задоволення особистих інтересів чи інтересів третіх осіб, а також інших корупційних правопорушень, у тому числі і тих, які створюють умови для скоєння інших корупційних діянь чи є приховуванням їх або потуранням їм» [7, с. 173]. Отже, встановлення змісту категорії «корупція» та її поширення також буде впливати на ефективність антикорупційної діяльності. З цього приводу Л. Зубкова акцентувала увагу на позиції О. Бусол: «Ключова роль належить просвітництву, до якого доцільно залучати еліту, що дасть змогу сформувати культуру в суспільстві. У цьому контексті важливе значення має політична воля, яка, на нашу думку, є найвищим виявом культури, адже спрямована на формування ідеології нетерпимості до такого протиправного явища» [8, с. 38; 3, с. 373].

Під «корупційним правопорушенням» розуміють діяння, що містить ознаки корупції, вчинене особою, за яке законом встановлено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність [1, ст. 1].

У боротьбі з корупцією в Україні бере участь кілька інституцій, зокрема: Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП), Вищий антикорупційний суд (ВАКС). Кожен із означених органів має чітко визначені повноваження та обов'язки.

Національне агентство з питань запобігання корупції виконує профілактичну функцію, зокрема здійснює спецперевірку щодо правдивості декларацій державних службовців, перевіряє, чи відповідають їхні витрати доходам, заявленим в їхніх деклараціях. У разі виявлення порушень матеріали справи передаються до Національного антикорупційного бюро України.

Національне антикорупційне бюро України – правоохоронний орган із широкими правоохоронними повноваженнями, відповідальний за запобігання, виявлення, зупинку та розкриття корупційних право-

порушень. Головним завданням НАБУ є виявлення та розслідування корупційних злочинів на найвищому рівні влади.

Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП) контролює дотримання закону під час оперативно-розшукових заходів, а також розслідувань, що проводяться Національним антикорупційним бюро України. Також підтримує державне обвинувачення у цих провадженнях і представляє інтереси українців та держави в судах у процесі розгляду злочинів, пов'язаних із корупцією.

Вищий антикорупційний суд України переважно розглядає справи, в яких попереднє розслідування здійснює Національне антикорупційне бюро України на підставі процесуальних вказівок Спеціалізованої антикорупційної прокуратури.

За твердженням Л. Зубкової, на початок 2017 р. «понад 70% українців були переконані, що рівень корупції в країні не знизився, а уряд не бажає викривати хабарників. Рівень корупції в Україні високий передусім тому, що про неї почали говорити, намагаючись боротися з нею. Найбільше хабарників, на думку українців, серед держслужбовців (65%), народних депутатів (64%), податківців (62%), суддів (61%), поліцейських (54%) [8, с. 36].

За даними Індексу сприйняття корупції 2020 Україна дещо покращила свій рейтинг у боротьбі з корупцією і піднялась на три одиниці, набрала 33 бали із 100 можливих і зайняла 117 місце із 180 країн світу [9].

Отже, на основі аналізу сучасного стану запобігання корупції в Україні можна стверджувати, що певні кроки у цьому напрямі вже здійснені, а саме: *по-перше*, певною мірою забезпечена прозорість діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування через введення публічних, загальнодоступних електронних закупівель, відкритого бюджету розпорядників бюджетних коштів, через доступ до публічної інформації, обов'язкове оприлюднення декларацій, публічне звітування органів влади й комунальних підприємств. Водночас діяльність владних структур щодо забезпечення доступу до публічної інформації потребує більшої структуризації і системності; *по-друге*, ведуться роботи щодо інвентаризації й обліку державного і комунального майна, у тому числі земельних та інших ресурсів. Так, на основі висновку Фонду державного майна України відомо, що станом на вересень 2020 р. державні установи зареєстрували лише 49% власності, якою вони володіють. Це означає, що решта майна має серйозну загрозу експропріації, продажу чи неофіційного використання. В Україні немає кадастру нерухомості, який містив би інформацію про параметри існуючих будівель, їх оціночну вартість та точне просторове розташування (на місцевості) та був би інтегрований у реєстр прав власності. Інвентаризація пам'яток культури часто свідомо не проводиться, а їх заповідні території не позначаються там, де заборонено будівництво. Органи місцевого самоврядування не визначають меж охоронних зон, які будуть застосовуватися пізніше вздовж водних об'єктів, взявши до уваги будівлі. Тому замість очікуваного порядку, виникає низка неузгодженостей в інформаційному полі; *по-третьє*, державні структури переходять на комп'ютеризацію й автоматизацію державних послуг, дозволів, ліцензій. Тому відкритим все ще є питання щодо повного переведення у комп'ютерний формат видачі усіх довідок, дозволів та ліцензій, результатів перевірок, соціальних виплат за державні кошти тощо; *по-четверте*, усуваються прогалини чинного законодавства. Оскільки корупція часто «вбудовується» в законодавство, що робить її законною, недосконале законодавство призводить до неефективного управління та примножує його помилки. Правки до поправок означають, що такі правові стандарти більше можуть не виконуватися і більше не контролювані. Представники малого та середнього бізнесу, діючи у напівзаконний спосіб, стають порушниками. Тому підкуп для них – це найшвидший спосіб вирішити проблеми; *по-п'яте*, із формуванням системи якісної державної служби частково забезпечується належна оплата праці на посадах із високими корупційними ризиками, адже інакше виникатиме загроза спрямування прагнень державних службовців на діяльність, яка «компенсує» низьку заробітну плату. Однак оклади державних службовців переважно доволі низькі, а проблема у цьому напрямі – невирішена.

Крім того, у попередніх публікаціях було зазначено: «Позитивно значуща протидія корупції може бути лише за умови базування її тільки на правовій основі. ... Жодні міркування (прагнення ефективності, результативності) не можуть виправдати застосування антикорупційних заходів, які не відповідають закону» [10, с. 41; 5, с. 54].

Таким чином, незважаючи на законодавче врегулювання питань запобігання корупції та наявність сформованої структури антикорупційних органів, високий рівень корупції в Україні тривалий час залишається однією із найскладніших у вирішенні проблем.

Корупція створює реальну загрозу безпеці, демократичному розвитку держави і суспільства, конституційному ладу, підриває авторитет країни та демократичні принципи управління, функціонування дер-

жавного апарату, обмежує конституційні права і свободи, порушує верховенство права й встановлений порядок здійснення повноважень посадовими особами органів державної влади, руйнує моральні та соціальні цінності, робить державу ненадійною на міжнародному рівні.

Визначаючи причини недосконалої політики в питаннях запобігання корупції в Україні, більшість дослідників схиляється до відсутності політичної волі та недоліків політико-правової системи. А. Петренко, окрім відсутності політичної волі на придушення корупції, також визначає такі основні причини корупції в Україні, як: «байдужість населення і, як наслідок, зловживання у діяльності чиновників. Сьогодні 68% українців готові протестувати проти корупції, але лише 36% погоджуються вийти на вулицю, і це свідчить про те, що населення не бажає публічно протистояти корупції; недосконалість системи судоустрою та відсутність ефективної системи покарання хабарників. Судова влада має високий показник корупції (49%), тому ми не можемо стверджувати про справедливий захист прав і свобод людини, закріплених у Конституції України; зручність для багатьох підприємців та простих громадян вирішувати свої проблеми з чиновниками за допомогою хабарів» [11, с. 410].

За словами О. Д. Маркєєвої, ситуація, що склалася у сфері протидії корупції в Україні, є складною та суперечливою. Нині бракує єдиної скоординованої державної політики боротьби з корупцією, чіткого та узгодженого бачення шляхів досягнення цієї мети [12, с. 142].

Складність подолання корупції полягає в тому, що її наслідки зумовлені найбільш продуктивними факторами, що спонукають до цього людей, – багатством і владою. У корумпованому середовищі існує висока здатність до самоорганізації та стійкого самозбереження. Небезпека цього явища полягає в тому, що воно викликає «залежність» у суспільстві, населення ставиться до корупційних дій як до норми життя [11, с. 410].

Загалом на основі аналізу наукових досліджень цієї проблематики можна виокремити такі основні напрями подолання корупції в Україні: забезпечення рівності усіх перед законом й дотримання законодавчих норм у запобіганні та протидії корупції усіма суб'єктами правовідносин у різних сферах суспільного життя; вдосконалення судової практики у напрямі забезпечення неминучості юридичної відповідальності за вчинення корупційного злочину; поєднання зусиль державних і громадських інституцій, адже знизити рівень корупції в Україні можливо лише шляхом координації зусиль та ресурсів різних державних органів, суспільства, міжнародних організацій, а також шляхом формування негативного соціального ставлення суспільства до цього явища; надання довгострокового й послідовного характеру заходам із протидії корупції. Зрештою, цілком слушно зазначила І. Христинич, що «головна проблема боротьби з корупцією в Україні полягає не в її масштабах, а в тому, що суспільство сприймає корупцію як повсякденне явище, як загальний засіб досягнення мети» [13, с. 63].

Висновки. Корупція – це явище, яке походить від рівня економічного, політичного та соціокультурного розвитку держави. Ніхто не створює корупцію – вона, як і культура, виникає сама собою внаслідок того, що люди бачать в ній легкий шлях вирішення свого питання в будь-якій сфері суспільного життя, адже хабарництво часто стає спрощеним варіантом вирішення проблеми.

Серед напрямів подолання корупції в Україні на сьогодні найбільш важливими є такі: усунення прогалин в законодавстві; системне забезпечення прозорості державної діяльності та її результатів; інвентаризація та облік державного і комунального майна й земель; комп'ютеризація та автоматизація державних послуг, надання довідок, дозволів, ліцензій тощо; формування якісної високооплачуваної системи державної служби.

Враховуючи актуальність проблеми подолання корупції, масштаби цього явища та реальну загрозу суспільству, доцільно продовжувати дослідження у цьому напрямі, щоби створити ефективну систему запобігання та протидії корупції.

Список використаних джерел

1. Нагорняк А. В. Шляхи подолання корупції. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/10547/16_%D0%9D%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%BD%D1%8F%D0%BA_260-261.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення 12.09.2021).
2. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. Дата оновлення: 11.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення 20.09.2021).
3. Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у сучасний період : монографія. Київ : Ін Юре, 2014. 564 с.

4. Гладкий В. В. Корупція як найбільш руйнівна зброя. *Вища освіта – студентська наука – сучасне суспільство: напрями розвитку: матеріали II Міжнар. студ. наук.-практ. конф. (м. Київ, 20 квіт. 2018 р.)*. Київ : Вид-во МНТУ ім. академіка Ю. Бугая, 2018. С. 59–61. URL: https://www.researchgate.net/profile/Viacheslav-Hladky/publication/328231027_Korupcia_ak_najbils_rujnivna_zbroja/links/5bc0097292851c88fd651f25/Korupcia-ak-najbils-rujnivna-zbroja.pdf (дата звернення 08.09.2021).
5. Кравчук М. В., Петровська І. І. Основні напрямки антикорупційної діяльності в Україні та їх правове регулювання. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 2. С. 49–56.
6. Пиголенко І. В. Хабарництво як соціальний феномен сучасного суспільства. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право : зб. наук. праць*. 2009. № 4. С. 113–121.
7. Користін О. Є. Посполітак А. І. Загальні підходи до визначення корупційних злочинів у сфері службової та професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ. *Право і суспільство*. 2014. № 2. С. 170–176.
8. Зубкова Л. Сучасний стан і проблеми запобігання корупції в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 3 (104). С. 34–45.
9. Індекс сприйняття корупції 2020. URL: <http://cpi.ti-ukraine.org/#/> (дата звернення: 07. 09. 2021).
10. Кравчук М. В. Загальнотеоретичні засади запобігання та протидії корупції. *Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи: Матеріали XII Всеукраїнської науково-практичної конференції (9 квіт. 2010 р. ЮФ ТНЕУ)*. Тернопіль. 2010. С. 38–44.
11. Петренко А. О. Причини та шляхи запобігання корупції в Україні. *Економіко-правовий розвиток сучасної України : матер. III Всеукр. наук. конф. студ., аспір. та молодих вчених (22-23 листоп. 2013 р., м. Одеса); Національн. ун-т «Одеська юридична академія»*. Одеса : Фенікс, 2013. С. 410–412. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/5815/Petrenko%20AO.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення 10.09.2021).
12. Маркеева О. Д. Подолання корупції в Україні: проблемні питання. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2008. № 18. С. 142–152. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2008_18_16 (дата звернення 03.09.2021).
13. Христюк І. О. Корупція в Україні: сучасний стан і шляхи її подолання. *Правові та інституційні механізми протидії корупційним правопорушенням: матеріали наук.-практ. семінару, 20 квіт. 2012 р. Київ : Ред. журн. «Право України»; Харків : Право, 2013. С. 61–64. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/3732/1/Xrystich_61_64.pdf (дата звернення 04.09.2021).*

References

1. Nahorniak, A. V. *Shliakhy podolannia koruptsii [Ways to overcome corruption]*. Retrieved from http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/10547/16_%D0%9D%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%BD%D1%8F%D0%BA_260-261.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Ukrainian].
2. *Pro zapobihannia koruptsii: Zakon Ukrainy pryiniaty 14.10.2014 № 1700-VII [Law of Ukraine on the prevention of corruption from October 14 2014, № 1700-VII]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> [in Ukrainian].
3. Busol, O. Yu. (2014). *Protydiia koruptsiinii zlochynnosti v Ukraini u suchasnyi period [Counteraction to corruption crime in Ukraine in the current period]*. Kyiv: In Yure [in Ukrainian].
4. Hladkyj, V. V. (2018). Koruptsiia yak naibilsh ruivniva zbroia [Corruption as one of the most potent weapons wielded]. *Vyshcha osvita – studentska nauka – suchasne suspilstvo: napriamy rozvytku – Higher education - Students science - Modern society: the directions of development: Proceedings from: II Mizhnarodna studentska naukovo-praktychna konferentsiia – The Second Students International Scientific and Practical Conference*, 59-61. Kyiv. Retrieved from https://www.researchgate.net/profile/Viacheslav-Hladky/publication/328231027_Korupcia_ak_najbils_rujnivna_zbroja/links/5bc0097292851c88fd651f25/Korupcia-ak-najbils-rujnivna-zbroja.pdf [in Ukrainian].
5. Kravchuk, M. V. & Petrovska, I. I. (2021). Osnovni napriamky antykoruptsiinoi diialnosti v Ukraini ta yikh pravove rehuliuвання [The main directions of anti-corruption activities in Ukraine and their legal regulation]. *Aktualni problemy pravoznavstva – Actual problems of jurisprudence*, 2, 49-56 [in Ukrainian].
6. Pyholenko, I. V. (2009). Khabarnytstvo yak sotsialnyi fenomen suchasnoho suspilstva [Bribery as a social phenomenon of modern society]. *Visnyk NTUU «KPI» – Bulletin of NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*, 4, 113–121 [in Ukrainian].

7. Korystin, O. Ye. & Pospolidak, A. I. (2014). Zahalni pidkhody do vyznachennia koruptsiinykh zlochyniv u sferi sluzhbovoi ta profesiinoi diialnosti pratsivnykiv orhaniv vnutrishnikh sprav [General approaches to the definition of corruption crimes in the area of official and professional activities of Internal Affairs]. *Pravo i suspilstvo – Law and Society*, 2, 170-176 [in Ukrainian].
8. Zubkova, L. (2017). Suchasnyi stan i problemy zapobihannia koruptsii v Ukraini [Current state and problems of prevention of corruption in Ukraine]. *Naukovij visnik Nacionalnoi akademii vnutrishnih sprav – Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 3 (104), 34-35 [in Ukrainian].
9. Indeks spryiniattia koruptsii 2020 [Corruption Perceptions Index 2020]. Retrieved from <http://cpi.ti-ukraine.org/#/> [in Ukrainian].
10. Kravchuk, M. V. (2010). Zahalnoteoretychni zasady zapobihannia ta protydii koruptsii [General theoretical foundations of preventing and combating corruption]. *Formuvannia pravovoi derzhavy v Ukraini: problemy i perspektyvy – Creating the state of the rule of law in Ukraine: problems and prospects: Proceedings from: XII Vseukrains'ka naukovo-praktychna konferentsiia – The Twelfth All-Ukrainian Scientific and Practical Conference*, 38-44. Ternopil: UF TNEU [in Ukrainian].
11. Petrenko, A. O. (2013). Prychyny ta shliakhy zapobihannia koruptsii v Ukraini [Causes and ways to prevent corruption in Ukraine]. *Ekonomiko-pravovyi rozvytok suchasnoi Ukrainy – Economic and legal development of modern Ukraine: Proceedings from: III Vseukrainska naukova konferentsiia studentiv, aspirantiv, molodykh vchenykh – The Third All-Ukrainian Scientific Conference*, 440-412. Odesa: Fenics [in Ukrainian].
12. Markieieva, O. D. (2008). Podolannia koruptsii v Ukraini: problemni pytannia [Overcoming corruption in Ukraine: problematic issues]. *Borotba z orhanizovanoiu zlochynnistiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka) – Fight against organized crime and corruption (theory and practice)*, 18, 142-152 [in Ukrainian].
13. Khrystych, I. O. (2013). Koruptsiia v Ukraini: suchasnyi stan i shliakhy yii podolannia [Corruption in Ukraine: the current state and ways to overcome it]. *Pravovi ta instytutsiini mekhanizmy protydii koruptsiinym pravoporushenniam - Legal and institutional mechanisms for combating corruption offenses: Proceeding from: Naukovo-praktychnii seminar – Scientific and Practical Seminar*, 61-64. Kharkiv: Pravo. Retrieved from https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/3732/1/Xristich_61_64.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.09.2021.

Тетяна Подковенко,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри теорії та історії держави і права
Західноукраїнського національного
економічного університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6027-161X>

КОНЦЕПЦІЯ ПРИРОДНОГО ПРАВА ГУСТАВА РАДБРУХА

Розглянуто причини відродження концепції природного права в Західній Європі, насамперед у Німеччині, після краху націонал-соціалістичного режиму. Відображено погляди Г. Радбруха на право та принципи права. Проаналізовано формулу Радбруха, його критику етатистського типу праворозуміння. У центрі уваги – «формула Радбруха» як підхід до вирішення конфлікту між правовою стабільністю і справедливістю – елементами теорії вченого про «ідею права», яка також охоплює доцільність.

Ключові слова: справедливість, законне неправо, надзаконне право, природно-правові принципи, ідея права, юридичний позитивізм, формула Радбруха.

Подковенко Т.

Концепция естественного права Густава Радбруха

В статье рассматриваются причины возрождения концепции естественного права в Западной Европе, в первую очередь в Германии, после краха национал-социалистического режима. Излагаются взгляды Г. Радбруха на право та принципы права. В статье анализируется формула Радбруха, критика ученым этатистского типа правопонимания. В центре внимания – «формула Радбруха» как подход к решению конфликта между правовой стабильностью и справедливостью – элементами теории ученого об «идее права», которая также включает и целесообразность.

Ключевые слова: справедливость, законное неправо, надзаконное право, естественно-правовые принципы, идея права, юридический позитивизм, формула Радбруха.

Podkovenko T.

The concept of Gustav Radbruch's natural law

The article deals with the reasons for the revival of the concept of natural law in Western Europe, especially in Germany, after the collapse of the National Socialist regime. G. Radbruch's views on law and principles of law are highlighted.

Gustav Radbruch is a representative of the neo-Kantian philosophy of law, the basic idea of which is the statement that law is a product of human spiritual activity. Neo-Kantians recognized the connection between law and axiology. The philosophical and legal axiom of neo-Kantianism is the position that the basis of legal values is formed by the person with whom the basic legal values are connected: freedom, equality, interest and others. Definitions of law were built on these fundamental concepts.

The focus is on the «Radbruch formula» as an approach to resolving the conflict between legal stability and justice – elements of the scientist's theory of the «idea of law», which also includes the expediency.

The idea of justice, expressed in the famous «Radbruch formula», contributed to the postwar renaissance of the concept of natural law not only in Germany, but became fundamental to all Western European legal thought. In the work «Legal law and illegal law» G. Radbruch uses the neo-Kantian concept of justice as a meaningful element of the idea of law and the essence of the concept of law. Justice itself, its meaning is revealed through the principle of equality; this principle, according to G. Radbruch, is absent in positive legal law, which is a «legal wrong». Reasonable guidelines for legal relations, such as justice and equality, lie in the transcendental understanding of law.

Justice, expediency and legal certainty as legal values are interrelated components of the idea of law, which at the same time can be in a contradictory relationship, conflict, antinomy. Later, G. Radbruch concretized the approach to solving the antinomy of the idea of law – in favor of the priority of justice over legitimacy and expediency.

Gustav Radbruch's philosophical and legal ideas continue to be modern and relevant, teach to think and understand law more deeply. Lawyers' awareness of the main leitmotif – the law must serve justice – will help strengthen confidence in national law. Gustav Radbruch is an outstanding theorist of law, who considered the principle of legal certainty, justice and politics as three fundamental principles of law. Today, the principle of legal certainty is recognized

at the international level as one of the main requirements for ensuring the rule of law. G. Radbruch's formula, according to which a positive law must be declared illegal and its provisions must not be complied with if this law: firstly, clearly and blatantly contradicts the principle of social justice and secondly, destroys the formal equality established by natural law individuals and organizations, and today remains relevant.

Keywords: justice, legal wrong, supra-legal law, natural legal principles, idea of law, legal positivism, Radbruch's formula.

Постановка проблеми. Проблема пошуку ідеальних основ права і держави актуальна для науки та політико-правової дійсності у ХХІ ст. Стрімкий розвиток сучасного світу диктує потребу розробки такого комплексу правових засобів впливу на політичні, економічні, соціальні і духовно-моральні процеси, який забезпечуватиме формування всебічно розвиненої, активної та творчої особистості, належне задоволення приватних, групових і загальних інтересів з метою подолання політико-правового відчуження між людиною і публічною владою. У цьому контексті філософсько-правова рефлексія на різні аспекти розуміння світу права, його ціннісних основ сприяє кращому розумінню сутності цього невід'ємного явища суспільного життя. Такий аксіологічно-антропологічний, сутнісно-змістовний підхід до права дає нам природно-правова концепція права.

Для країн Західної Європи епоха Ренесансу зумовила повернення до основоположних засад концепції природного права, що відбулося після закінчення Другої світової війни. Роздуми про грандіозність злочинів, скоєних проти людства, безсумнівно, вплинули, на відродження – особливо у німецькій та американській філософії права – інтересу до концепцій, що займаються пошуком зразка правової справедливості поза межами статутного права (законодавства). За оцінкою сучасних українських філософів права, «...інтенсивний процес відродження природного права в європейській філософії права був своєрідною відповіддю на засилля позитивізму в філософії та юриспруденції, які, можна сказати, впевнено капітулювали перед обличчям тоталітарної влади» [1, с. 158–159].

Природно-правові концепції розвивають традиції філософського осмислення права і визнають існування поряд з позитивним правом ідеального порядку відносин між людьми. Цей вищий нормативний порядок називають природним правом. Згідно з такими поглядами, закон держави є дійсним і легітимним, якщо він відповідає ідеальному праву. Природно-правова традиція виводить свої фундаментальні принципи із свободи духу, вільної волі та вищої духовної реальності. Школа природного права спрямована насамперед на пошуки особливої реальності права, що не зводиться до реальності державно-владних інституцій [1, с. 158].

Величезна заслуга у відродженні природного права в післявоєнній Німеччині належить всесвітньо відомому німецькому вченому-юристу, філософу права, міністру юстиції Веймарської республіки Густаву Радбруху (1878–1949), чії ідеї були затребувані в умовах демілітаризації, денацифікації та демократизації країни та все ще актуальні сьогодні. Твори Г. Радбруха «Вступ до вивчення права», «П'ять хвилин філософії права», «Законне неправо та надзаконне право», «Основи філософії права», «Філософія права» стали явищем не тільки в німецькій юридичній літературі, а й значною мірою визначили юридичний світогляд вітчизняних теоретиків і філософів права на початку ХХ ст. Після 2-ї світової війни Г. Радбрух виступив прихильником «відродження» природного права, забуття якого будо, на його думку, найважливішою причиною затвердження фашистського режиму та тоталітарної державності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розуміння природи і соціального призначення права, сутності держави, питання співвідношення категорій необхідного, належного, справедливого та багато інших є предметом серйозного наукового аналізу. Пошуки відповідей на ці актуальні питання зумовлюють звернення сучасних науковців до філософсько-правової спадщини. Однією з таких непересічних постатей німецької правової думки є Густав Радбрух. Наукова спадщина Радбруха є предметом дослідження багатьох науковців, зокрема таких, як Ерік Волф, Фрітц фон Гіппель, Конрад Цвайгерт та інших. Філософсько-правові погляди та діяльність Радбруха стали предметом дисертаційних праць, захищених у Німеччині та за кордоном. Роботи Радбруха видані багатьма мовами в Аргентині, Великобританії, Бразилії, КНР, Італії, Кореї, Польщі, Португалії, Росії, США, Франції, Югославії, Японії та Україні [2, с. 37]. Серед сучасних вітчизняних науковців варто виокремити праці В. Бігуна, О. Данильяна, В. Дудченко, С. Полсона, які у своїх дослідженнях відображають життя і наукову спадщину видатного німецького філософа права.

Виклад основного матеріалу. Густав Радбрух є представником неокантіанської філософії права, основоположна ідея якої – твердження, що право є продуктом духовної діяльності людини. Представники неокантіанства визнавали зв'язок права з аксіологією. Філософсько-правовою аксіомою неокантіанства є

положення про те, що основу правових цінностей утворює особистість, з якою пов'язані основні правові цінності: свобода, рівність, інтерес та інші. На цих фундаментальних поняттях вибудовувалися визначення права («право як захищений інтерес», «право як сфера зовнішньої свободи», «право як рівновага між свободою і рівністю»).

Прихильники неокантіанства наголошували на тому, що регулятивні цілі права обумовлюють його природу і зміст. Одночасно з трансцендентальними цілями в праві також діють емпіричні цілі, що впливають на зміст і характер правових норм. Право розглядається як складний феномен, що одночасно відноситься як до сфери причинно обумовлених (телеологічних) явищ, так і є продуктом логічної та етичної діяльності людини. Самостійним питанням у філософії права, багато в чому завдяки вченням прихильників цієї методології, з'явилася тема пошуку ідеальних основ права і держави, що актуальна для сучасної юридичної науки і політико-правової реальності нашої держави.

Основою розуміння права Густава Радбруха є аксіологічна конструкція неокантіанського типу, відповідно до положень якої право може бути зрозуміле тільки виходячи з апріорної ідеї, що визначає його цілі. Ця «ідея права» складається зі «сполучення» трьох основних цінностей: справедливості, доцільності та правової стабільності, вивчення яких і є метою «філософії права» на відміну від «теорії права», яка виконує практичні завдання щодо тлумачення, систематизації чинного права. «Філософії права», за твердженням Г. Радбруха, притаманні аксіоматичний підхід і релятивізм, який вчений оголосив обов'язковою умовою оцінювання не тільки «ідеї права», а й усіх політичних і правових інститутів. «Право може бути зрозумілим тільки в рамках категорій, що відносяться до цінності. Право – це елемент культури, тобто факт, що відноситься до категорії цінності» [3, с. 16]. «Право – писав Радбрух у «Філософії права» (1932), – це те, що відповідно до свого смислу покликане служити ідеї права» [3, с. 86]. Ідея права, яку вчений ототожнював з ідеєю справедливості в широкому розумінні, засновується на трьох правових цінностях, які її реалізують: справедливість (у вузькому розумінні), доцільність і правопевність (або, за іншим перекладом, правова стабільність) (так звана формула Радбруха) [4, с. 81].

Віднісши право до сфери культури, Г. Радбрух визначає його як певну даність, сенс якої – прагнати до ідеї права. Ідея права не може бути нічим іншим, як справедливістю. Водночас він розуміє ідею не в платонівському розумінні як праобрази речей, що інтуїтивно осягаються, а в кантіанському – як поняття про «досконале, до якого можна наблизитися, але неможливо повністю осягнути» [3, с. 8].

На думку автора, «з поняття справедливості випливає, що рівні вимагають рівного ставлення, а різні – пропорційно відмінностям між ними. Але обидва ці питання відкриті: кого потрібно розглядати як рівних або різних і як з ними поводитися? Справедливість визначає лише форму права. Щоб з'ясувати зміст права, необхідно додатково ввести поняття доцільності» [3, с. 64].

Аналізуючи основне питання філософії права про взаємини права і моралі, вчений робить висновок про конфлікт між ними, який витікає із зовнішнього формалізму і владної природи права, з одного боку, і внутрішньої змістовності і переконливого характеру моралі – з іншого. Але вірний своїй концепції примату справедливості, він вбачає одночасно зв'язок між правом і мораллю в тому, що право, наділяючи індивіда суб'єктивними правами, дозволяє йому захищати свою людську гідність і тим самим виконувати моральний обов'язок перед суспільством.

Другою складовою частиною ідеї права є доцільність, коли цілі права досягаються найкращим чином і з максимальною ефективністю. Ставлячи питання про доцільність, Г. Радбрух вказує на неоднозначність відповіді. Відповідь буде лише відносною і її можна отримати завдяки систематичному вивченню різних правових, державних і партійно-політичних поглядів.

Для Г. Радбруха право, завдяки одному зі складових елементів ідеї права – доцільності, безпосередньо пов'язане з різними державно-правовими поглядами, на основі яких він розглядає з різних точок зору взаємовідносини між особистістю і державою та розвиває філософсько-правове вчення про політичні партії, яке не втрачає своєї актуальності і в наші дні, особливо для сучасної України.

Ще однією складовою частиною ідеї права є правова стабільність або безпека, правопевність (Rechtssicherheit). Стабільність права вимагає позитивності права: якщо неможливо встановити, що справедливо, то необхідно ухвалити, що має бути справедливим. Правопевність ідеї права Г. Радбрух розкриває у трьох контекстах: як правова безпека, правова пізнавальність і правова стабільність. Правова безпека, або безпека через право, означає захищеність правом (наприклад, від правопорушень). Правова пізнавальність чи поінформованість означає можливість розуміння правових положень, здатності доведення фактів на засадах чіткого діючого права (а не його значення). Правова стабільність, або непорушність, правонаступ-

ництво, означає незмінність правових положень, що має на меті захист уже діючих положень, їхню зміну лише за вставленою процедурою [3, с. 81].

Ідея справедливості, виражена у знаменитій «формулі Радбруха», сприяла післявоєнному ренесансу концепції природного права не тільки в Німеччині, але стала основоположною для всієї західно-європейської правової думки. У праці «Законне неправо і надзаконне право» Г. Радбрух використовує неокантіанське поняття справедливості як змістовного елемента ідеї права і сутності поняття права. Сама справедливість, її сенс розкривається через принцип рівності; цей принцип, на думку Г. Радбруха, відсутній у позитивному юридичному праві, який є «законним неправом». Розумні орієнтири для правових відносин (справедливість і рівність) криються в трансцендентальному розумінні права.

Справедливість, доцільність і правопевність як правові цінності – взаємопов'язані компоненти ідеї права, які водночас можуть перебувати у суперечливому співвідношенні, конфлікті, антиномії. Пізніше Г. Радбрух конкретизував підхід до вирішення антиномії ідеї права – на користь пріоритетності справедливості над правопевністю і доцільністю.

Сутність права, на його думку, полягає в справедливості. При цьому він має на увазі не матеріальний, а формальний принцип справедливості, і зміст його розкривається за допомогою принципу рівності [1, с. 164]. Дослідник, як і раніше, переконаний в тому, що право – це воля, яка прагне до справедливості, а справедливість полягає в тому, щоб судити, незважаючи на авторитет, і до всіх підходити з однаковою мірою. Але згодом Г. Радбрух наголошує: «Якщо закони свідомо зневажають волю до справедливості, наприклад, надаючи тій чи іншій особі права людини або відмовляючи в них виключно із сваволі, то в цих випадках подібні закони недійсні, народ не зобов'язаний підкорятися їм, а юристи повинні знайти в собі мужність не визнавати їх правовий характер» [5, с. 375–376].

Густав Радбрух сьогодні відомий ще й тим, що ще у 1946 р. на фоні режиму Гітлера висловив таку формулу: «Конфлікт між законом і справедливістю вирішується як правило таким чином, що переважає позитивний, закріплений державною владою закон навіть за умови, що він є за своїм змістом несправедливим або не відповідним. Однак, якщо протиріччя між законом і справедливістю стане нестерпним, то закон поступається своїм місцем справедливості». Інше трактування звучить так: «При конфлікті між законом і справедливістю суддя повинен приймати рішення всупереч закону і на користь матеріальної справедливості, якщо закон є під питанням або «нестерпно несправедливим» або свідомо спростовує ідею рівності всіх людей, яка закладена в змісті права». І далі вчений конкретизував: «Жоден суддя не може посилатися на закон і засновану на ньому практику, які не тільки неправомірні, а й злочинні. Ми посилаємося на права людини, які стоять вище за все писане права, на невід'ємне і існуюче з незапам'ятних часів право, яке не визнає дію примусових наказів нелюдських тиранів» [3, с. 231].

Г. Радбрух конкретизував поняття «аморальні закони» і став заперечувати обов'язковість таких законів для суддів, тобто суддя володіє правом відмовитися від виконання тих чинних законів, які кричущо несумісні зі справедливістю, фактично повністю її заперечують. Таким законам Г. Радбрух відмовляє у правовій природі, оскільки в них свідомо не визнається рівність, що становить основу справедливості. Привілеї – найлютіший ворог права [6, с. 23].

Вчений наголошував, що там, де з певною інтенсивністю проявляється несправедливість, нормативний акт вже не є правом: «де справедливість переслідується, де рівність, яка є стрижнем справедливості, свідомо відхиляється при прийнятті позитивного права, там важко просто сказати, що акт є лише «несправедливим правом», оскільки він повністю втрачає природу права [7, с. 49–50]. Використовуючи концепцію «рівності», Г. Радбрух мав на увазі первісну рівність усіх людських істот, незалежно від відмінностей майнового, соціального чи етнічного походження, а також здібностей [8, с. 41]. За своїм внутрішнім наповненням такі ідеї вченого наповнені глибоким гуманістичним змістом.

У контексті розгляду правової концепції Г. Радбруха варто звернути увагу на твердження, яким вчений закінчує свою статтю «Законне неправо і надзаконне право»: «Ми повинні прагнути до справедливості, не забуваючи при цьому про її складову частину – правову стабільність, і знову будувати правову державу, у якій значною мірою знайшли втілення обидві ці ідеї. Демократія – безперечне благо, що є великою цінністю. Правова держава є життєво необхідною, як хліб і вода, як повітря. І найкраще, що є в демократії, – так це те, що лише вона одна здатна забезпечити існування правової держави» [3, с. 238]. Такі ідеї науковця на десятиліття випереджали свій час і заклали основи ідеї правової держави і демократії.

Г. Радбрух намагався знайти компроміс між природним правом та правовим позитивізмом. Тому «Радбрух не відкидає тези про чисто вторинну моральну природу справедливості. Формулу Радбруха слід розглядати не тільки як теорію співвідношення визначеності права та його справедливості; теорію спів-

відношення правового позитивізму з класичним природним правом, але також як теорію співвідношення права і моралі» [9, с. 154]

Тлумачення права згідно з філософсько-правовою концепцією Г. Радбруха, показує, що формула, яка становить її основу, не суперечить правовому порядку та його основоположним принципам, але її варто розглядати як його частину, визначену історичними чинниками. Формула Густава Радбруха, як і основна норма Ганса Кельзена, становить основу розуміння права, завдяки якій можливо приймати рішення на основі норм, встановлених як обов'язкові.

Висновки. Незважаючи на минулі майже 90 років, філософсько-правові ідеї Густава Радбруха все ще є сучасними та актуальними, вчать думати і глибше розуміти право. Усвідомлення юристами основного лейтмотиву – право повинно служити справедливості – сприятиме зміцненню довіри до вітчизняного права. Густав Радбрух є видатним теоретиком права, який розглядав принцип правової визначеності, правосуддя і політику як три фундаментальні основоположні засади права. Сьогодні принцип правової визначеності визнаний на міжнародному рівні як одна з головних вимог для забезпечення верховенства права. Формула Г. Радбруха, відповідно до якої позитивний закон має бути визнаний неправим і його положення не повинні виконуватися у випадку, якщо цей закон: по-перше, очевидно і кричущим чином суперечить принципу соціальної справедливості, по-друге, руйнує встановлену природним правом формальну рівність індивідів та організацій, і сьогодні зберігає свою актуальність. Багато дослідників висловлюють варту уваги думку, що Г. Радбрух у деякому сенсі доводить свій релятивізм до логічного кінця, знаходячи в правах людини (тобто в ідеї справедливості, яка їх захищає) щось остаточне й абсолютне, необхідне для будь-якої системи цінностей, іншими словами, релятивізм у нього не є чимось принципово непереборним [10, с. 159]. Це підтверджується тим, що релятивізм, за концепцією вченого, відображає систему безумовних правових принципів, які мають цей релятивізм забезпечити, а саме: демократію, правову державу, незалежність судової влади тощо.

Список використаних джерел

1. Философия права : учебник / О. Г. Данильян, Л. Д. Байрачная, С. И. Максимов и др. ; под ред. О. Г. Данильяна. Москва : Эксмо, 2005. 416 с.
2. Бігун В. С. Густав Радбрух – видатний німецький філософ права. *Проблеми філософії права*. 2004. Т. II. С. 33–48.
3. Радбрух Густав. Философия права ; пер. с нем. Москва : Междунар. отношения, 2004. 240 с.
4. Бігун В. С. Філософія правосуддя: ідея та здійснення : монографія. Київ, 2011. 303 с.
5. Тимошина Е. В. Школа «возрожденного» естественного права / Козлихин И. Ю., Поляков А. В., Тимошина Е. В. История правовых и политических учений : учебник. Санкт-Петербург, 2007. С. 375–376.
6. Поцелуев Е. Л. Ренессанс естественного права после краха национал-социалистического режима. *Вестник РГГУ*. Серия : Юридические науки. 2011. № 8 (70)/11. С. 22–30.
7. Szymaniec P. Amartyi Sena: teoria sprawiedliwosci i jej znaczenie dla filozofii prawa. *Prakseologia*. 2014. № 156. С. 47–77. URL: <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-33f89820-b253-405a-8c87-ae83ef325a28> (дата звернення: 12.09.2021).
8. Radbruch G. *Filozofia prawa*. tłum. E. Nowak, Warszawa: Warszawa Wydawnictwo Naukowe PWN. 2009. 408 s.
9. Bieczyński M. Koncepcja sprawiedliwosci Gustava Radbrucha. *Civitas. Studia Z Filozofii Polityki*. 2011. № 13. С. 131–155. URL: <http://czasopisma.isppan.waw.pl/index.php/c/article/view/607> (Last accessed: 04.09.2021).
10. Шавеко Н. А. Идея права по Густаву Радбруху. *Вестник Удмуртского университета*. 2017. Т. 27. Вып. 5. С. 159–164.

References

1. Danylian, O. H., Bairachnaia, L. D. & Maksymov, S.Y. (2005). *Fylosofyia prava [Philosophy of law]*. Moscow: Eksmo [in Russian].
2. Bihun, V. S. (2004). Gustav Radbrukh – vydatnyi nimetskyi filosof prava [Gustav Radbruch is a prominent German philosopher of law]. *Problemy filosofii prava – Problems of philosophy of law, II*, 33-48 [in Ukrainian].
3. Radbrukh, Hustav (2004). *Fylosofyia prava [Philosophy of law]*. Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniya [in Russian].

4. Bihun, V. S. (2011). *Filosofia pravosuddia: ideia ta zdiisnennia [Philosophy of justice: idea and implementation]*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Tymoshyna, E. V. (2007). *Shkola «vozrozhdennoho» estestvennoho prava [School of «revived» natural law]*. Moscow [in Russian].
6. Potseluev, E. L. (2011). *Renessans estestvennoho prava posle krakha natsyonal-sotsyalystycheskoho rezhyma. [The renaissance of natural law after the collapse of the National Socialist regime]. Vestnyk RHHU. Seryia «Iurydycheskye nauky» – Bulletin of the RSUH, 8 (70)/11, 22-30 [in Russian]*.
7. Szymaniec, P. (2014). *Amartyi Sena: teoria sprawiedliwosci i jej znaczenie dla filozofii prava [Amartyi Sena: the theory of justice and its importance for the philosophy of law]. Prakseologia – Praxeology, 156, 47-77. Retrieved from <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-33f89820-b253-405a-8c87-ae83ef325a28> [in Polish]*.
8. Radbruch, G. (2009). *Filozofia prava [Philosophy of law]*. Warszawa: Warszawa Wydawnictwo Naukowe PWN [in Polish].
9. Bieczyński, M. M. (2011). *Koncepcja sprawiedliwosci Gustava Radbrucha [Gustav Radbruch's concept of justice]. Civitas. Studia Z Filozofii Polityki – Civitas. Studies in the Philosophy of Politics, 13, 131-155 [in Polish]*.
10. Shaveko, N. A. (2017). *Ydeia prava po Hustavu Radbrukhu [The idea of law according to Gustav Radbruch]. Vestnyk Udmurtskoho unyversyteta – Bulletin of the Udmurt University, 27, 5, 159-164 [in Russian]*.

Стаття надійшла до редакції 17.09.2021.

Віктор Савенко,

доктор юридичних наук, професор, професор
кафедри теорії та історії держави і права
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9334-6785>

Наталія Ігнатенко,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри всесвітньої історії та
релігієзнавства, Тернопільського
національного педагогічного університету
ім. В. Гнатюка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3264-0315>

ГЕНЕЗА ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В ГАЛУЗІ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ПЕРІОДУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Охарактеризовано особливості здійснення державної політики в галузі освіти в Україні періоду незалежності (1991–2020 рр.) та її співвідношення з галуззю законодавства; визначено періодизацію державної освітньої політики в Україні; проаналізовано основні напрями здійснення освітньої політики на різних етапах розвитку держави. Державна політика у галузі освіти розглядається як сукупність теоретичних ідей, цілей, завдань і практичних заходів, що спрямовані на розвиток освіти та забезпечення стабільного курсу уряду й підпорядкованих йому установ на поліпшення добробуту людей, виховання свідомих громадян, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності країни на міжнародній арені.

Ключові слова: державна політика, освітня галузь, державна політика в галузі освіти, генеза державної політики в галузі освіти, періодизація державної політики в галузі освіти, законодавство в галузі освіти.

Савенко В., Ігнатенко Н.

Генезис государственной политики в области образования в Украине периода независимости

Характеризуются особенности осуществления государственной политики в области образования в Украине периода независимости (1991–2020 гг.) и ее соотношение с отраслью законодательства; определяется периодизация государственной образовательной политики в Украине; анализируются основные направления осуществления образовательной политики на разных этапах развития государства. Государственная политика в области образования рассматривается как совокупности теоретических идей, целей, задач и практических мероприятий, направленных на развитие образования и обеспечения стабильного курса правительства и подчиненных ему учреждений на улучшение благосостояния людей, воспитания сознательных граждан, обеспечение национальных интересов, укрепления авторитета и конкурентоспособности страны на международной арене.

Ключевые слова: государственная политика, сфера образования, государственная политика в области образования, генезис государственной политики в области образования, периодизация государственной политики в области образования, законодательство в области образования.

Savenko V., Ignatenko N.

The genesis of state policy in the field of education in Ukraine during the period of independence

The peculiarities of the implementation of state policy in the field of education in Ukraine during the period of independence (199-2020) and its relationship with the field of legislation are characterized; the main directions of implementation of educational policy at different stages of development of the state are analyzed. State policy in the field of education is seen as a set of theoretical ideas, goals, objectives and practical measures aimed at developing education and ensuring a stable course of the government and its subordinates to improve the welfare of people, education of conscious citizens, national interests, strengthening the country's authority and competitiveness in the international arena.

Keywords: state policy, field of education, state policy in the field of education, periodization of the state policy

in the field of education, legislation in the field of education.

Постановка проблеми. Як цілеспрямований процес збагачення особистості та груп людей фундаментальними і прикладними знаннями освіта охоплює комплексну систему відносин між державою, особистістю та освітніми установами. Такі відносини потребують адекватного законодавчого та правового регулювання, розробки механізмів реалізації державної політики, які ґрунтувалися би на вітчизняному досвіді освітньо-педагогічної діяльності з урахуванням досягнень міжнародного співтовариства в освітній сфері.

Сучасні тенденції освітньої політики відображені в державній політиці та законодавстві, на підставі яких вони формуються, а потім закріплюються. У зв'язку з цим серед фахівців з теорії держави та права точаться дискусії щодо того, якою має бути ця політика і в який спосіб вона має реалізовуватися в окремих галузях суспільного буття (у нашому випадку – в освіті). Пошук відповіді на ці питання зумовлює потребу в характеристиці її змістоутворювальних ознак або аналізі способів її реалізації, усвідомлення яких ґрунтується, передусім на розумінні еволюційної складової загальних механізмів її впровадження на вітчизняному ґрунті. З огляду на це ми поставили собі за мету визначити етапи та проаналізувати особливості розвитку державної політики в галузі освіти в Україні періоду незалежності (1991–2021 рр.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури з проблем державного управління освітою свідчить, що, незважаючи на широкий інтерес дослідників, у науковому плані проблема генези державної освітньої політики в Україні періоду незалежності все ще мало вивчена. Серед напрацювань загального характеру виокремимо дослідження В. Андрущенка, М. Вдовенко, І. Іванюк, Ю. Ковбасюка, І. Колодія, Л. Прокопенко та ін. Законотворча складова державної політики в галузі освіти України відображена у працях О. Ланських, В. Філіпової, Р. Валєєва, Н. Ракші, К. Романенка, Н. Шульги, Г. Возняк, І. Жеребило тощо. Саме вони становлять історіографічну основу статті.

Мета статті – дослідити особливості здійснення державної політики в галузі освіти в Україні періоду незалежності (1991–2020 рр.).

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «державна політика у сфері освіти», або «державна освітня політика» увійшов у науковий обіг в 60-х рр. ХХ ст., коли у світі актуалізувалася роль освіти як фактору соціального прогресу та сталого державного розвитку [1, с. 11]. Проте незважаючи на активне його використання в сучасному науковому та правовому дискурсі, історіографічний аналіз дає підставу охарактеризувати «державну освітню політику» більше як проблему вибору державними інституціями між діяльністю та бездіяльністю щодо вирішення питань освіти, ніж як складний науковий феномен. Подібна тенденційність вказує на те, що з наукового погляду проблема формування та реалізації державної освітньої політики в Україні все ще мало досліджена.

Суб'єктом освітньої політики України кін. ХХ – поч. ХХІ ст. є держава [2, с. 3]. Забезпечуючи можливість суспільного вибору у сфері освіти, вона апелює до освітньої політики як до механізму активізації сукупності теоретичних ідей, цілей, завдань і практичних заходів, спрямованих на розвиток освіти та забезпечення стабільного курсу уряду й підпорядкованих йому установ на поліпшення добробуту людей, виховання свідомих громадян, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності країни на міжнародній арені [3, с. 10]. У зв'язку з цим державну освітню політику найчастіше асоціюють з політикою Президента і (або) Уряду, яка формується залежно від характеру держави та її соціального призначення, і реалізують її за допомогою відповідних інструментів [4, с. 156]. Політика органів виконавчої влади обумовлюється чинним законодавством, ефективність якого значною мірою залежить від пріоритетів політики держави.

Головним джерелом формування національного законодавства в галузі освіти є Конституція України (КУ), яка визначає пріоритетність освіти як сфери життєдіяльності суспільства (ст. 24 КУ), що обумовлює доступність для кожного громадянина усіх наданих нею форм і типів освітніх послуг, а також рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку [5].

Вважаємо, що за своєрідну «Конституцію освіти» можна сприймати Закон України «Про освіту», еволюцію базових положень якого (поряд із зумовленими ним нормативно-правовими актами з питань освіти) можна розглядати як наскрізну лінію генезису освітнього законодавства та державної освітньої політики. Створюючи юридичне підґрунтя для системної трансформації освіти України на різних етапах її розвитку, «Закон про освіту» є регулятором широкого кола питань, пов'язаних із реалізацією права на освіту. У його законодавчому полі знаходяться також важелі оновлення спеціальних законів у сфері освіти,

зокрема Закону України «Про середню освіту», а також розроблення та внесення змін до інших законів та підзаконних нормативних актів.

Такий факт відображений у сформованій умовній періодизації освітньої політики України періоду незалежності (1991–2020 рр.), за основу якої взято циклічні етапи розвитку вітчизняної законодавчої бази в системі освіти хронологічно окреслені ухваленням Конституції України та затвердженням стратегічних документів розвитку освіти – Закону Української РСР «Про освіту», Державної національної програми «Освіта» (Україна XXI ст.), Національної доктрини розвитку освіти, Національної стратегії розвитку освіти України на 2012–2021 рр., Закону України «Про освіту», Концепції «Нова українська школа». З огляду на вітчизняні дослідження концептуальні засади формування державної освітньої політики в Україні після набуття незалежності можна простежити через призму п'яти етапів формування її інституційно-правового забезпечення: I етап – формування засадничих принципів державної освітньої політики вітчизняної законодавчої та нормативно-правової бази (1991–1997 рр.); II етап – становлення державної політики у сфері освіти та прийняття законів прямої дії щодо функціонування усіх ланок системи національної освіти (1998–2002 рр.); III етап – розвитку державної політики у сфері освіти та модернізації галузі відповідно до вимог XXI ст. (2003–2013 рр.); IV етап – стагнації державної політики в галузі освіти (2014–2016 рр.); V етап – активізації державної освітньої політики та трансформації освітніх систем держави (2017–2021 рр.). Розглянемо їх більш детально.

Перший етап (1991–1997 рр.), – від проголошення незалежності України та прийняття нового Закону Української РСР «Про освіту» (1991 р.) до введення змін та доповнень до закону УРСР «Про освіту» (1996 р.), у хронологічному проміжку яких проходило визначення загальних засад та тенденцій участі держави в розвитку освітньої галузі.

Цей період окреслив проблему освіти як соціальне завдання українського державотворення і заклав підґрунтя для створення функціональної та самодостатньої національної системи освіти, що зберегла прогресивні традиції минулого, водночас стала краще відповідати новим суспільним відносинам і накопила інноваційний потенціал подальшого розвитку [6, с. 4].

Формувати струнку державну політику це головне завдання Закону України «Про освіту» (1991 р.). Він виконав її, задекларувавши ключові принципи державної освітньої політики нашої держави, відповідно до яких освіта визначалася пріоритетною сферою соціально-економічного, духовного і культурного розвитку суспільства.

Домінантну роль у формуванні та реалізації державної освітньої політики окресленого періоду відіграла затверджена Кабінетом Міністрів України Постанова «Про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття») [6], у якій визначалися основні напрямки й орієнтири розвитку в галузі відповідно до кардинальних змін у суспільному житті країни.

Водночас перші роки Незалежності не відзначилися глибоким стратегічним реформуванням. Їх екстенсивний характер виявлявся у відсутності чітко окресленого правового поля і законів прямої дії, що у поєднанні із соціально-економічною кризою 1995–1996 рр., суперечливістю і надмірною заполітизованістю усіх сфер життя суспільства притупило інтенсивний характер реформування національної системи освіти і зумовило загальну його стагнацію. Загалом перший період становлення національної системи освіти України був перехідним між радянською авторитарною парадигмою освіти, що відходила в минуле, і демократичною особистісно-орієнтованою, що відкривала нові перспективи її розвитку.

Другий етап (1997–2002 рр.) – законотворчий і законодавчий. Прийняття законів прямої дії («Про професійно – технічну освіту» (1998 р.); «Про середню – загальну освіту» (1999 р.); «Про позашкільну освіту» (2000 р.); «Про дошкільну освіту» (2001 р.); «Про охорону дитинства» (2001 р.); «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» (2001 р.); «Про вищу освіту» (2002 р.)), дало змогу не лише юридично врегулювати систему управління усіх ланок освіти, а й закріпили основні нормативи її функціонування, вимоги до якості освіти різних рівнів, узаконили функції державних стандартів, законодавчо врегулювали управлінські відносини основних освітніх ланок тощо.

Входження України у світовий освітній простір зумовило удосконалення вітчизняних освітніх стандартів відповідно до норм світового співтовариства. Серед нормативних документів, які характеризують цей процес із властивими йому особливостями, виокремимо три: Закон «Про загальну середню освіту» (1999 р.); «Концепцію загальної середньої освіти («2001 р.) та «Національну доктрина розвитку освіти» (2002 р.) [7].

Водночас формування цілісного законодавчого супроводу освітньої політики України на цьому етапі не завершилося. Незважаючи на позитивні зрушення у законотворчості, дієвого механізму впрова-

дження нормативної бази в чинну освітню модель створено не було, що позначилося на якості методології, організаційних і науково-методичних основ подальшого розвитку вітчизняної освіти.

Третій етап (2003–2013 рр.) увів освіту України в систему національних потреб та інтересів і водночас наблизив її до широкого міжнародного контексту цивілізованого розвитку людства. У «Національній доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні» він характеризується через призму формування державної політики в новому методологічному і соціально-економічному контексті європейської інтеграції та світової глобалізації [6, с. 9]. Це зумовило удосконалення нормативного забезпечення освітньої політики України: створення нових Державних стандартів початкової, базової й повної середньої освіти (23.11.2011 р.), що ґрунтуються на компетенціях [8]; запровадження Національної рамки кваліфікацій (2011 р.) [9]; підписання Указу Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» (2013 р.) [10]; прийняття рішення про інтеграцію української системи вищої освіти у загальноєвропейську (приєднання до Болонського процесу), запровадження зовнішнього незалежного тестування.

Проте приєднання України до Болонського процесу (2005 р.) виявилось доволі формальним і, на жаль, не привело до цілісної імплементації його основних інструментів в освітнє середовище українських ЗВО. Держава не виконала вимоги Міжнародної стандартної класифікації освіти 2011 р. та її галузевої версії 2013 р.

Четвертий період (2014–2017 рр.) – найкраще характеризується через призму властивої йому політики модернізації освітньо-наукової сфери. Обтяжений соціально-економічною кризою, що пов'язана з російською агресією, він водночас відрізняється від попередніх суттєвою активізацією міжнародної співпраці в освіті і науці, зростанням їхньої відкритості, світовим нововведенням, прийняттям європейського вектора розвитку. Позитивна динаміка освітньої політики цього періоду виявилась у прийнятті Законів України «Про вищу освіту» (2014 р.) й «Наукову і науково-технічну діяльність» (2015 р.), підготовці та внесенні у Парламент проекту нового базового Закону України «Про освіту».

Особливо загострилася потреба у новому Законі «Про освіту». Закон України «Про освіту» (1991 р.) був чинний з певними змінами і доповненнями більше 16 років, тому, незважаючи на понад 50 редакцій, потребував серйозного вдосконалення. Зверталась увага на його неефективність, зниження пріоритетності в освітній державній політиці, скорочення фінансування тощо. У зв'язку з цим постало питання про «іншу державну освітню політику, яка повинна привести до Європейської України» [3, с. 15]. Відповідно у жовтні 2014 р. МОН України оприлюднило проект «Концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 рр». Паралельно тривала діяльність над проектом Закону України «Про освіту», за результатами якої 20.05.2016 р. у Комітеті Верховної Ради України з питань науки і освіти відбулися слухання «Про підготовку проекту нового Закону України «Про освіту», за результатами яких 6.10.2016 р. Верховна Рада України приймає проект Закону в першому читанні, а 5.09.2017 р. – остаточно затверджує новий Закон України «Про освіту».

Водночас стан науково-технічного та освітнього потенціалу України у цей період трансформувалася на папері, а не в дійсності. Відсутність системних заходів, спрямованих на імплементацію профільного законодавства 2014–2016 рр., засвідчує переважно декларативний характер реформ.

Прийняття нового Закону Про освіту ухваленого у вересні 2017 р. мало виправити кризову ситуацію в галузі, забезпечивши належні умови для підвищення її якості та ефективності з урахуванням тенденцій, що існують у країнах ЄС. Впровадження у життя нового вектора освітньої політики потребувало вирішення питань, пов'язаних не лише із упорядкуванням законодавства, а й із пристосуванням освітнього середовища до задекларованих Законом змін. Потрібна була докорінна реформа, спроможна зупинити стагнацію в освіті та перетворити українську школу на важіль соціальної рівності та економічного розвитку і конкурентоспроможності держави. Такою реформою була Нова українська школа (НУШ). Вона розрахована на 22 роки і хронологічно окреслила визначений п'ятий етап реалізації державної освітньої політики незалежної України в межах 2018–2040 рр.

Реформування змісту освіти планувалося здійснювати на компетентнісній основі, що вимагало створення принципово нових стандартів середньої освіти. У зв'язку з цим на 2018/2019 н. р. МОН України запланувало впровадження нового Державного стандарту початкової освіти, що затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 р. № 87 [11].

Важливою передумовою успішності реформи НУШ було належне нормативно-правове забезпечення. Упродовж 2018/2019 н. р. Міністерство освіти і науки України розробило та подало на розгляд Верховної Ради України проект Закону України «Про повну загальну середню освіту».

Загалом п'ятий період освітньої політики України можна охарактеризувати як трансформаційний. Серед основних його виявів чітко виокремлюється зміна напрямку соціокультурної парадигми й прагнення

до динамічного втілення нових фундаментальних педагогічних ідей в усталений освітній та гуманітарний простір. У цьому аспекті неабияк актуалізується потреба в адекватній оцінці стратегії реалізації освітніх реформ у дискурсі соціокультурної динаміки еволюції суспільства й освітнього середовища та врахування її переваг і недоліків у процесі подальшого прогнозування освітніх реформ.

Висновки. Генеза освітньої політики в Україні періоду незалежності свідчить про визначальну роль держави у цій сфері. Наскрізною якістю державної політики у цьому сенсі є її цілеспрямованість на шляху до вирішення конкретних освітніх проблем, обумовлених загальними, корінними, публічними потребами й інтересами суспільства, необхідністю їх розмежування з метою досягнення загальної користі або конкретного суспільного блага.

Список використаних джерел

1. Красняков Є. Освітня політика як інструмент впливу держави на систему освіти. *Шлях освіти*. 2006. № 4. С. 11–13.
2. Прокопенко Л. Державна освітня політика: історико-теоретичний аспект. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnistvo/2009/2009-02\(2\)/Prokopenko.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnistvo/2009/2009-02(2)/Prokopenko.pdf) (дата звернення: 02.09.2021).
3. Корсак К. Освіта, суспільство, людина в XXI столітті: інтегрально-філософський аналіз. Київ ; Ніжин, 2004. 218 с.
4. Філіпова В. Д. Законодавство як чинник державної політики в галузі освіти України: нормативно-правовий аспект. *Державне управління: інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 10. С. 155–158. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/10_2013/37.pdf (дата звернення: 03.09.2021).
5. Конституція України: редакція від 22.02.2014 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/raran2033#n2033> (дата звернення: 02.09.2021).
6. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / за заг. ред. В. Г. Кременя. Київ : Педагогічна думка, 2016. 448 с.
7. Антологія текстів з реформування освіти в Україні: програми, концепції, проекти (1991–2017): хрестоматія / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського / за ред. : О. В. Сухомлинської, Л. Д. Березівської. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2019. 526 с.
8. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. №1392. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/28030/ (дата звернення: 06.09.2021).
9. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1341. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення: 06.09.2021).
10. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. : Указ Президента України від 5.06.2013 р. № 344/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text> (дата звернення: 07.09.2021).
11. Про затвердження Державного стандарту початкової освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 р. № 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.09.2021).

References

1. Krasniakov, Ye. (2006). *Osvitnia polityka yak instrument vplyvu derzhavy na systemu osvity [Krasnyakov E. Educational policy as an instrument of state influence on the education system]. Shliakh osvity – Way of Education*, 4, 11–13 [in Ukrainian].
2. Prokopenko, L. *Derzhavna osvitnia polityka: istoryko-teoretychnyi aspekt [Prokopenko L. State educational policy: historical and theoretical aspect]*. Retrieved from [http://www.dridu.dp.ua/vidavnistvo/2009/2009-02\(2\)/Prokopenko.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnistvo/2009/2009-02(2)/Prokopenko.pdf) (data zvernennia: 02.09.2021) [in Ukrainian].
3. Korsak, K. (2004). *Osvita, suspilstvo, liudyna v XXI stolitti: intehralno-filosofskyi analiz [Korsak K. Education, society, man in the XXI century: an integrated philosophical analysis]*. Kyiv; Nizhyn [in Ukrainian].
4. Filipova, V. D. (2013). *Zakonodavstvo yak chynnyk derzhavnoi polityky v haluzi osvity Ukrainy: normatyvopravovyi aspekt [Filipova VD Legislation as a factor of state policy in the field of education of Ukraine: regulatory aspect]*. *Derzhavne upravlinnia: investysii: praktyka ta dosvid*, 10, 155–158. Retrieved from http://www.investplan.com.ua/pdf/10_2013/37.pdf [in Ukrainian].

5. *Konstytutsiia Ukrainy: redaktsiia vid 22.02.2014 r. № 254k/96-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 1996, № 30, st. 141. [The Constitution of Ukraine: version of 22.02.2014 № 254k / 96-VR. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine, 1996, № 30, Art. 141].* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/paran2033#n2033> [in Ukrainian].
6. *Natsionalna dopovid pro stan i perspektivy rozvytku osvity v Ukraini / za zah. red. V. H. Kremenia. (2016) [National report on the state and prospects of education in Ukraine / for general. ed. V.G. Kremenya].* Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].
7. *Antolohiia tekstiv z reformuvannia osvity v Ukraini: prohramy, kontseptsii, proekty (1991–2017): khrestomatiia / NAPN Ukrainy, DNPB Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho / za red.: O. V. Sukhomlynskoï, L. D. Berezivskoi. (2019). [Anthology of texts on education reform in Ukraine: programs, concepts, projects (1991-2017): textbook / NAPS of Ukraine, DNPB of Ukraine. VO Sukhomlynsky / ed. : OV Sukhomlynska, LD Berezivska] (2019).* Vinnytsia: TVORY [in Ukrainian].
8. *Pro zatverdzhennia Derzhavnogo standartu bazovoi i povnoi zahalnoi serednoi osvity. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 lystopada 2011 r. №1392. [On approval of the State standard of basic and complete general secondary education. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of November 23, 2011 №1392].* Retrieved from https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/28030/ [in Ukrainian].
9. *Pro zatverdzhennia Natsionalnoi ramky kvalifikatsii. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 lystopada 2011 r. № 1341. [On approval of the National Qualifications Framework. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of November 23, 2011 № 1341].* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
10. *Pro Natsionalnu stratehiu rozvytku osvity v Ukraini na period do 2021 r. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 5.06.2013 r. № 344/2013 [On the National Strategy for the Development of Education in Ukraine for the period up to 2021 Decree of the President of Ukraine of June 5, 2013 № 344/2013].* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text> [in Ukrainian].
11. *Pro zatverdzhennia Derzhavnogo standartu pochatkovoï osvity. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21.02.2018 r. № 87. [About the statement of the State standard of primary education. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of February 21, 2018 № 87].* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 13.09.2021.

DOI:10.35774/app2021.03.049
УДК 342.22:351.74

Наталія Свідерська,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри історії держави та права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/>*

Дмитро Курас,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри історії держави та права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/>*

РЕЦЕНЗІЯ НА ПІДРУЧНИК «ІСТОРІЯ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ»

«Історія правоохоронних органів України»: підручник / С. В. Банах, А. В. Грубінко, В. В. Савенко, В. З. Ухач. Тернопіль: ЗУНУ, 2021. 232 с.

Протягом останнього десятиріччя сфера правоохоронної діяльності у нашій державі переживає період глибокої трансформації. Ці зміни є відповіддю на глобальні виклики, які постали перед Україною в контексті загальнодержавних реформ, спрямованих на досягнення рівня європейських стандартів, у тому числі у сфері правоохоронної діяльності. Невід'ємною складовою такого процесу є реформування системи підготовки кваліфікованих фахівців. Актуалізація й постійне оновлення змісту навчання відповідно до потреб часу формують необхідність введення нових навчальних дисциплін. Однією з них є історія правоохоронних органів України, яка має, з одного боку, систематизувати й формалізувати великий обсяг знань з різних навчальних дисциплін гуманітарного профілю, а з іншого – становити фундаментальну основу для опанування системи судових і правоохоронних органів України. Однак ми стикаємося з проблемою всіх нових навчальних дисциплін, а саме – браком систематизованих джерел інформації. Відповіддю на цю проблему є новий навчальний підручник з історії правоохоронних органів України. Він дає можливість детально розглянути генезу правоохоронних органів України в контексті світових тенденцій розвитку цієї сфери, зокрема дотримання принципів забезпечення верховенства права та дотримання прав людини.

Підручник «Історія правоохоронних органів України», підготовлений зусиллями тернопільських дослідників, складається з 15 тем, частина з яких присвячена процесам формування правоохоронних систем у країнах, які належать до різних цивілізаційних груп. Розкриваючи витоки, основні закономірності та тенденції у процесі генезису правоохоронних органів, автори підручника намагаються підвести читача до розуміння аналогічних процесів на теренах України. У більшій частині обсягу підручника (десять з п'ятнадцяти тем) досліджено виникнення й становлення правоохоронних органів в Україні на різних історичних етапах її розвитку.

Зміст підручника стандартно відкриває тема, яка присвячена загальнотеоретичним питанням предмета, завдань, функцій навчальної дисципліни, а також методології її вивчення. Варте уваги авторське визначення і тлумачення терміна «правоохоронні органи», а також розкриття в історико-правовій ретроспективі становлення органів державної влади, які набувають правоохоронних функцій, еволюції їхньої юрисдикції та повноважень (с. 14).

Заслугою на позитивну оцінку концепція наскрізної структури навчальної дисципліни, коли кожна тема має подібні (з урахуванням історичного періоду та наявного фактологічного матеріалу) складові елементи. У такому контексті доцільним є включення до тематики курсу параграфу, зміст якого розкриває структуру й функціонування державного механізму конкретного періоду, а також правоохоронних функцій окремих органів влади.

Окремі теми присвячені розгляду процесів становлення та еволюції правоохоронних систем таких країн, як Великобританія, Франція, США та Німеччина. Науковці розкривають широкий спектр питань зазначеної проблематики: від раннього Середньовіччя до сьогодення. Ілюстрацією до тези про ретельно

підібраний фактологічний матеріал є розгляд у підручнику процесу утворення, розвитку та поширення у Європі такого правоохоронного інституту, як прокуратура. Окремий параграф присвячений міжнародним правоохоронним організаціям. Автори приділили багато уваги діяльності Інтерполу та його співпраці з Україною. Водночас з огляду на зміст науковці замислювалися над проведенням паралелей між тенденціями розвитку європейських правоохоронних систем та еволюцією правоохоронної сфери на теренах України. Проте повною мірою вони не змогли це реалізувати.

Виникнення та утворення правоохоронної сфери у Руській державі розглядається через аналіз положень «Руської правди», за якою правоохоронну функцію виконував князь, його регулярне військо, повірені та представники адміністрації князя (с. 86). Саме їх автори підручника класифікують як перших представників органів державної влади, які виконували правоохоронні функції. Водночас розглянуто особливості проведення досудового слідства та організації судочинства.

Розкриваючи розвиток правоохоронної діяльності в Україні за часів Великого князівства Литовського науковці слушно зазначають, що правові засади функціонування системи правоохоронних органів періоду Русі мали визначальний вплив на розвиток судової та правоохоронної діяльності у Великому князівстві Литовському. Однак основна увага у цьому параграфі приділена саме судовій системі, а не правоохоронним функціям, які мають бути притаманні органам державної влади або певним посадовим особам. Більш детальний розгляд обов'язків та функцій возного як важливого судового урядовця цієї доби значно збагатив би розкриття проблеми, що зазначена в цьому параграфі. Цю посаду ввів II Литовський статут і вона проіснувала на українських землях аж до початку XIX ст. Роль возного у повітових судах була надзвичайно важливою. Адже саме він збирав необхідні докази для суду, виїжджав для огляду місця злочину, фіксував факт смерті та заподіяння тілесних ушкоджень, виступав у суді як офіційний свідок.

У темі, що присвячена функціонуванню правоохоронних органів доби козацької держави, заслуговує на увагу акцент на тому, що незважаючи на зміну державно-правового статусу Війська Запорозького від незалежної держави на автономію у складі Московського царства, козацька держава зберігає таку важливу ознаку державності, як власний судоустрій. Особливе місце відведено боротьбі гетьманів щодо збереження і розвитку судової системи. У підручнику велику увагу приділено судоустрою цієї доби, у тому числі детально аналізується судова реформа К. Розумовського. Також розкрито особливості інституту адвокатури та функціонування в'язниць.

У темі, де досліджено розвиток правоохоронних органів в Україні за часів імперського панування наприкінці XVIII – на початку XX ст., чітко виокремлено дві складові – правоохоронна система Російської імперії та правоохоронна система Австрійської (Австро-Угорської) імперії. Щодо Росії – науковці визначили основні напрями діяльності загальної поліції, проаналізували етапи встановлення, завдання та особливості пошукової поліції, приділили значну увагу діяльності жандармерії та прокуратури Російської імперії. Належна увага відводиться правоохоронним органам на українських землях, що входили до складу Австро-Угорської імперії, що проаналізовано за аналогічним принципом з Російською імперією.

Детально розглянута тема, яка присвячена розбудові національної системи правоохоронних органів у добу Української революції (1917–1921). Навчальний матеріал базується на новітніх дослідженнях і доволі інформативний. Змістовно розкрито процес формування, структуру, а також діяльність правоохоронних органів доби СРСР. Матеріал поданий відповідно до останніх тенденцій та оцінок української історіографії.

Майбутнім юристам, правоохоронцям та й усім, хто цікавиться вказаною проблематикою, буде цікава остання тема, присвячена розбудові національної моделі правоохоронних органів сучасної України. Тут подаються етапи реформування та трансформації з 1991 р., а також розглядаються новостворені органи – Національне антикорупційне бюро та Державне бюро розслідувань, де детально проаналізована їхня структура, особливості конституційно-правового статусу та перспективи діяльності.

З огляду на вищевказане рецензований підручник складає хороше враження, матеріал поданий у логічній послідовності, забезпечена його наступність і внутрішньопродметні зв'язки. Текст викладу відповідає нормам української літературної мови та є, з одного боку, суто науковим, а з іншого – зрозумілим і читабельним. Однак зазначимо, що текст має достатню кількість механічних помилок. Вдалою з точки зору методики викладання є застосована практика наведення наприкінці кожної теми запитань для самоконтролю. Це спонукає до глибшого осмислення матеріалу, запобігає його механічній фіксації. Також позитивним у виданні є висновки не лише до кожної теми, а й кожного параграфа, що дає можливість структурувати інформацію та покращити її засвоєння здобувачами вищої освіти.

Варто звернути увагу на величезний обсяг роботи, який виконали автори підручника, та особливо наголосити на залученні нових фактів та концепцій, які з нового ракурсу подають навіть вже відомий матеріал. У процесі підготовки підручника було опрацьовано широке коло студій з історії правоохоронних органів не тільки України, а й зарубіжних країн. На основі поєднання методів правового та історичного дослідження автори розглянули багато актуальних питань сьогоденного розвитку правоохоронних систем, які часто залишаються осторонь у навчально-методичній літературі. Загалом підручник буде корисним для студентів, викладачів, правоохоронців і всіх, хто цікавиться проблемами історії правоохоронних органів України.

Стаття надійшла до редакції 18.09.2021.

Василь Ухач,

кандидат історичних наук, доцент, доцент
кафедри теорії та історії держави і права
Західноукраїнський національний
університет

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2106-5335>

ЖАНДАРМЕРІЯ В ІМПЕРІЇ ГАБСБУРГІВ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА, ДІЯЛЬНІСТЬ

Досліджено організаційно-правові аспекти становлення, реорганізації та діяльності органів військової поліції династії Габсбургів, що стала прототипом майбутньої жандармерії, на західноукраїнських землях у період сер. XIX – поч. XX ст. Стверджується, що через створення інституту жандармерії урядові кола Австрійської імперії прагнули швидко знайти нові, ефективні форми забезпечення громадського порядку та політичної стабільності в державі. Проаналізовано етапи реформування та нормативно-правового забезпечення жандармських структур, вимоги до кандидатів, соціальні гарантії. Доведено, що правовий інститут жандармів став результатом синтезу правоохоронних функцій, військового типу організації служби та політичних завдань, і загалом ефективно забезпечував механізм захисту правопорядку й політичного режиму.

Ключові слова: правоохоронні органи, жандармерія, реорганізація, західноукраїнські землі, Галичина, Австрійська, Австро-Угорська імперії.

Ухач В.

Жандармерія в імперії Габсбургів: нормативно-правове забезпечення, організаційна структура, діяльність

Исследована организационно-правовые аспекты становления, реорганизации и деятельности органов военной полиции династии Габсбургов, ставшей прототипом будущей жандармерии, на западноукраинских землях в период сер. XIX - нач. XX в. Утверждается, что созданием института жандармерии, правительственные круги Австрийской империи стремились быстро найти новые, эффективные формы обеспечения общественного порядка и политической стабильности в государстве. Проанализированы этапы реформирования и нормативно-правового обеспечения жандармских структур, требования к кандидатам, социальные гарантии. Доказано, что правовой институт жандармов стал результатом синтеза правоохранительных функций, военного типа организации службы и политических задач, и в целом эффективно обеспечивал механизм защиты правопорядка и существующего политического режима.

Ключевые слова: правоохранительные органы, жандармерія, реорганізація, западно-українські землі, Галичина, Австрійська, Австро-Венгерська імперія.

Uhach V.

Gendarmerie in the Habsburg Empire: legal framework, organizational structure, activities

The purpose of the study is to analyze the organizational and legal aspects of the formation, reorganization, regulatory and legal support, and activities of the institute of gendarmes of the Habsburg dynasty, including in western Ukraine in the period of ser. XIX - early XX century.

In the first quarter of the XIX century the process of organizational form of the military police, which became the prototype of the future gendarmerie, was actively underway. By establishing the institution of the gendarmerie, the government circles of the Austrian Empire sought to quickly find new, effective forms of public order and political stability in the state.

The powers of the gendarmerie included the task of maintaining public order and ensuring state security, and during the war - the functions of the military police at headquarters of various levels.

On the territory of Ukrainian lands, the gendarmerie had regional administrations - in Lviv for Galicia and Chernivtsi for Bukovina.

The stages of reforming and regulatory support of gendarmerie structures, requirements for candidates, social guarantees are analyzed.

It is proved that the legal institute of the gendarmerie was the result of a synthesis of law enforcement

functions, military-type service organization, and political tasks. Legislative enforcement of reliable guarantees for the performance of gendarmes, high salaries, and social security, allowed to form a highly professional staff, and this allowed the gendarmes to provide a reliable mechanism for protecting law and order and the existing political system.

Keywords: *law enforcement agencies, gendarmerie, reorganization, Western Ukrainian lands, Galicia, Austrian, Austro-Hungarian empires.*

Постановка проблеми. У другій половині XVIII ст. усі західноукраїнські землі опинилися під владою Австрійської монархії. Загарбавши Галичину, австрійський уряд штучно об'єднав українські та польські землі в один адміністративний так званий Коронний край з центром у Львові, встановивши офіційні назви Східної та Західної України

Водночас із анексією Галичини Австрія розпочала поширення на територію цього регіону свого адміністративного апарату, в якому вагоме місце посідали правоохоронні органи [7, с. 165-166].

Плюралізм напрямів розвитку суспільних відносин в Галичині протягом 1772–1918 рр. зумовив багатоманітність нормативно-правової бази та розгалуженість адміністративного апарату. Тому австрійська влада не могла обмежитись одним вектором діяльності поліції, застосувавши принцип спеціалізації в побудові системи її органів. Це проявлялось в утворенні та функціонуванні спеціалізованих підрозділів поліції.

Спалах патріотичних настроїв у європейських країнах у період боротьби проти наполеонівської Франції згодом отримав своїм наслідком потужну хвилю революційних та національно-визвольних рухів у післявоєнні роки. Європейський континент вкрила ціла мережа таємних і напівлегальних політичних товариств, гуртків, організацій, які були націлені на боротьбу з реакційними режимами. Верхівка австрійської держави змушена була шукати раціональних та нетрадиційних шляхів боротьби з таємничими революційно настроєними елементами, осередками та політичними ідеями.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Окремі наукові сегменти заявленої наукової публікації ставали предметом наукового розгляду істориків держави і права – І. Бойка, Б. Тищика, А. Закревського, М. Криштановича, А. Лозинського, М. Никифорука, В. Ухача та ін. [1].

Мета дослідження – проаналізувати організаційно-правові аспекти становлення, реорганізації, нормативно-правового забезпечення та діяльності інституту жандармів династії Габсбургів, у тому числі на західноукраїнських землях у період сер. XIX – поч. XX ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Уже від початку 20-х рр. XIX ст. з військово-політичних та поліцейських департаментів Придворної канцелярії у Відні, а також із Міністерства внутрішніх справ у Галичину було скеровано низку таємних приписів, наказів, рекомендаційних рескриптів щодо боротьби з антидержавними політичними організаціями та особами. Особливу увагу поліцейським структурам та цивільним стражникам рекомендувалося звертати на діяльність громадських об'єднань. При появі невідомих осіб у населених пунктах необхідно було за ними встановлювати та вести постійне стеження і при першій ознаці антидержавної діяльності негайно піддавати арешту.

У першій чверті XIX ст. активно проходив процес організаційного формування військової поліції, яка стала прототипом майбутньої жандармерії. Військові поліцейські у містах та містечках здійснювали цілодобове патрулювання. Спочатку вони носили на ремнях бляхи з номерами, але згодом військове міністерство скасувало це і запровадило нову службу відзнаку – округлої форми нагрудний значок з жовтою бляхою із нанесеним номерним знаком [2, с. 272–273].

Найважливішою воєнізованою організацією Австро-Угорщини була жандармерія. До її повноважень входили завдання підтримки громадського порядку і забезпечення державної безпеки, а під час війни – функції воєнної поліції при штабах різного рівня. Жандармський склад формувався із середовища офіцерів різних рангів, які відбули строкову службу в армії.

Історія австрійської жандармерії започаткована у 1849 р., коли уряд терміново шукав нових, ефективних форм забезпечення громадського порядку та політичної стабільності в країні. Перші жандарми входили до складу військових частин австрійської армії [4, с. 143].

В «Тимчасових приписах про жандармерію» (січень 1850 р.) зазначалось про необхідність формування 16 полків (по 1000 осіб). Полками командували крайові управління жандармерії на чолі з крайовими комендантами. У повітах діяли повітові комендатури жандармерії, які керували роботою жандармських постів. На кожному з таких постів знаходились кінні чи піші жандарми на чолі з вахмістром. Залежно від місцевих обставин їх чисельність коливалась від 3 до 10 осіб. Військовим командиром жандармів був інспектор жандармерії, переважно, в ранзі генерала жандармерії.

На території українських земель жандармерія мала крайові управління – у Львові для Галичини та в Чернівцях для Буковини. Їм підлягали команди відділів жандармерії (на декілька повітів), повітові команди і жандармські станиці – найнижчі організаційні структури жандармерії (в містах і більших селах). Посередньою ланкою між крайовими командами і командами відділів були так звані експоновані булавні старшини жандармерії. У Галичині їх було три – у Львові, Перемишлі і Станіславі. Жандарми-українці за національністю направлялися на військову службу, здебільшого, поза межами української території, тоді як на українських землях жандармерія складалася переважно з поляків, румунів, угорців та ін. [4, с. 251].

У першій половині 60-х років XIX ст. жандармерія була радикально скорочена – до 10 полків і близько 8 тис. офіцерів і рядових особового складу. 4-й полк дислокувався у Львові з юрисдикцією для Галичини і Буковини. В 1866 р. 10 жандармських полків було перетворено у 15 жандармських команд. З них 11-та команда призначалася для Галичини і Буковини з розташуванням у Львові. Ці реформи особливо не позначились на становищі та обов'язках жандармів. У 60-ті роки XIX ст. жандармерія перестає бути суто воєнізованим органом, адже у військовому і дисциплінарному відношенні вона підпорядковується Вищому військовому командуванню, а у службовому й економічному – Міністерству внутрішніх справ, яке визначало порядок фінансового забезпечення жандармів. Так, для вахмістра встановлювалась оплата у 600 флоринів, а для рядового жандарма – 400 [5, с. 25].

Остаточна організаційна структура жандармерії, що діяла до початку Першої світової війни, була затверджена у лютому 1876 р. «Службова інструкція жандармерії» регламентувала її призначення, місце, права, підпорядкування при виконанні служби та ін. Так, зазначалося, що «жандармерія є військово організованим однорідним вахтовим організмом, призначеним для збереження громадського порядку, спокою і безпеки»

У військовому відношенні жандарми підпорядковувались крайовим політичним відомствам, а в адміністративних і економічних питаннях – своїм безпосереднім начальникам. Послугами жандармів були уповноважені користуватися, також, суди і прокуратура [4, с. 225].

Для прийому на службу в жандармерію встановлювались ряд вимог. До числа обов'язкових належало: австрійське підданство; вік від 20 до 40 років; бути неодруженим або бездітним вдівцем; фізичне здоров'я; знання мови регіону проходження служби; достатнє вміння читати, писати і рахувати та ін. Стаючи жандармом юнак чи чоловік зобов'язувався прослужити не менше 4-ох років. Це стимулювалось і фінансово. Так, після 3-ох років служби рядовим жандармам встановлювалась надбавка у 50 флоринів, після 6-ти – 100, після 12-ти – 150 і після 18-ти – 200. Прийом до штату рядового складу міг відбутися тільки при наявності нижчого військового звання. Підвищення ж до керівника поста залежало від здачі іспиту, якому передувало навчання в командах регіональної жандармерії та пробної служби на одному з жандармських постів [3, с. 52].

Жандарми, які були звільнені у зв'язку з вчиненням правопорушення, втрачали право на пенсію. Жандарм мав право на пенсію, коли з незалежних від нього причин втрачав працездатність. Якщо жандарм ставав непрацездатним унаслідок виконання службових обов'язків, тоді його пенсія надавалась йому відповідно стажу та в збільшеному розмірі. Коли жандарм у процесі виконання службового обов'язку отримав травму, що унеможливлювала його подальшу службу в жандармерії тоді при підрахунку розміру пенсії йому додатково зараховувалося 10 років служби [3, с. 54].

Сім'ям жандармів, які загинули під час служби чи у відставці, виплачувалася соціальна допомога у розмірі його місячної зарплати через три місяці після його смерті. Коли жандарм не з власної вини загинув під час виконання службових обов'язків, тоді його дружина та діти отримували право на пенсію, розмір якої прирівнювався до пенсії жандарма, який мав 40-й стаж роботи в жандармерії.

Зазначимо, що кожен представник особового складу жандармів міг (за законом 1894 р.) взяти шлюб тільки з дозволу міністра крайової оборони, а полковник жандармів – з дозволу імператора [3, с. 54].

Нормативно-правові акти регламентували високий статус особи жандарма та обов'язковість його розпоряджень. Так, в «Службовій інструкції жандармерії» наголошувалось, що «у випадках свого службового втручання проти осіб жандарм повинен користуватися формулою «Іменем закону» на мові краю, і кожний (без різниці, чи це цивільний, чи військовий) зобов'язаний підкоритись його вимозі». Також зазначалось, що кожен громадянин повинен звертатися до жандарма на «Ви» і ніколи публічно його не ображати [4, с. 187].

Військовики жандармських підрозділів, які вчинили правопорушення, несли покарання згідно з дисциплінарними приписами військового законодавства. Покарання здійснювали військові суди, а терміни позбавлення волі жандарми відбували у військових штрафних закладах. Цивільні органи державного

управління не мали повноважень заохочувати чи карати жандармів. Якщо вони вважали жандарма гідним нагороди, то мали звернутися з відповідною ініціативою до керівництва жандармерії. В разі бажання покарати жандарма органи державної влади повинні були інформувати про це військового начальника. Натомість жандарм мав право подати скаргу на цивільних осіб лише своєму військовому начальникові [5, с. 26].

Під час виконання службових обов'язків всі жандарми носили на лівій руці, вище ліктя, широку пов'язку (54 мм) жовто-чорного кольору. Незважаючи на різний дизайн, на всіх пов'язках був єдиний напис: «Польова жандармерія». Жандарми розрізнялися, також, головним убором: австрійські носили звужений доверху шолом, а угорські – чорний капелюх. Офіцери і унтер-офіцери мали на озброєнні піхотну офіцерську шаблю і револьвер або пістолет, а рядові жандарми користувалися особливим карабіном зі штиком і жандармською шаблею [6, с. 192–193].

Напередодні Першої світової війни в Австро-Угорщині було 14 австрійських територіальних жандармських комендатур, по 8 – угорських та угорсько-хорватсько-словенських жандармських округів й боснійсько-герцеговинський корпус жандармів, які злагоджено й максимально ефективно функціонували як воєнізовані підрозділи силових структур Габсбурзької монархії в умовах існування багатонаціональної держави. Незважаючи на те, що призначенням цих підрозділів було стояти на сторожі закону, берегти життя і майно громадян, австрійська влада з допомогою поляків у Галичині, румунів в Буковині та мадярів на Закарпатті нерідко зловживала [6, с. 193–194].

Висновки. Таким чином, рівень розвитку системи правоохоронних органів Австрійської та Австро-Угорської імперій зумовлювався тим, що ці держави були багатонаціональними й остерігалися сепаратистських настроїв своїх провінцій.

Правовий інститут жандармерії був результатом синтезу правоохоронних функцій, військового типу організації служби та політичних завдань. Нормативно-правове закріплення надійних гарантій виконання жандармами службових обов'язків, висока зарплатня та соціальне забезпечення, дозволили сформувати високопрофесійний штат працівників, а це дозволило жандармам забезпечити надійний механізм захисту правопорядку й існуючого політичного ладу.

Список використаних джерел

1. *Історія правоохоронних органів України : підручник* / С. В. Банах, А. В. Грубінко, В. В. Савенко, В. З. Ухач. Тернопіль : ЗУНУ. 232 с.
2. Закревський А. Є. Правовий статус спеціалізованих підрозділів поліції у Галичині в складі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918 рр.). *Форум права*. 2011. № 4. С. 272–276.
3. Закревський А. Є. Правовий статус працівників органів жандармерії у Галичині, що входила до складу Австрії та Австро-Угорщини (1849 – 1918 рр.). *Часопис Київського університету*. 2011. Ч. 1. С. 52.
4. Лозинський А. Ф. *Жандармерія – як різновид військової поліції в Австро-Угорщині. Круглий стіл «Психологічні конструкти позиціонування поліції серед населення»*. Львівський державний університет внутрішніх справ, 24 листопада 2016 р. Львів : ЛДУВС, 234 с.
5. Лозинський А. Підрозділи військової поліції Австро-Угорської імперії. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. 2017. Випуск 18. С. 25.
6. Лозинський А. *Воєнізовані організації Австро-Угорщини. Актуальні проблеми реформування державного управління в Україні*: Мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2006. С. 191-195.
7. Ухач В. З. *Історія держави і права України : навч. посібник (конспекти лекцій)*. Тернопіль : Вектор. 2020. 378 с.

References

1. *Istoriia pravookhoronnykh orhaniv Ukrainy [History of law enforcement agencies of Ukraine]* (2021): Pidruchnyk / S. V. Banakh, A. V. Hrubinko, V. V. Savenko, V. Z. Ukhach. Ternopil: ZUNU [in Ukrainian].
2. Zakrevskiy, A. Ye. (2011). Pravovyi status spetsializovanykh pidrozdiliv politsii u Halychyni v skladi Avstrii ta Avstro-Uhorshchyny (1772–1918 rr.) [Legal status of specialized police units in Galicia as part of Austria and Austria-Hungary (1772-1918)]. *Forum prava – Law Forum*, 4, 272-276 [in Ukrainian].
3. Zakrevskiy, A. Ye. (2011). Pravovyi status pratsivnykiv orhaniv zhandarmerii u Halychyni, shcho vkhodyla do skladu Avstrii ta Avstro-Uhorshchyny (1849 – 1918 rr.) [Legal status of employees of the gendarmerie in

- Galicia, which was part of Austria and Austria-Hungary (1849 – 1918)]. *Chasopys Kyivskoho universytetu – Journal of Kyiv University*, 1, 52 [in Ukrainian].
4. Lozynskyi, A. F. (2016). Zhandarmeriia – yak riznovyd viiskovoi politsii v Avstro-Uhorshchyni [Gendarmerie as a kind of military police in Austria-Hungary]. *Kruhlyi stil «Psykhologichni konstrukty pozytsiuvannia politsii sered naseleattia»*. *Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav*, 24 lystopada 2016 r. Lviv: LDUVS [in Ukrainian].
  5. Lozynskyi, A. (2017). Pidrozdily viiskovoi politsii Avstro-Uhorskoï imperii [Units of the military police of the Austro-Hungarian Empire. Scientific notebooks of the historical faculty of Lviv University]. *Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho universytetu – Scientific Bulletin of Historical Faculty of Lviv University*, 18, 25 [in Ukrainian].
  6. Lozynskyi, A. (2006). Voienizovani orhanizatsii Avstro-Uhorshchyny [Paramilitary organizations of Austria-Hungary]. *Aktualni problemy reformuvannia derzhavnoho upravlinnia v Ukraini: Mat-ly mizhnar. nauk.-prakt. konf. Lvivskoho rehionalnoho instytutu derzhavnoho upravlinnia Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy*. Lviv: LRIDU NADU, 191-195 [in Ukrainian].
  7. Ukhach, V. Z. (2020). *Istoriia derzhavy i prava Ukrainy [History of the state and law of Ukraine]* : Navchalnyi posibnyk (konspekty lektsii). Ternopil: Vektor [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 17.09.2021.

2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

DOI:10.35774/app2021.03.057
УДК 342.951

*Максим Грищук,
аспірант кафедри теорії та історії
держави і права Західноукраїнського
національного університету*

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ ЯК КЛЮЧОВИЙ ІНСТРУМЕНТ РЕФОРМУВАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Проаналізовано міжнародний досвід запобігання та протидії корупції. Здійснено порівняння основних способів боротьби із корупцією окремих зарубіжних країн. Виокремлено успішні фактори протидії корупції, схвалені міжнародним співтовариством, серед яких: законодавче регулювання діяльності посадових осіб, наділених владними повноваженнями, встановлення чіткої системи відповідальності за порушення антикорупційного законодавства, відкритості у діяльності посадових осіб, запровадження ефективних соціально-економічних та політичних реформ, впровадження антикорупційної освіти для державних службовців; створення та впровадження соціальних програм та освітніх кампаній на тему корупції, а також організація антикорупційних семінарів, конференцій за участю урядових, наукових та неурядових експертів.

Ключові слова: корупція, боротьба з корупцією, антикорупційні стратегії, заходи з протидії корупції, міжнародний досвід.

Грищук М.

Международный опыт предотвращения и противодействия коррупции как ключевой инструмент реформирования антикоррупционной политики Украины

В статье проанализирован международный опыт предотвращения и противодействия коррупции. Проведено сравнение основных способов борьбы с коррупцией отдельных зарубежных стран. Выделены успешные факторы противодействия коррупции, одобренные международным сообществом, среди которых: законодательное регулирование деятельности должностных лиц, наделенных властными полномочиями, установления четкой системы ответственности за нарушение антикоррупционного законодательства, открытости в деятельности должностных лиц, внедрение эффективных социально-экономических и политических реформ, внедрения антикоррупционного образования для государственных служащих; создание и внедрение социальных

© Максим Грищук, 2021

программ и образовательных кампаний на тему коррупции, а также организация антикоррупционных семинаров, конференций с участием правительственных, научных и неправительственных экспертов.

Ключевые слова: коррупция, борьба с коррупцией, антикоррупционные стратегии, меры по противодействию коррупции, международный опыт.

Hryshchuk M.

International experience in preventing and combating corruption as a key tool for reforming Ukraine's anti-corruption policy

The article analyzes the international experience in preventing and combating corruption. A comparison of the main ways of combating corruption of individual foreign countries is made.

The purpose of the article is to carry out a general analysis of the experience of implementing the anti-corruption policy of a number of European Union countries and to develop proposals for improving the political mechanisms for combating corruption in Ukraine. Successful implementation of Ukraine's tasks in the field of preventing and combating corruption, provided for in the Association Agreement with the European Union, including prevention and fight against corruption, both in the private and public sectors, formation of effective anti-corruption policy, creation and coordination of detection and anti-corruption. It should be emphasized that the newly created mechanism for preventing and combating corruption must meet the international standards of such bodies.

The main successful factors in combating corruption approved by the international community are identified, including: legislative regulation of government officials, establishing a clear system of accountability for violations of anti-corruption legislation, openness in the activities of officials, implementation of effective socio-economic and political reforms, implementation education for civil servants; creation and implementation of social programs and educational campaigns on corruption, as well as the organization of anti-corruption seminars, conferences with the participation of governmental, scientific and non-governmental experts. Such developments can be used in the practice of individual government agencies in the fight against corruption, as well as in the development of regulations aimed at reducing the impact of corruption in public administration.

Keywords: corruption, fight against corruption, anti-corruption strategies, anti-corruption measures, international experience.

Постановка проблеми. Корупційна діяльність у політичному та соціально-економічному просторі будь-якої держави зумовлює загрозу порушення реалізації національних інтересів, виникнення негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національній безпеці. Успішна реалізація Україною завдань у сфері запобігання та протидії корупції, передбачених в Угоді про Асоціацію із Європейським Союзом, серед яких попередження та боротьба із корупцією як у приватному, так і в державному секторі, формування дієвої антикорупційної політики, створення та узгодження функціонування системи органів виявлення та протидії корупції тісно пов'язана із дослідження міжнародного досвіду боротьби із корупцією, на основі якого можливе напрацювання власних ефективних методів та засобів подолання такого явища. Варто наголосити, що новостворений механізм запобігання та протидії корупції має відповідати міжнародним стандартам діяльності таких органів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню міжнародного досвіду антикорупційної діяльності присвячені праці національних та зарубіжних вчених, зокрема В. Дем'янчук, Н. Підбережник, В. Чепелюка, О. Мельник та інших.

Мета статті полягає у здійсненні загального аналізу досвіду реалізації антикорупційної політики ряду країн Європейського Союзу та напрацювання пропозицій удосконалення політичних механізмів боротьби з корупцією в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Становлення України як демократичної, правової держави неможливе без реформування економічної, політичної, правової сфери. Проте на ефективність реалізації зазначених перетворень безпосередньо впливає корупція, що суттєво їх знижує, а в окремих випадках – повністю нівелює значення переформування ключових сфер діяльності держави.

Чинний механізм протидії корупції в Україні втратив свою ефективність. Саме тому національне законодавство має удосконалити систему органів, що здійснюють досудове розслідування корупційних правопорушень. З цією метою у 2015 р. в Україні було створено Національне антикорупційне бюро (далі – НАБУ) – автономний орган, основне завдання якого – протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинили вищі посадові особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування та становлять загрозу національній безпеці, а також вжиття інших передбачених законом заходів щодо протидії корупції [1].

Варто наголосити, що НАБУ – це новостворений орган, що формує свій штат, здійснює підготовку та перепідготовку детективів, активно напрацьовує алгоритм виявлення, запобігання та протидії корупції. Саме тому з метою напрацювання ефективного механізму протидії корупції вважаємо за доцільне проаналізувати міжнародний досвід запобігання та протидії корупції як ключовий інструмент реформування антикорупційної політики України.

Як влучно зазначає В. А. Дем'янчук у процесі здійснення спроб запровадження позитивного досвіду механізмів боротьби із корупцією зарубіжних держав варто враховувати, що їхня ефективність у кожній конкретній державі залежить від менталітету її громадян [2, с. 152]. Окрім того, вважаємо що успішність антикорупційної політики конкретної держави є результатом комплексу реформ держави у правовому, суспільному, соціальному, політичному житті її громадян. Сюди можемо віднести: напрацювання та запровадження ефективного антикорупційного законодавства, реформування органів державної влади, шляхом створення спеціальних структур, основним завданням яких є протидія та боротьба із корупцією, підвищення рівня соціального забезпечення населення, здійснення навчальної та просвітницької інформаційної діяльності, метою якої є вироблення суспільної нетерпимості до корупційних правопорушень, встановлення прозорої системи оподаткування, в тому числі створення комфортних податкових умов для прозорої діяльності малого та середнього бізнесу.

Погоджуємось із Н. П. Підбережник, що незважаючи на високу ефективність механізмів протидії корупції, таке явище все ж таки присутнє у соціальному, громадському та політичному житті держав-членів Європейського Союзу (далі – ЄС). Останні соціологічні опитування підтвердили, що жителі окремих країн Європи, зокрема Польща, Румунія, Угорщина, Греція, Італія, основною причиною сповільненого економічного та соціального розвитку вважають корупцію. Окрім того, прослідковується прямий взаємозв'язок між рівнем розвитку корупції у окремій державі та її бюджетним дефіцитом, а вартість збитків, котрі держави ЄС отримують внаслідок корупційних факторів перевищує межу 100 мільярдів євро на рік [3, с. 158]. Наведене підтверджує тезу про те, що корупція – це соціальне явище, притаманне не лише державам пострадянського простору, країнам, що розвиваються, а й розвиненим країнам, у тому числі членам ЄС. Саме тому робимо висновок, що шляхом запровадження ефективних соціально-економічних та політичних реформ, можливо значно зменшити рівень корупції в Україні.

Вважаємо, що доцільно розпочати дослідження міжнародних стратегій антикорупційної діяльності із аналізу підходу польського законодавця.

Приклад Польщі показує, що здійснити антикорупційні реформи у конкретній державі можна за відносно короткий період часу. Так, згідно з висновками Антикорупційної робочої групи Світового банку, ще у 1999 р. практично всі сфери публічної влади (парламент та уряд, політичні партії), виконавчі органи влади та правосуддя (слідство та прокуратура, суди, податкова система), соціальні сфери (освіта, наука, медицина) були включені в систему корупційних діянь [4].

Суттєвим стимулом для початку здійснення реальних заходів боротьби з корупцією у Польщі було оприлюднення у 2003 р. Європейською Комісією Раді Європейського Союзу, Парламенту та Економічному та Соціальному комітету Європейського Союзу Повідомлення про заходи комплексної політики ЄС у боротьбі із корупцією [5]. Наведений документ визначає основні напрямки протидії корупції у країнах-членах ЄС, а також вимоги антикорупційних реформ для асоційованих з ЄС країн, третіх держав.

Саме вимога щодо запровадження ефективних антикорупційних реформ як перший етап для вступу Польщі до ЄС спонукала органи державної влади республіки вчинити активні дії для боротьби із корупцією. Навесні 2000 року при Економічному комітеті Ради Міністрів було створено робочу групу, основне завдання якої – підготовка звіту про основні корумповані сфери політичного та суспільного життя республіки, виокремлення основних причин їх виникнення а також створення антикорупційної стратегії розвитку держави [6]. Антикорупційна стратегія була успішно підготовлена та представлена уряду, проте конкретних заходів для її реалізації так і не було прийнято.

Початок реальної антикорупційної політики у Польщі припадає на прийняття у 2002 р. Державної програми боротьби із корупцією «Антикорупційна стратегія» [7]. Цей документ містив аналіз міжнародної та національної законодавчої бази щодо боротьби із корупцією, визначав основні причини виникнення корупції та напрямки боротьби із нею. Антикорупційна політика, відповідно до Антикорупційної стратегії, передбачала виявлення корупційних злочинів, впровадження ефективних механізмів боротьби з корупцією в публічній адміністрації, підвищення суспільної відомості [3, с. 163].

З метою впровадження прийнятої стратегії, у парламенті Польщі було створено Надзвичайну кодифікаційну комісію, яка мала підготувати проекти нормативно-правових актів, що новелізують кримінальний, кримінально-процесуальний та кримінально-виконавчий кодекси Республіки Польща.

Проте реалізація Антикорупційної стратегії не була стрімкою. Вона здійснювалась упродовж 20 останніх років та охоплювала 3 основні етапи.

Перший етап (2002–2004 р.) характеризується напрацюваннями у сфері новелізації польського законодавства щодо запобігання та подолання корупції.

Другий етап (2005–2009 р.) Антикорупційної стратегії передбачав залучення до реалізації її завдань не лише окремих міністерств та державних установ, а й органів місцевого самоврядування, неурядових організацій, науково-дослідних інституцій та суспільного мовлення [8, 9, с. 9]. Основною метою стратегії було досягнення обмеження суспільного толерування корупційним діянням, утворення відкритих публічних адміністративних центрів із прозорим наданням адміністративних послуг.

Третій етап (2011–2015 р.) характеризується збільшенням причетних до антикорупційних реформ суб'єктів, серед яких не лише урядові організації, а й громадські приймальні, науково-дослідні центри, позаурядові та самоврядні структури [9].

Наступні етапи антикорупційної політики Республіки Польща ґрунтувались на підставі Урядової програми запобігання корупції (2014 – 2019 р.) [10, с. 6]. Завдання, які поставив уряд, поділялись на дві основні групи, відповідно до цілей, котрі вони повинні реалізувати: освітні заходи щодо суспільної нетерпимості до корупційних діянь та боротьба з корупцією. Серед завдань Урядової програми найбільш ключовими вважаємо: впровадження антикорупційної освіти для державних службовців; створення та впровадження соціальних програм та освітніх кампаній на тему корупції, а також організація антикорупційних семінарів, конференцій за участю урядових, наукових та неурядових експертів [11, с.26].

Здійснюючи аналіз підходу німецького законодавця до подолання корупції, бачимо, що основним завданням було знищення матеріальної бази злочинних угруповань. Наведене можливо досягнути двома основними шляхами. Перший із них – конфіскаційний, здійснюється через покарання за корупційні діяння у вигляді повної конфіскації майна посадової особи, що вчинила злочин. Другий – створення функціонального, ефективного законодавства, спрямованого на унеможливлення відмивання «брудних» грошей. Суттєвим у боротьбі з корупційними злочинами було встановлення обов'язку банківських установ повідомляти правоохоронні органи про операції із грошовими коштами на суму, що перевищує 20 тис. німецьких марок. Окрім того, ефективним вважаємо закріплені обов'язки пред'являти посвідчення особи у випадку внесення грошових коштів на банківський рахунок загальною сумою, що перевищує 50 тис. німецьких марок [10].

Цікавим для дослідження є досвід боротьби із корупцією у Швеції, що зародився ще у XIX ст. Найважливішим акцентом у формуванні антикорупційного законодавства цієї країни було заохочення сповідування морально-етичних норм для державних службовців, що приводило до мінімізації корупційних виявів. Суттєву роль для мінімізації корупційних виявів у Швеції відіграла популяризація громадської нетерпимості до корупційних проступків, засудження корупціонерів суспільством, у тому числі відсторонення їх від посади та іншої роботи на державній службі. Століття реформаційних процесів привели до того, що Швеція славиться своєю зразковою репутацією та одним із найнижчих рівнів корупції в Європі та світі [11, с. 34].

Важливо також дослідити систему антикорупційних заходів Нідерландів. Її особливість полягає у тому, що боротьба із корупцією здійснюється на трьох основних рівнях: боротьба з корупційними діяннями на найнижчих щаблях (в середині установ відбування покарань, місцевих організаціях та інститутах), боротьба із корупцією на рівні органів місцевої влади (за допомогою внутрішніх служб безпеки, відділів органів внутрішніх справ) та протидія корупційним ризикам у вищій системі влади, що проводиться за допомогою спеціально створених органів [12, с. 12].

Висновки. З огляду на вищесказане, робимо висновок, що міжнародний досвід ефективності протидії корупції вказує на її безпосередній зв'язок із прозорістю управлінських процесів в органах державної влади та місцевого самоврядування, активністю громадянського суспільства, суспільною нетерпимістю до корупційних правопорушень, можливістю громадськості здійснювати періодичний аудит діяльності владних структур. Вважаємо, що Україна має імплементувати європейські принципи боротьби із корупцією, розробити «етичні кодекси» для державних службовців, запровадити спеціальну правову освіту для громадян, встановити підзвітність осіб, наділених владними повноваженнями перед створеним незалежним

органом, до повноважень якого входить перевірка діяльності державних службовців та притягнення їх до відповідальності у випадку вчинення корупційних діянь.

Список використаних джерел

1. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. ст. 2051.
2. Дем'янюк В. А. Досвід реалізації антикорупційної політики в Польщі та Німеччині: уроки та застереження для України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2017. № 4(80). С. 151–158.
3. Підбережник Н. П. Управлінські механізми запобігання та протидії корупції у країнах ЄС: досвід Польщі. *Ефективність державного управління*. 2013. № 6. С. 158–165.
4. Корупcja w Polsce – proba analizy zjawiska : Raport Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego. URL: www.ceo.org.pl/binary/file.action?id=77345 (дата звернення 20.09.2020).
5. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament and the European Economic and Social Committee on a comprehensive EU policy against corruption from 28.05.2003. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2003:0317:FIN:EN:PDF> (дата звернення 20.09.2020).
6. Корупcja i polityka antykorupcyjna : Raporty krajowe. URL: <http://www.batory.org.pl/ftp/program/przeciwwkorupcji>. (дата звернення 20.09.2020).
7. Program zwalczania korupcji. Strategia antykorupcyjna. I etap wdrażania 2002–2004. Warszawa. 2002. 22 с.
8. Program zwalczania korupcji. Strategia antykorupcyjna. II etap wdrażania 2005–2009. Warszawa. 2005. 26 с.
9. Rządowy Program Przeciwdziałania Korupcji na lata 2014–2019. Warszawa. 2013. 28 p.
10. Досвід зарубіжних країн у боротьбі з корупцією. URL: <http://uspishnaukraina.com.ua/strategy/69/244.html> (дата звернення 20.09.2020).
11. Мельник О. Г. Міжнародний досвід запобігання та протидії корупції як вектор формування національної антикорупційної політики в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 32–35
12. Романюк Б. В. Світовий досвід створення та функціонування інституцій з попередження та боротьби з корупцією. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2009. № 21. С. 9–16.

References

1. Pro Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy (2014) : Zakon Ukrainy № 1698-VII. [On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine: Law of Ukraine] *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 2014, ст. 2051 [in Ukrainian].
2. Demianchuk, V. A. (2017). Dosvid realizatsii antykoruptsiinoi polityky v Polshchi ta Nimechchyni: uroky ta zasterezhennia dlia Ukrainy [The experience of implementing anti-corruption policy in Poland and Germany: lessons and caveats for Ukraine]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka – Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*, 4(80), 151–158 [in Ukrainian].
3. Pidberezhnyk, N. P. (2013). Upravlinski mekhanizmy zapobihannia ta protydii koruptsii u krainakh YeS: dosvid Polshchi [Management mechanisms for preventing and combating corruption in EU countries: the experience of Poland]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia – Effective public administration*, 6, 158–165 [in Ukrainian].
4. *Korupcja w Polsce – proba analizy zjawiska : Raport Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego [Corruption in Poland - an analysis of the phenomenon: Report to the International Security Agency]*. Retrieved from www.ceo.org.pl/binary/file.action?id=77345 [in Polish].
5. *Communication from the Commission to the Council, the European Parliament and the European Economic and Social Committee on a comprehensive EU policy against corruption from 28.05.2003*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2003:0317:FIN:EN:PDF> [in English].
6. *Korupcja i polityka antykorupcyjna : Raporty krajowe [Corruption and anti-corruption policy: Regional reports]*. Retrieved from <http://www.batory.org.pl/ftp/program/przeciwwkorupcji> [in Polish].
7. *Program zwalczania korupcji. (2002) Strategia antykorupcyjna. I etap wdrażania 2002 – 2004 [Corruption seizure program. Anti-corruption strategy. I stage of the event 2002 - 2004]*. Warszawa [in Polish].
8. *Program zwalczania korupcji. (2005) Strategia antykorupcyjna. II etap wdrażania 2005 – 2009 [Corruption seizure program. Anti-corruption strategy. II stage of the event 2005 – 2009]*. Warszawa [in Polish].

9. *Rządowy Program Przeciwdziałania Korupcji na lata 2014 – 2019. (2013). [Government Program for Counteracting Corruption for 2014 – 2019].* Warszawa [in Polish].
10. *Dosvid zarubizhnykh krain u borotbi z koruptsiieiu [Experience of foreign countries in the fight against corruption].* Retrieved from <http://uspishnaukraina.com.ua/strategy/69/244.html>.
11. Melnyk, O. H. (2021). *Mizhnarodnyi dosvid zapobihannia ta protydii koruptsii yak vektor formuvannia natsionalnoi antykoruptsiinoi polityky v Ukraini [International experience in preventing and combating corruption as a vector of formation of national anti-corruption policy in Ukraine.]. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal, 2, 32–35 [in Ukrainian].*
12. Romaniuk, B. V. (2009). *Svitovyi dosvid stvorennia ta funktsionuvannia instytutsii z poperedzhennia ta borotby z koruptsiieiu [World experience of creation and functioning of institutions for prevention and fight against corruption]. Borotba z orhanizovanoiu zlochynnistiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka) – Fight against organized crime and corruption (theory and practice), 21, 9–16 [in Ukrainian].*

Стаття надійшла до редакції 09.09.2021.

Катерина Ізбаш,

кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу організації наукової роботи Одеського державного університету внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1855-1383>

Юрій Коломієць,

старший викладач кафедри тактико-спеціальної, вогневої та фізичної підготовки Одеського державного університету внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8355-2358>

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА ЯК ПРОВІДНИЙ ПРИНЦИП АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

Проаналізовано сутність і зміст принципу верховенства права як провідного принципу адміністративного судочинства. Досліджено значення поняття «верховенство права» на підставі положень енциклопедичної літератури, де акцент зроблено на пануванні права в державі, пріоритеті прав людини. Проаналізовано наукові позиції щодо розуміння принципу верховенства права в адміністративному судочинстві.

Ключові слова: адміністративне судочинство, верховенство права, принципи, доктрина, права людини.

Избаш Е.С., Коломиец Ю.Н.

Верховенство права как ведущий принцип административного судопроизводства

В статье проанализированы сущность и содержание принципа верховенства права как ведущего принципа административного судопроизводства. Исследовано значение понятия «верховенство права» на основании положений энциклопедической литературы, где акцент сделан на господстве права в государстве, приоритете прав человека. Проанализированы научные позиции относительно понимания принципа верховенства права в административном судопроизводстве.

Ключевые слова: административное судопроизводство, верховенство права, принципы, доктрина, права человека.

Izbash K.S., Kolomiets Y.M.

The rule of law as a leading principle of administrative judiciary

The article analyzes the essence and content of the principle of the rule of law as the leading principle of administrative proceedings. The normative consolidation of the principle of the rule of law in Ukraine testifies to the harmonization of the national legal system with the European legal doctrine. Attention is drawn to the etymology of the rule of law, it's and noted the lack of clear, accurate and single scientific expression and the existence of a unanimous doctrinal position to clarify its essence. The meaning of the concept of «rule of law» is studied on the basis of the provisions of encyclopedic literature, where it's ed emphasis is on the rule of law in the state, and the priority of human rights. The scientific positions on understanding the principle of the rule of law in administrative proceedings are analyzed.

It is noted that the comprehensive implementation of the rule of law in practice is ensured in numerous court sentences made by domestic administrative courts in view of the provisions and case law of the European Court of Human Rights. It is proved that for administrative proceedings the main element of the principle of the rule of law is the responsibility of the state to carry out its activities, identify ways of further development in accordance with the priority of human rights and freedoms and provide guarantees for their implementation. It is established that the activity of state institutions should be subordinated to the needs of realization and protection of human rights.

It is argued that in modern conditions the main functions of the administrative court should be law enforcement and human rights, and its main tasks are to ensure the realization of rights, freedoms and legitimate interests of a person and a citizen, protection and restoration of violated rights.

It is substantiated that a person, his rights and interests become the main objects of protection, and the task

of the administrative court is to protect human and civil rights in case of violation by executive authorities, local governments, their officials and officials.

It is determined that the principle of the rule of law is a set of principles, provisions, ideas and requirements based on the natural rights of the individual and his autonomy in relation to the state. The implementation of these requirements should be reflected in the activities of all branches of government, including the judiciary.

Keywords: *administrative proceedings, rule of law, principles, doctrine, rights and freedoms, interests, guarantees, man, administrative court, state.*

Постановка проблеми. З проголошенням незалежності нашої держави та прийняттям Конституції України принцип верховенства права активно і всебічно утверджувався у нашій країні та закономірно був конституційно закріплений як одне з основних її надбань і напрямів подальшого розвитку. Громадянам України гарантується право на звернення до суду для захисту їхніх конституційних прав і свобод відповідно до ст. 8 Конституції України [1]. Нормативне закріплення принципу верховенства права в Україні свідчить про гармонізацію національної правової системи із європейською правовою доктриною.

Цей принцип також реалізовано в розділі II Конституції України, а саме ст. 55 «Права і свободи людини і громадянина захищаються судом» передбачає, що громадянам гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Громадяни України мають право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна [1].

Водночас у нашій державі наявні проблеми щодо реалізації принципу верховенства права, як наслідок – збільшення рівня корумпованості різних сфер, відсутність якісного правосуддя, чесного та справедливого судочинства, порушення прав та свобод людини. Тому дослідження питань, пов'язаних з реалізацією принципу верховенства права в адміністративному судочинстві, набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Верховенству права як одному з виявів справедливості та розумності приділяють велику увагу на доктринальному рівні науковці, серед яких можемо виокремити праці: В. Б. Авер'янова, Н. В. Александрової, Ю. П. Битяка, С. В. Ківалова, М. В. Ковалів, Т. О. Коломієць, Р. О. Куйбіда, О. І. Миколенко, О. П. Рябченко, В. В. Тильчика, В. П. Тимошука та ін. Серед авторів останніх наукових праць, які розглядали окремі аспекти цієї проблематики, необхідно зазначити таких науковців: О. М. Капля, О. В. Когут, М. М. Лученко, Ж. М. Мельник-Томенко, А. А. Пухтецька, А. А. Шарая.

Метою статті є дослідження принципу верховенства права в системі принципів адміністративного судочинства України та визначення його проблемних аспектів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Принцип верховенства права має особливе значення в адміністративному судочинстві. Як принцип судочинства він визначає спрямованість судочинства на досягнення справедливості. Справедливим має бути як судовий процес, так і його результат. Це насамперед пов'язано з тим, що юрисдикція адміністративних судів поширюється на публічно-правові спори, пов'язані зі встановленням законності нормативно-правових актів та інших рішень, які приймає суб'єкт владних повноважень.

Для проведення повноцінного дослідження у цьому напрямку насамперед слід звернутися до визначення поняття «верховенство права». Принцип верховенства права (англ. «the rule of law») належить до загальних принципів права. Ця правова засада походить із природно-правової школи права. Термін «the rule of law» використовували ще у XVII ст., але ґрунтовна розробка цієї концепції відбулася у XIX ст. і була пов'язана з іменем професора Оксфордського університету Альберта Венн Дайсі (англ. Albert Venn Dicey). У праці «Introduction to the Study of the Law of the Constitution» (1885 рік) він наводить аспекти концепції ідеї застосування верховенства права: панування права, верховенства права, панування духу законності [4, с. 157; 5, с. 361].

Науковці звертають увагу на те, що «важливо враховувати, що принцип верховенства права будь-яким чином не ототожнюється з більш відомим принципом «верховенства закону», який в ідеології юридичного позитивізму означає пріоритетність законів перед іншими формами правового регулювання суспільних відносин [8, с. 341; 10, с. 134].

Також не підтримує ідею ототожнення принципу верховенства права із принципом законності А. А. Пухтецька, зазначаючи, що хоча «обидва принципи передбачають обов'язок держави виражати в законах право та підкорятися цим законам», однак таке ототожнення не може відповідати сучасним уявленням про принцип законності та принцип верховенства права, адже «останній натепер визнається фундаментальним

принципом правової системи ЄС (поряд з принципами демократії, свободи, рівності), а принцип законності розглядається як один з основних конституційно-правових принципів (національний рівень)» [13 с. 82].

В сучасних умовах розвитку суспільних відносин найбільш системно зміст верховенства права окреслено у Звіті Венеційської комісії щодо верховенства права та зазначено його складові частини: 1) законність, яка передбачає, зокрема, прозорість, підзвітність і демократичний порядок ухвалення законів; 2) юридична визначеність; 3) заборона свавілля; 4) доступ до правосуддя; 5) дотримання прав людини; 6) недискримінація і рівність перед законом.

Зміст принципу верховенства права все ще не конкретизовано як на рівні матеріального, так і на рівні процесуального законодавства України. Його комплексне впровадження на практиці забезпечується в численних судових рішеннях, які приймають вітчизняні адміністративні суди з огляду на положення та судову практику Європейського суду з прав людини.

Для адміністративного судочинства головним елементом принципу верховенства права є обов'язок держави здійснювати свою діяльність, визначити шляхи подальшого розвитку відповідно до пріоритетності прав і свобод людини і забезпечити гарантії їхньої реалізації. Діяльність державних інституцій має підпорядковуватися потребам реалізації й захисту прав людини. Тому в сучасних умовах основними функціями адміністративного суду мають бути правозабезпечувальна та правозахисна, а основними його завданнями – забезпечення реалізації прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, захист й поновлення порушених прав.

Для реалізації цих завдань відповідно до КАС України адміністративний суд у процесі вирішення справ керується принципом верховенства права. Людина, її права та інтереси є головними об'єктами захисту, а завдання адміністративного суду – захищати права людини і громадянина у випадку їхнього порушення органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами. Адже охорона інтересів людини і громадянина – важливий чинник стабільності громадянського суспільства, належного функціонування державного апарату й держави загалом.

У ст. 6 КАС України надано визначення змісту принципу верховенства права: суд у процесі вирішення справи керується принципом верховенства права, відповідно до якого, зокрема людина, її права та свободи, визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави [2]. Таке визначення повністю відповідає ст. 3 Конституції України, яка визначає права людини першочерговими і вищими щодо інтересів держави. Однак зазначене не розкриває усіх граней верховенства права, а дає лише найбільш загальне розуміння спрямованості адміністративного судочинства та критерій для судового контролю за діяльністю публічної адміністрації.

Принцип верховенства права є сукупністю засад, положень, ідей – вимог, що ґрунтуються на природних правах особи та її автономії відносно держави. Втілення цих вимог має бути відображене у діяльності всіх гілок влади, в тому числі судової.

У доктринальних правових джерелах представники правничої наукової спільноти у своїх докладах зусиль, аби точно визначити зміст принципу верховенства права. На думку Ж. М. Мельник-Томенко, принцип верховенства права як універсальна засада адміністративного судочинства – це вихідна, фундаментальна основа адміністративного процесу, відповідно до якої адміністративний суд під час вирішення справи виходить із того, що право «вище» за закон, а адміністративно-процесуальні відносини загалом будуються за формулою: людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [9, с. 88].

Зокрема, на думку В. Б. Авер'янова, який, характеризуючи принцип верховенства права і підтверджуючи його змістову складність, зазначав, що «у понятті верховенства права переплітаються наукова істина і цінності добра та справедливості, правові ідеали і практичний юридичний досвід, правові ідеї та правові почуття, досягнення науки та здоровий глузд» [12, с. 2184].

Варто погодитись із думкою А. А. Пухтецької, яка вважає, що зміст запроваджуваного сучасного розуміння принципу верховенства права охоплює «основоположні вимоги щодо життєдіяльності держави і громадянського суспільства в усіх сферах життєдіяльності та становить (формує, визначає) у такий спосіб власну правову підсистему, засновану на фундаментальних демократичних цінностях, спрямованих на захист прав, свобод, законних інтересів людини і громадянина» [13, с. 84].

Враховуючи майже тридцятилітній досвід розбудови в Україні правової держави, можна виокремити такі основні складові верховенства права з урахуванням нових доктринальних напрацювань:

– по-перше, трактування верховенства як системи щільно переплетених принципів – найбільш продуктивний підхід до його розуміння;

– по-друге, багатоманітність принципів – складових верховенства права – загальних, галузевих, міжгалузевих тощо;

– по-третє, загальна характеристика основних принципів – складових верховенства права у сфері правосуддя – розділ влади і невтручання кожної у діяльність інших, незалежність судді, доступ до правосуддя, законність, передбачуваність, пропорційність, правова певність, пріоритетність захисту прав людини та громадянина [6, с. 34].

Однак найбільш різнобічне тлумачення принципу верховенства права надається у рішеннях Європейського суду з прав людини, який діє на основі європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. У преамбулі цієї Конвенції верховенство права визначається як принцип, що об'єднує країни-учасниці Ради Європи. У своїх рішеннях Суд неодноразово звертається до зазначеного у преамбулі Конвенції принципу і, вважаючи його одним із основоположних принципів функціонування країн-учасниць, надає йому тлумачення у процесі вирішення справ.

Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод є частиною національного законодавства. Законом «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» Україна визнала обов'язковою юрисдикцією Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції.

Саме тому в КАС зазначено, що суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини та розкриває зміст принципу верховенства права через формулювання вимог, які виводяться з цього принципу.

Принцип верховенства права поширює свою дію на всі гілки державної влади – законодавчу, виконавчу та судову. Важливими є, зокрема, такі питання: як може застосовуватися принцип верховенства права в адміністративному судочинстві та як діяти суду в разі порушення вимоги про якість закону? Положення ч. 4 ст. 8 КАС забороняє відмову в розгляді та вирішенні адміністративної справи з мотивів неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини [2]. Це положення гарантує право доступу до суду навіть у разі відсутності нормативних підстав для захисту порушених права, свободи чи інтересу. Тож суд повинен подолати прогалину, застосувавши аналогію закону чи права, або усунути неясність чи колізію, витлумачивши положення закону, щоб це забезпечувало права та свободи. Тому адміністративно-процесуальна діяльність має стимулювати усіх учасників процесу до відповідального здійснення своїх прав та обов'язків.

Підсумовуючи зазначимо, що у науковій та навчальній літературі немає єдності щодо визначення сутності і змісту принципу верховенства права, проте в наявності велика кількість підходів до з'ясування його справжнього ресурсу. З огляду на відсутність єдиної доктринальної позиції та однозначного нормативного визначення принципу верховенства права, варто в його змісті основоположним вважати превалювання прав та законних інтересів людини і громадянина у правовідносинах із суб'єктами публічної адміністрації. Також варто підтримати позицію більшості вчених-адміністративістів щодо визнання принципу верховенства права базовим, фундаментальним, засадничим, превалюючим (як у системі принципів адміністративного права, так і в системі принципів адміністративно-процедурного права) [7, с. 11].

Тому з метою забезпечення в Україні верховенства права необхідно створити правову культуру дотримання законодавства на всіх рівнях, а принцип верховенства права варто розглядати як правовий принцип у рамках міжнародних та європейських інтеграційних процесів, який охоплює критерії, що виокремлюються дотриманням прав і свобод та законних інтересів громадян [3, с. 213].

Висновки. Врахування аспектів значення принципу верховенства права надасть можливість здійснити подальшу демократизацію правової системи України, реформування системи законодавства України, прийняття законів, які відповідають міжнародним стандартам у сфері демократії, прав людини та правосуддя, вдосконалення взаємовідносин з органами державної влади з метою забезпечення дотримання прав та свобод людини і громадянина.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення 09.09.2021).
2. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06 липн. 2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення 09.09.2021).

3. Адміністративне судочинство : навч. посіб. / за заг. ред. проф. О. П. Рябченко. Вид. 2-ге, перероб. і доп. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. 304 с.
4. Адміністративне судочинство : підручник / за ред. Т. О. Коломоєць. Київ : Істина, 2009. 256 с.
5. Адміністративне судочинство України : підручник / за заг. ред. О. М. Пасенюка. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 672 с.
6. Доровський В. О. Реалізація принципу права в адміністративному праві : маг. робота. Вінниця : Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2020. 87 с.
7. Капля О. М. Верховенство права в системі принципів адміністративного судочинства України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. : Право.* 2017. Вип. 45. Т. 2. С. 10–13.
8. Ковалів М. В., Гаврильців М. Т., Стахура І. Б. Адміністративне судочинство. Львів : ЛьвДУВС, 2014. 596 с.
9. Мельник-Томенко Ж. М. Принцип верховенства права як універсальна засада адміністративного судочинства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2019. № 6. С. 84–89.
10. Основи адміністративного судочинства в Україні : навч. посіб. / за ред. Александрової Н. В., Куйбіди Р. О. Вид. 2-ге, перероб. і доп. Київ : КНТ, 2009. 248 с.
11. Основи адміністративного судочинства в Україні : навч. посіб. / Рябченко О. П. та ін. Суми : Вид-во Мак-Ден, 2008. 200 с.
12. Права громадян у сфері виконавчої влади: адміністративно-правове забезпечення та захисту : монографія / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Наукова думка, 2007. 586 с.
13. Пухтецька А. Співвідношення змісту принципу верховенства права і принципу законності: доктринальний аспект. *Принципи верховенства права і законності: проблеми реалізації в правотворенні та правозастосуванні : збірн. матер. круглого столу молодих учених, 18 травня 2010 р., м. Київ / Відп. ред. В. П. Горбатенко.* Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. С. 81–85.

References

1. *Konstytutsija Ukrainy: Zakon Ukrainy [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine]* 28.06.1996 no. 254k/96-VR. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-VR> [in Ukrainian].
2. *Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [Code of Administrative Justice of Ukraine]* 06.07.2005 no. 2747-IV. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> [in Ukrainian].
3. Ryabchenko, O.P., (Eds.). (2014). *Administratyvne sudochynstvo [Administrative proceedings]*. Kharkiv: VN Karazin KhNU [in Ukrainian].
4. Kolomojecz, T.O. (Eds.). (2009). *Administratyvne sudochynstvo [Administrative proceedings]*. Kyiv: The Truth [in Ukrainian].
5. Pasenyuk, O.M., Panchenko, O.N., Averyanov, V.B., Bazov, V.P., Gonchar, L.Ya., Golovenko, O.D., at al. (2009). *Administratyvne sudochynstvo Ukrainy: pidruchnyk [Administrative proceedings of Ukraine: textbook]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
6. Dorovskyj, V.O. (2020). *Realizaciya pryncypu prava v administratyvnomu pravi [Implementation of the principle of law in administrative law]*. Vinnytsia: Vasyl Stus Donetsk National University [in Ukrainian].
7. Kaplya, O. M. (2017). *Verhovenstvo prava v systemi pryncypiv administratyvnogo sudochynstva Ukrayiny [The rule of law in the system of principles of administrative justice of Ukraine]*. *Naukovyj visnyk Uzhgorodskogo nacionalnogo universytetu. Ser. Pravo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Ser. Right, 45 (2), 10-43* [in Ukrainian].
8. Kovaliv, M.V., Gavrylciv, M.T., Staxura, I.B. (2014). *Administratyvne sudochynstvo [Administrative proceedings]*. Lviv: Lviv Department of Internal Affairs [in Ukrainian].
9. Melnyk-Tomenko, Zh. M. (2019). *Pryncyp verhovenstva prava yak universalna zasada administratyvnogo sudochynstva [The principle of the rule of law as a universal principle of administrative justice]*. *Aktualni problemy vitchyznyanoi yurysprudenciyi – Actual problems of domestic jurisprudence, 6, 84-89* [in Ukrainian].
10. Aleksandrova, N.V., Kujbida, R.O. (Eds.) (2009). *Osnovy administratyvnogo sudochynstva v Ukrayini [Fundamentals of administrative proceedings in Ukraine]*. Kyiv: CST [in Ukrainian].
11. Ryabchenko, O.P., Butenko, V.I., Yasynok, M.M., Lichman, L.G. & Pogribnyj, D.V. (2008). *Osnovy administratyvnogo sudochynstva v Ukrayini [Fundamentals of administrative proceedings in Ukraine]*. Sumy: McDeng Publishing House [in Ukrainian].

12. Averyanov, V.B., Boyarynceva, M.A. Kresina, I.A., Lukyanecz, D.M., & Bytyak, Yu.P. (2007). *Prava gromadyan u sferi vykonavchoyi vlady: administratyvno-pravove zabezpechennya realizaciyi ta zaxystu [Citizens rights in the sphere of executive power: administrative and legal support of implementation and protection]*. V.B. Averyanov (Eds.), Kyiv: Scientific thought [in Ukrainian].
13. Pukhtetska, A. (2010). Spivvidnoshennia zmistu pryncypu verhovenstva prava i pryncypu zakonnosti: doktrynalnyi aspekt [The relationship between the content of the principle of the rule of law and the principle of legality: the doctrinal aspect]. *Pryntsypy verkhovenstva prava i zakonnosti: problemy realizatsii v pravotvorenni ta pravozastosuvanni : zbirn. mater. kruhloho stolu molodykh uchenykh, 18 travnia 2010 r., Kyiv / Vidp. red. V.P. Horbatenko*. Kyiv: Institute of State and Law. V.M. Koretsky NAS of Ukraine, 81-85 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.09.2021.

DOI:10.35774/app2021.03.069
УДК 342.9

Максим Козар,
аспірант кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
Західноукраїнського національного універси-
тету

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ

Досліджено адміністративно-правові засади діяльності Державного бюро розслідувань. Встановлено відсутність уніфікованого правового закріплення терміну «адміністративно-правове регулювання функціонування Державного бюро розслідувань» та запропоновано його авторське визначення. Проаналізовано систему міжнародно-правових актів, що стосуються діяльності Державного бюро розслідувань. Привернуто увагу до змісту ключових законних та підзаконних нормативно-правових актів у сфері реалізації повноважень Державного бюро розслідувань.

Ключові слова: Державне бюро розслідувань, правоохоронні органи, протидія злочинності, адміністративно-правове регулювання, засади діяльності Державного бюро розслідувань.

Козар М.

Административно-правовое регулирование функционирования Государственного бюро расследований

Исследованы административно-правовые основы деятельности Государственного бюро расследований. Установлено отсутствие унифицированного правового закрепления термина «административно-правовое регулирование функционирования Государственного бюро расследований» и предложено его авторское определение. Проанализирована система международно-правовых актов, касающихся деятельности Государственного бюро расследований. Обращено внимание на содержание ключевых законных и подзаконных нормативно-правовых актов в сфере реализации полномочий Государственного бюро расследований.

Ключевые слова: Государственное бюро расследований, правоохранительные органы, противодействие преступности, административно-правовое регулирование, основы деятельности Государственного бюро расследований.

Kozar M.

Administrative and Legal Regulation of the Functioning of the State Bureau of Investigation

The administrative and legal bases of activity of the State Bureau of Investigations are investigated. An important role in determining the principles of combating corruption in Ukraine is played by administrative and legal regulation, given that acts of administrative legislation establish the organizational and managerial foundations of anti-corruption activities of authorized entities, regulate administrative and legal relations arising in this area.

The absence of a unified legal consolidation of the term «administrative and legal regulation of the functioning of the State Bureau of Investigation» has been established and its author's definition has been proposed. The main precondition for the establishment of the State Bureau of Investigation is the state's commitment to effectively reform the judiciary and law enforcement agencies in accordance with European standards, including through the establishment of new institutions, in accordance with the Strategy for Reforming the Judiciary and Related Legal Institutions for 2015-2020.

The system of international legal acts related to the activities of the State Bureau of Investigation is analyzed, which consists of: 1) those that establish guarantees of human and civil rights and freedoms in the exercise of powers by law enforcement agencies, including the State Bureau of Investigation; 2) those that set requirements for the main activities of law enforcement agencies, including the State Bureau of Investigation; 3) those that determine the most relevant activities of law enforcement agencies, including the State Bureau of Investigation.

Attention is drawn to the content of key laws and regulations in the field of exercising the powers of the State Bureau of Investigation. The main legal act of the legislative level is the Law of Ukraine «On the State Bureau of Investigation», which establishes the basic principles of organization and activity, guarantees of independence, tasks, powers, structure and number, financial and logistical support of the State Bureau of Investigation, social and legal protection, and the responsibility of its employees, as well as the interaction of the State Bureau of Investigation with other government agencies. Bylaws additionally regulate certain aspects of the State Bureau of Investigation, including:

© Максим Козар, 2021

principles of establishing the State Bureau of Investigation as a central executive body, tasks of the Public Oversight Board at the State Bureau of Investigation as a collegial advisory body, principles, directions, conditions, organization conducting psychophysiological research using a polygraph at the State Bureau of Investigation.

Keywords: State Bureau of Investigation, law enforcement agencies, crime prevention, administrative and legal regulation, bases of activity of the State Bureau of Investigation.

Постановка проблеми. Необхідність реформування правоохоронної системи України, а також євроінтеграційні процеси зумовили створення Державного бюро розслідувань. Зважаючи на розвиток суспільних відносин у сфері протидії злочинності, появу нового державного органу, постала потреба в їх чіткому правовому регулюванні. Відтак, 12 листопада 2015 року було прийнято Закон України «Про Державне бюро розслідувань» із встановленням правового статусу правоохоронного органу Державному бюро розслідувань. Беручи до уваги той факт, що правове забезпечення діяльності новоствореного органу фактично перебуває на етапі становлення, актуальним є аналіз адміністративно-правового регулювання Державного бюро розслідувань з метою вдосконалення засад та практики його діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці функціонування Державного бюро розслідувань приділяють увагу представники української наукової спільноти, серед яких: О. Р. Звоненко, О. В. Климчук, В. В. Комашко, О. П. Левківська, Н. Р. Носевич, Є. Д. Скулиш, Р. М. Труба, О. Г. Усатий, В. І. Цимбалюк, М. М. Чикалова, В. І. Чечерський, О. В. Шамара, О. М. Юрченко та інші.

Метою статті є теоретико-прикладний аналіз адміністративно-правового регулювання діяльності Державного бюро розслідувань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вагому роль у визначенні засад протидії корупції в Україні відіграє саме адміністративно-правове регулювання, зважаючи на те, що акти адміністративного законодавства закріплюють організаційні та управлінські основи антикорупційної діяльності уповноважених суб'єктів, регламентують адміністративно-правові відносини, що виникають у цій сфері.

Авторський колектив видання «Права громадян у сфері виконавчої влади» визначає правове регулювання як вплив на суспільні відносини, що здійснюється за допомогою норм позитивного права й інших правових засобів. Базуючись на даному визначенні, учені виділили декілька найбільш загальних ознак адміністративно-правового регулювання:

- 1) є одним із видів правового регулювання, де серед регуляторів першочергову роль відіграють адміністративно-правові норми й інші адміністративно-правові засоби;
- 2) у своїй основі є засобом державного регулювання, оскільки чинне адміністративне право встановлюється або санкціонується державою, а значить є державним регулятором суспільних відносин;
- 3) здійснює певний вплив на суспільні відносини;
- 4) має певний вплив на суспільні відносини, що здійснюється за допомогою норм позитивного права й інших правових засобів. Норми адміністративного права й інші адміністративно-правові засоби в сукупності складають механізм адміністративно-правового регулювання;
- 5) здійснюють такий вплив на суспільні відносини, що має своєю метою їхнє впорядкування. Тобто адміністративно-правове регулювання є цілеспрямованим впливом на суспільні відносини у сфері державного керування, у результаті якого вони приводяться в систему й у суспільстві створюється певний порядок;
- 6) має за мету забезпечити належний рівень відносин між окремою особою та державою, її органами, посадовими особами [1, с. 157-159].

З огляду на відсутність уніфікованого законодавчого визначення терміну «адміністративно-правове регулювання функціонування Державного бюро розслідувань», під ним пропонуємо розуміти систему нормативно-правових актів, що комплексно впорядковують процедуру організації діяльності Державного бюро розслідувань з метою належної реалізації визначених законом функцій даного органу.

Відповідно до Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки держава взяла на себе обов'язок щодо ефективного реформування судових та правоохоронних органів відповідно до європейських стандартів, в тому числі шляхом утворення нових інституцій. Так, було створено Державне бюро розслідувань, яке розпочало функціонувати з 27 листопада 2018 року [2, с. 5].

Основою правового регулювання діяльності і організації Державного бюро розслідувань, відповідно до статті 2 Закону України «Про Державне бюро розслідувань», становлять Конституція України, між-

народні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, даний та інші закони України, а також інші нормативно-правові акти, прийняті на їх основі.

Слід зауважити, що Конституція України є засадничою для здійснення фактично усіх державних процесів в Україні. У контексті функціонування Державного бюро розслідувань заслуговує уваги стаття 17, яка передбачає покладення обов'язку забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом [3].

Щодо міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, умовно всі міжнародно-правові акти в досліджуваній сфері можна розподілити на такі групи:

1) ті, що встановлюють гарантії прав і свобод людини та громадянина під час здійснення повноважень правоохоронними органами, зокрема й ДБР («Загальна декларація прав людини» від 10 грудня 1948 року; «Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод» від 04 листопада 1950 року та Протоколи до неї та інші);

2) ті, які встановлюють вимоги до основних напрямів діяльності правоохоронних органів, у тому числі й ДБР («Європейська конвенція про видачу правопорушників» від 13 грудня 1957 року та Протоколи до неї; «Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах» 20 квітня 1959 року та Протоколи до неї; «Європейська конвенція про міжнародну дійсність кримінальних вироків» від 28 травня 1970 року; «Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах» від 15 травня 1972 року, «Європейська конвенція про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів» від 25 січня 1974 року та інші);

3) ті, які визначають найбільш актуальні напрями діяльності правоохоронних органів, включаючи й ДБР («Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин» від 20 грудня 1988 року; «Угода країн-учасниць Співдружності Незалежних Держав про співробітництво зі злочинами у сфері економіки» від 12 квітня 1996 року; «Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму» від 09 грудня 1999 року; «Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією» від 27 січня 1999 року; «Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності» від 15 листопада 2000 року та Протоколи до неї та інші) [4, с. 105].

Основним нормативно-правовим актом законодавчого рівня є Закон України «Про Державне бюро розслідувань», що встановлює основні засади організації та діяльності, гарантії незалежності, завдання, повноваження, структуру і чисельність, фінансове та матеріально-технічне забезпечення Державного бюро розслідувань, соціальний, правовий захист та відповідальність його працівників, а також взаємодію Державного бюро розслідувань з іншими державними органами. Вказане засвідчує встановлення засад для ефективного здійснення функціоналу Державного бюро розслідувань на незалежній основі.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про Державне бюро розслідувань», Державне бюро розслідувань є державним правоохоронним органом, на який покладаються завдання щодо запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до його компетенції. Крім того, Державне бюро розслідувань організовується і діє на засадах:

- 1) верховенства права;
- 2) законності;
- 3) справедливості;
- 4) неупередженості;
- 5) незалежності і персональної відповідальності кожного працівника Державного бюро розслідувань;
- 6) відкритості та прозорості діяльності Державного бюро розслідувань для суспільства та демократичного цивільного контролю, підзвітності і підконтрольності визначеним законом державним органам;
- 7) політичної нейтральності і позапартійності;
- 8) єдиноначальності у реалізації повноважень Державного бюро розслідувань [5].

Окремо зазначимо, що аналіз чинного законодавства, а також практики діяльності ДБР дозволяє дійти висновку, що сьогодні принцип незалежності ДБР включає в себе декілька вимог: спеціальний статус ДБР як самостійного і правоохоронного органу, що не належить до жодної з гілок влади, і, відповідно, особливий порядок визначення його системи, структури, порядку фінансування та організаційного забезпечення діяльності; самостійний характер діяльності працівників ДБР (вони самостійно приймають рішення, керуючись професійною правосвідомістю, і несуть за них персональну відповідальність); непов'язаність їхньої діяльності будь-якими обставинами крім вимог закону; їхня незалежність від зовнішніх факторів, стороннього впливу та тиску; встановлення для них цілої низки обмежень особистісних, політичних та

трудових прав (заборона належати до політичних партій, заборона щодо сумісництва та суміщення, заборона роботи близьких осіб тощо); підзвітність та підконтрольність ДБР тощо [6, с. 255].

Характеризуючи систему нормативно-правових актів, що комплексно впорядковує процедуру організації діяльності Державного бюро розслідувань, особливе значення посідає і Кримінальний процесуальний кодекс України, що регулює вузьку спеціалізованість даного правоохоронного органу. Зокрема, частина 4 статті 216 уповноважує слідчі органи Державного бюро розслідувань здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень:

1) вчинених Президентом України, повноваження якого припинено, Прем'єр-міністром України, членом Кабінету Міністрів України, першим заступником та заступником міністра, членом Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Антимонопольного комітету України, Головою Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Головою Фонду державного майна України, його першим заступником та заступником, членом Центральної виборчої комісії, народним депутатом України, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Директором Національного антикорупційного бюро України, Генеральним прокурором, його першим заступником та заступником, Головою Національного банку України, його першим заступником та заступником, Головою Національного агентства з питань запобігання корупції, його заступником, Секретарем Ради національної безпеки і оборони України, його першим заступником та заступником, Постійним Представником Президента України в Автономній Республіці Крим, його першим заступником та заступником, радником або помічником Президента України, Голови Верховної Ради України, Прем'єр-міністра України, суддею, працівником правоохоронного органу, особою, посада якої належить до категорії «А», крім випадків, коли досудове розслідування цих кримінальних правопорушень віднесено до підслідності Національного антикорупційного бюро України згідно з частиною п'ятою цієї статті;

2) вчинених службовими особами Національного антикорупційного бюро України, заступником Генерального прокурора - керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури або іншими прокурорами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, крім випадків, коли досудове розслідування цих кримінальних правопорушень віднесено до підслідності детективів підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України згідно з частиною п'ятою цієї статті;

3) проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення), крім кримінальних правопорушень, передбачених статтею 422 Кримінального кодексу України [7].

Аналізуючи підзаконні нормативно-правові акти, що є елементом системи правового регулювання функціонування Державного бюро розслідувань, виокремимо наступні: Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Державного бюро розслідувань» від 29.02.2016 р. № 127 [8], Положення про Раду громадського контролю при Державному бюро розслідувань, затверджене Указом Президента України від 5 лютого 2020 року № 42/2020 [9], Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа у Державному бюро розслідувань» від 11.05.2017 р. № 449 [10]. Вказані нормативно-правові акти додатково регламентують окремі аспекти діяльності Державного бюро розслідувань, серед яких: засади створення Державного бюро розслідувань як центрального органу виконавчої влади, завдання Ради громадського контролю при Державному бюро розслідувань як колегіального консультативно-дорадчого органу, принципи, напрями, умови, організацію проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа у Державному бюро розслідувань.

Висновки. Дослідження адміністративно-правового регулювання функціонування Державного бюро розслідувань засвідчило про існування ряду аспектів, на підставі яких стає можливим обґрунтування відповідних практичних дій у цій сфері. Сучасні виклики у сфері протидії злочинності зумовили появу нового правоохоронного органу та формування системи нормативно-правового забезпечення його діяльності. Разом з тим, актуальними для подальших наукових розвідок є питання формування кадрового складу ДБР, узгодженість усього масиву нормативно-правового регулювання, удосконалення організаційних та функціональних аспектів діяльності Державного бюро розслідувань.

Список використаних джерел

1. Права громадян у сфері виконавчої влади / за ред. В. Б. Авер'янова. Київ: «Наукова думка», 2007. 588 с.
2. Ківалов С. В. Проблемні питання організації взаємодії регіональних прокуратур з територіальними управліннями Державного бюро розслідувань. Державне бюро розслідувань: досвід становлення : Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. 21 червня 2019 року, м. Одеса. С. 5-8.

3. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.08.2021).
4. Носевич Н.Р. Напрями вдосконалення нормативно-правового забезпечення діяльності Державного бюро розслідувань у сфері протидії злочинності. *Правовий часопис Донбасу*. № 3 (68), 2019. С. 103-115.
5. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 р. № 794-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text> (дата звернення: 15.08.2021).
6. Дрозд О. Принципи організації та діяльності Державного бюро розслідувань. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 251-257.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 15.08.2021).
8. Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Державного бюро розслідувань» від 29.02.2016 р. № 127. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.08.2021).
9. Положення про Раду громадського контролю при Державному бюро розслідувань, затверджене Указом Президента України від 5 лютого 2020 року № 42/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/42/2020#Text> (дата звернення: 15.08.2021)ю
10. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа у Державному бюро розслідувань» від 11.05.2017 р. № 449. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/449-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.08.2021).

References

1. Averyanov, V. B. (Eds.). (2007). *Prava hromadyan u sferi vykonavchoyi vlady [Citizens' rights in the sphere of executive power]*. Kyiv: «Naukova dumka» [in Ukrainian].
2. Kivalov, S. V. (2019). Problemni pytannya orhanizatsiyi vzayemodiyi rehionalnykh prokuratur z terytorialnyym upravlinnyamy Derzhavnoho byuro rozsliduvan [Problematic issues of organization of interaction of regional prosecutor's offices with territorial departments of the State Bureau of Investigations]. *Materialy II Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi «Derzhavne byuro rozsliduvan: dosvid stanovlennya» The II International Scientific and Practical Conference «State Bureau of Investigation: experience of formation»*, 5-8. Odesa [in Ukrainian].
3. *Konstytutsiya Ukrayiny vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine] from June 28, 1996, № 254k / 96-VR*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
4. Nosevych, N. R. (2019). Napryamy vdoskonalennya normatyvno-pravovoho zabezpechennya diyalnosti Derzhavnoho byuro rozsliduvan u sferi protydyi zlochynnosti [Directions for improving the regulatory and legal support of the State Bureau of Investigation in the field of combating crime]. *Pravovyi chasopys Donbasu – Legal magazine of Donbass*, 3 (68), 103-115 [in Ukrainian].
5. *Pro Derzhavne byuro rozsliduvan : Zakon Ukrayiny vid 12.11.2015 r. № 794-VIII [On the State Bureau of Investigation: Law of Ukraine of November, 12, 2015 № 794-VIII]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text> [in Ukrainian].
6. Drozd, O. (2020). Pryntsyipy orhanizatsiyi ta diyalnosti Derzhavnoho byuro rozsliduvan [Principles of organization and activity of the State Bureau of Investigation]. *Pidpryyemnytstvo, hуоюospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, 3, 251-257 [in Ukrainian].
7. *Kryminalnyy protsesualnyy kodeks Ukrayiny [ ] vid 13.04.2012 r. № 4651-VI*. Retrieved *Criminal Procedure Code of Ukraine of April, 13, 2012 № 4651-VI*. from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
8. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny «Pro utvorennya Derzhavnoho byuro rozsliduvan» vid 29.02.2016 r. № 127 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the establishment of the State Bureau of Investigation» of February, 29, 2016 № 127]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127-2016-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
9. *Polozhennya pro Radu hromadskoho kontrolyu pry Derzhavnomu byuro rozsliduvan, zatverdzhene Ukazom Prezydenta Ukrayiny vid 5 lyutoho 2020 roku № 42/2020 [Regulations on the Public Control Council at the State Bureau of Investigation, approved by the Decree of the President of Ukraine of February 5, 2020 № 42/2020]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/42/2020#Text> [in Ukrainian].

10. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny «Pro zatverdzhennya Poryadku provedennya psykhofiziologichnoho doslidzhennya iz zastosuvannyam polihrafa u Derzhavnomu byuro rozsliduvan» vid 11.05.2017 r. № 449 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On approval of the Procedure for conducting psychophysiological research using a polygraph in the State Bureau of Investigation» of May, 11, 2017 № 449]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/449-2017-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].*

Стаття надійшла до редакції 17.09.2021.

DOI:10.35774/app2021.03.075
УДК 159:34:35

Дарина Румянцева,

*ад'юнкту кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ,
м. Київ, Начальник відділу претензійно-
позовної роботи Департаменту з правових
та майнових питань Українського
державного підприємства по обслуговуванню
іноземних та вітчизняних
автотранспортних засобів
«Укрінтеравтосервіс»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6160-2628>*

АНТИКОРУПЦІЙНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ В ДЕРЖАВНІЙ УСТАНОВІ ЯК ЕЛЕМЕНТ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Зазначено, що збільшення кількості корупційних злочинів серед працівників державних установ потребує зміни підходів до проведення антикорупційної політики в менеджменті організації. Наголошено на доцільності входження антикорупційного управління в державних органах до складу державної антикорупційної політики, з метою зменшення корупційних ризиків, підвищення довіри населення до державних органів, впроваджуватись у різних державних органах з урахуванням специфіки кожного. За доволі високої актуальності проблематики для України відзначається недостатня кількість наукових напрацювань для визначення оптимальних шляхів вирішення проблемних ситуацій.

Мета статті – проаналізувати антикорупційний менеджмент в державній установі як одного з компонентів антикорупційної політики в Україні.

Охарактеризовано антикорупційний менеджмент як елемент стратегічного планування. Розглянуто його роль у формуванні позитивного іміджу, сильної ділової репутації державної установи. Представлено напрямки реалізації системи менеджменту протидії корупції. Представлено трактування понять «управління» та «антикорупційний менеджмент». Перераховано та охарактеризовано завдання антикорупційного менеджменту. Охарактеризовано важливість реалізації положень антикорупційної програми менеджменту для розвитку корпоративної культури. Розглянуто деструктивне явище в антикорупційному менеджменті – «фрустраційна толерантність», що негативно впливає на формування ефективної управлінської стратегії. Відзначено важливість виявлення корупційних ризиків при плануванні антикорупційних заходів. Розглянуто ключові аспекти, які потрібно враховувати при ідентифікації корупційних ризиків в організаційно-управлінській діяльності державної установи. Відзначено перелік документів, ведення яких є необхідним в рамках антикорупційного менеджменту. Окреслено доцільність дотримання визначених етапів боротьби з корупцією з урахуванням специфіки державного сектору. Охарактеризовано систему комплаєнс, її змістове наповнення як одним з найбільш ефективних підходів до реалізації антикорупційного менеджменту. Зазначено принципи, на яких має ґрунтуватися кожна з груп антикорупційних заходів. Наголошено на доцільності орієнтації антикорупційного менеджменту на формування свідомого ставлення кожного працівника державної установи до добросовісної поведінки, якості та прозорості роботи, її органів управління та діяльності її працівників. Надано характеристику змістового наповнення реалізації антикорупційної політики в кадровому менеджменті через призму формування негативного ставлення до корупції, навчанням та впровадженням заходів з поширення інформації щодо програм антикорупційного спрямування, включає наступну систему заходів. Розглянуто варіанти організації навчання та обміну досвідом серед працівників державних установ з питань запобігання корупції під час виконання професійних обов'язків.

Підсумовуючи варто відзначити, що питання проведення якісного антикорупційного менеджменту для українських державних установ є пріоритетним питанням та потребує розробки системи ефективних заходів з урахуванням специфіки діяльності кожного сектору.

Ключові слова: управління; корупція; державний сектор; антикорупційний менеджмент.

Rumiantseva D.

Anti-corruption management in a government institution as an element of anti-corruption policy in Ukraine

It is noted that the increase in corruption crimes among employees of public institutions requires changes in

© Дарина Румянцева, 2021

approaches to anti-corruption policy in the management of the organization. It has been announced that it is expedient for anti-corruption management to enter state bodies in accordance with the state anti-corruption policy, using corruption risks, increasing public confidence in state bodies, and being implemented in various state bodies taking into account the specifics of each. Given the high urgency of the issue for Ukraine, there is a lack of scientific work to determine the best ways to solve problem situations.

The purpose of the article is to analyze anti-corruption management in a public institution as one of the components of anti-corruption policy in Ukraine.

Anti-corruption management is described as an element of strategic planning. It's role in the formation of a positive image, a strong business reputation of the state institution is considered. The directions of realization of the anti-corruption management system are presented. The interpretation of the concepts of «management» and «anti-corruption management» is presented. The tasks of anti-corruption management are listed and characterized. The importance of implementing the provisions of the anti-corruption management program for the development of corporate culture is described. The destructive phenomenon in anti-corruption management is considered – «frustrating tolerance», which negatively affects the formation of an effective management strategy. The importance of identifying corruption risks when planning anti-corruption measures is noted. The key aspects that need to be taken into account when identifying corruption risks in the organizational and managerial activities of a public institution are considered. The list of documents, the maintenance of which is necessary within the framework of anti-corruption management, is noted. The expediency of observing certain stages of the fight against corruption, taking into account the specifics of the public sector, is outlined. The system of compliance and its content are characterized as one of the most effective approaches to the implementation of anti-corruption management. The principles on which each of the groups of anti-corruption measures should be based are indicated. Emphasis is placed on the expediency of focusing anti-corruption management on the formation of a conscious attitude of each employee of a state institution to good behavior, quality and transparency of work, its governing bodies and the activities of its employees. A meaningful description of the content of the implementation of anti-corruption policy in personnel management through the prism of the formation of a negative attitude to corruption, training and implementation of measures to disseminate information on anti-corruption programs, includes the following system of measures. Options for organizing training and exchange of experience among employees of government agencies on the prevention of corruption in the performance of professional duties are considered. In conclusion, it should be noted that the issue of quality anti-corruption management for Ukrainian government agencies is a priority issue and requires the development of a system of effective measures taking into account the specifics of each sector.

Keywords: *management; corruption; public sector; anti-corruption management.*

Постановка проблеми дослідження. Зростанню корупційних правопорушень серед державних службовців сприяє багато причин, деякі з яких обговорювалися в юридичній літературі, статтях вчених-юристів та інших джерелах. Однак, як показує аналіз літератури, в Україні є дуже мало праць з прямого антикорупційного державного управління. Тому вважаємо, що необхідно впроваджувати додаткові регуляторні компоненти для ефективної боротьби з корупцією, включаючи культуру та етичні цінності. Таким додатковим компонентом може бути антикорупційне управління в державних органах, яке може бути частиною антикорупційної політики держави, що включає правові, адміністративні та організаційні заходи, спрямовані на зменшення корупційних ризиків, підвищення довіри населення до державних органів, впроваджуватись у різних державних органах з урахуванням специфіки кожного. Це може бути гарним бар'єром проти скоєння більшості корупційних правопорушень або, іншими словами, запобігання корупції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження наявних наукових праць показує, що проблема корупції у нашій країні – це реальна загроза для прав і свобод людини та громадянина, верховенства права й демократії, правопорядку та соціальної справедливості, а також заважає сталому економічному розвитку країни. Доведено, що на сьогодні немає системних наукових досліджень та нормативно-правових обґрунтувань щодо визначення сутності та змісту поняття корупційного ризику в системі державного управління, його детермінанти не визначені, немає єдиної класифікації їхніх видів, а також питань управління ризиками в державних закладах залишаються поза увагою.

Обрана проблематика дослідження антикорупційного менеджменту в державній установі як одного з компонентів антикорупційної політики в Україні є недостатньо дослідженою серед українських науковців, оскільки є новим напрямком роботи та потребує доопрацювання на різних етапах впровадження. У зв'язку з цим було обрано праці різнопланових спрямувань для визначення єдиної наукової картини з обраного напрямку, зокрема такі: М. Аніщенко, Н. Баб'як, О. Лозинський, М. Романов, Я. Цимбаленко, О. Яременко, С. Яременко.

Мета дослідження – проаналізувати антикорупційний менеджмент в державній установі як одного з компонентів антикорупційної політики в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним з елементів стратегічного планування має бути впровадження антикорупційного менеджменту [1, с. 10]. Через реалізацію антикорупційних заходів і запровадження наскрізної системи запобігання корупції можливе досягнення такої амбіційної мети, як позитивний імідж, сильна ділова репутація державної установи. За цих обставин система управління державної установи повинна охоплювати не тільки сформовану стратегію розвитку державної установи, а й запроваджені системи менеджменту протидії корупції.

Система менеджменту протидії корупції має становлення через формування корпоративної культури, прозорості й відкритості діяльності державної установи [6, с. 125–130] та системи антикорупційних заходів, які є не тільки викликами сьогодення, а й зумовленою необхідністю.

Під поняттям управління у широкому розумінні ми розуміємо процес планування, організації, впровадження та контролю організації з метою досягнення координації людських та матеріальних ресурсів, необхідних для ефективного виконання завдань. Враховуючи вищесказане, антикорупційний менеджмент можна розглядати як організаційно-управлінську діяльність в управлінні організаційними ресурсами (людськими, фінансовими, матеріальними, інформаційними), плануванні, мотивації, організації діяльності та контроль, спрямований на створення організації (державного органу, органу місцевого самоврядування, іншої юридичної особи тощо), системи запобігання та протидії корупції, а також усунення причин її виникнення.

За визначення С. Яременка та О. Яременко, антикорупційний менеджмент – це вид організаційно-управлінської діяльності у сферах управління ресурсами організації (фінансові, матеріальні, інформаційні), планування та організації діяльності, управління персоналом, спрямований на створення в державній організації системи запобігання та протидії корупції, усунення причин її виникнення [8].

Антикорупційний менеджмент вирішує такі завдання:

- побудова суспільних відносин, яка базується на професіоналізмі і цілеспрямованості відповідних суб'єктів, які націлені на результат діяльності у відповідній сфері, а не на власне збагачення;
- усунення з відносин корупційно ризикових факторів, тобто створення таких умов діяльності, які не спокушають учасників відповідних правовідносин і не провокують їх на пошук шляхів власного збагачення;
- запобігання і попередження корупційних правопорушень, створення атмосфери нестерпності та неприйнятності корупційних виявів у відповідній ділянці правовідносин або напряму діяльності [5, с. 63–64].

Реалізація положень антикорупційної програми менеджменту є основою для розвитку корпоративної культури, заснованої насамперед на нульовій толерантності до корупції у державних установах з різними напрямками спрямування. Така програма є важливою складовою успіху у боротьбі з усіма виявами корупції у практичному функціонуванні цих установ.

Основні небезпеки порушення моральних принципів роботи в державній установі існують там, де професіонали мають певну свободу вибору. У таких суворо кодифікованих ситуаціях за дотримання професійних етичних цінностей лежить відповідна особисто працівник. Відсутність взаємозв'язку моральних, професійно-етичних та професійних вимірювань призводить до соціальної деградації професіоналізму, що виявляється у поширенні негативних явищ у державній установі, зокрема таких, як корупція, бюрократія, ізоляція від людей, «напівпрофесіоналізм», політична упередженість, фаворитизм, особиста відданість певним менеджерам тощо.

Однак мораль працівника не звільняє його від обов'язку виконувати професійні обов'язки. Неможливо абсолютно виправдати професійні недоліки найкращими моральними мотивами. Якщо, використовуючи позитивну мотивацію, через обмежені професійні знання та навички працівник діє непрофесійно, це не повністю звільняє його від відповідальності, більше того – накладає моральну провину за відсутність прагнення до самовдосконалення.

Завдяки цілеспрямованій політиці менеджменту поступово зростає так звана «фрустраційна толерантність» – тобто у співробітників притуплюється емоційна чутливість щодо аморальних вимог і вчинків, корупційна субкультура вкорінюється у звичках співробітників державної установи й отримує психологічний ресурс для самовідтворення. Це відбувається так: морально розбещений або деморалізований персонал, привчений до підтримки або зацікавленої співучасті у корупційних шахрайствах, вже не сприймає законні «правила гри» [4, с. 181–197]. Це обумовлює один з ключових напрямків антикорупційного ме-

менеджменту як ідентифікація корупційних ризиків, що відображається в міру їхньої наявності та виявлення в повсякденній діяльності.

Виявлення корупційних ризиків здійснюється шляхом вивчення (аналізу) зовнішнього та внутрішнього середовища державної установи з метою виявлення факторів корупційних ризиків у нормативно-правових актах та організаційно-управлінській діяльності організації. Джерелами інформації для виявлення корупційних ризиків є, зокрема, анкети (у т. ч. анонімні) працівників, а також представників громадськості, які взаємодіяли з певною державною установою, зокрема використовуючи електронну пошту, Інтернет, телефон.

Одним з найбільш поширених корупційних ризиків у діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування, є неналежна організація діяльності, що виявляється у створенні належних умов, що спонукають громадян до корупційних дій. Це насамперед стосується надання адміністративних послуг.

Ідентифікація корупційних ризиків в організаційно-управлінській діяльності державної установи передбачає вивчення та аналіз таких аспектів [7]:

- організаційна структура державної установи;
- система внутрішнього контролю;
- управління персоналом;
- проведення процедур закупівель;
- надання адміністративних послуг;
- реалізація контрольно-наглядових функцій;
- дотримання вимог, обмежень, заборон, встановлених регламентуючими нормативно-правовими документами;
- інші питання, що виникають в результаті діяльності державної установи.

У рамках антикорупційного менеджменту необхідно забезпечити постійне ведення необхідних реєстрів та баз даних. Ці бази даних містять журнал антикорупційних консультацій; журнал реєстрації осіб, які притягаються до кримінальної відповідальності за корупцію або пов'язані з корупцією правопорушення; журнал конфлікту інтересів; журнал повідомлень про корупційні правопорушення.

Ефективний антикорупційний підрозділ (уповноважений) в державній установі здійснює широкий спектр заходів. Однак якість виконання також залежить від того, наскільки добре організована його робота з позицій антикорупційних стандартів.

Ефективна антикорупційна діяльність в організації залежить не тільки від діяльності антикорупційного підрозділу (уповноваженого), а й від щоденної діяльності кожного працівника. Саме антикорупційний підрозділ (уповноважений) формує знання про антикорупційне законодавство та корпоративну культуру неприйняття корупції персоналом органу чи організації залежить від її зусиль. Для зручності доцільно вести інші реєстри, наприклад облік антикорупційних нормативно-правових актів. Контроль і моніторинг ефективності антикорупційних заходів також є невіддільною складовою антикорупційного менеджменту в державних установах. Цей вид діяльності покладається на уповноважених осіб (підрозділів) із питань запобігання та виявлення корупції державних установ, а також підрозділи внутрішнього контролю [2 с. 204–209].

Відповідність антикорупційній системі забезпечує систему контролю за дотриманням антикорупційного законодавства, міжнародної антикорупційної політики (стандартів) та процедур (рекомендацій) у професійній діяльності суб'єктів господарювання (зовнішньоекономічна діяльність) та їхніх зв'язків із внутрішнім та зовнішнім контролем та кримінальне правосуддя. Комплаєнс контролює управління фінансовими ризиками, що виникають внаслідок недотримання державного законодавства, корпоративної політики та антикорупційних процедур.

Доцільним є дотримання таких етапів боротьби з корупцією:

- 1) визначення корупційних ризиків на кожному конкретному місці роботи з урахуванням їхньої специфіки;
- 2) визначення посадових осіб, відповідальних за моніторинг виконання антикорупційної програми;
- 3) оцінка виявлених ризиків;
- 4) розробка заходів щодо зменшення негативних наслідків;
- 5) публічний звіт організації про її дії щодо протидії корупції;
- 6) прийняття рішень щодо корупційних фактів в організації.

Система комплаєнс складається із організаційно-управлінських заходів, спрямованих на: протидію легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму, корупційним діям або шахрайству; дотримання кодексу професійної етики; розробку і реалізацію антикорупційних програм в державній установі; запобігання та врегулювання конфлікту інтересів; проведення антикорупційної експертизи внутрішніх нормативно-правових документів, а також аудиту підозрілих фінансових операцій; взаємодію із органами контролю й правоохоронними органами з питань виявлення корупційних дій [3, с. 3–9].

Кожна з груп антикорупційних заходів має ґрунтуватися на принципі неприйняття корупції усіма працівниками державної установи, який формується шляхом роз'яснювальної роботи та антикорупційного навчання, пропагуючи ідею ефективної співпраці з викривачами; налагодження інформаційного забезпечення антикорупційної діяльності, а також інформування та візуальне доведення інформації про корупцію серед працівників державної установи кожного окремого відділу. При цьому ефективним є формування та затвердження внутрішніх нормативних актів, спрямованих на впровадження системи заходів щодо запобігання та протидії корупції.

З метою реалізації принципу нетерпимості до корупції серед працівників державної установи, формування позитивного іміджу, ділової репутації та ефективного образу державної установи, діяльність органів управління має орієнтуватися на формування свідомого ставлення кожного працівника державної установи до доброчесної поведінки, якості та прозорості роботи, її органів управління та діяльності її працівників. За цих обставин формування нетерпимості до корупції в державній установі, відсутність образу корупціонера в процесі отримання інформації про державну установу є елементом стратегічного планування та має бути вирішальним у процесі встановлення та підтримка ділової репутації та іміджу установи. Варто акцентувати увагу на можливі варіанти реалізації антикорупційного менеджменту відповідно до ключових напрямків управлінської діяльності.

Фундаментальний напрямок обумовлений реалізацією антикорупційної політики в кадровому менеджменті, формуванням негативного ставлення до корупції, навчанням та впровадженням заходів з поширення інформації щодо програм антикорупційного спрямування, включає таку систему заходів.

1. Удосконалення системи кадрового менеджменту, мінімізація корупційних ризиків у процесі прийняття кадрових рішень:

– з метою дотримання вимог фінансового контролю візування керівником або посадовою особою уповноваженого підрозділу з питань запобігання та виявлення корупції у державній установі проектів наказів з кадрових питань (особового складу), які стосуються призначення або звільнення з посад працівників;

– організація перевірок достовірності відомостей про застосування заборон, передбачених Законом України «Про очищення влади», в апараті державної установи, територіальних органах, закладах, установах та на підприємствах, що належать до сфери управління конкретної установи (якщо це передбачено структурою організації);

– установа в межах повноважень проведення спеціальних перевірок стосовно осіб, які претендують на зайняття посад, які передбачають зайняття відповідального або особливо відповідального становища, та посад з підвищеним корупційним ризиком в державній установі, територіальних органах, закладах, установах та на підприємствах.

2. Навчання та заходи з поширення інформації щодо програм антикорупційного спрямування:

– проведення обов'язкового інструктажу працівником уповноваженого підрозділу (особою) з питань запобігання та виявлення корупції щодо основних положень антикорупційного законодавства (обмежень, заборон), а також правил етичної поведінки для новопризначених працівників – суб'єктів, на які поширюється дія Закону України «Про запобігання корупції», апарату державної установи, територіальних органів, закладів, установ і підприємств, що належать до сфери управління конкретної установи (якщо це передбачено структурою організації);

– проведення обов'язкового інструктажу із членами екзаменаційних комісій щодо дотримання вимог антикорупційного законодавства, забезпечення об'єктивного та прозорого оцінювання результатів навчання;

– проведення навчання працівників апарату державної установи – суб'єктів декларування щодо заповнення декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

– організація та проведення на базі профільного закладу вищої освіти з перепідготовки та підвищення кваліфікації щодо основних положень антикорупційного законодавства (обмежень, заборон), а також правил етичної поведінки для працівників державних установ, закладів, установ і підприємств.

Антикорупційні питання та результати впровадження системи антикорупційних заходів розглядаються на засіданнях усіх рівнів на оперативних нарадах керівників державної установи, структурних підрозділів, загальних зборах (конференціях) працівників, зустрічах з працівниками, відповідальними за організацію роботи зі іншими установами.

Державна установа організовує для всіх категорій працівників та інших зацікавлених сторін семінари, тренінги, тестування, зустрічі, конференції з питань запобігання корупції та інші правопорушення, у тому числі на запрошення правоохоронців, представників громадських організацій, чие статутне завдання – участь у протидії корупції.

Висновки. Отже, сьогодні питання розвитку державної установи та її репутації неможливе без бездоганного, безконфліктного антикорупційного управління. Одним із механізмів досягнення такої стратегічної мети є створення та підтримка механізмів боротьби з корупцією в активному режимі роботи. Закладання фундаменту ефективної боротьби з корупцією в умовах державного сектору виявляється в залученні всіх суб'єктів регулювання надання послуг у державній установі до антикорупційної діяльності. На початковому етапі впровадження є обов'язковим прийняття внутрішніх нормативних актів, які регулюватимуть систему управління протидії корупції та сприятимуть нетерпимості до корупції у всіх її формах. Доцільним є розробка та впровадження як основного регулювального документа Кодексу належної поведінки та професійної етики працівників державної установи, який має бути обов'язковим документом для формування нетерпимості до корупції серед учасників державного сектору та одним із найважливіших інструментів для досягнення високої конкурентоспроможності досліджуваної галузі.

Список використаних джерел

1. ISO. International Standard ISO 37001:2016 Anti Corruption Management Systems Requirements and Guidelines for Application. URL: <https://isomanagement.com/wpcontent/uploads/2019/10/ISO370012016.pdf>
2. Аніщенко М. А. Антикорупційний менеджмент у закладах охорони здоров'я: правовий аспект. *Актуальні питання фармації і медичної науки та практики*. 2019. Т. 12, № 2 (30). С. 204–209.
3. Бабяк Н. Д. Антикорупційний комплаєнс: основні засади і перспективи впровадження у вітчизняний корпоративний сектор. *Держава та регіони. Сер. : Економіка та підприємництво*. 2015. № 4 (85). С. 3–9.
4. Лозинський О. Корупційна субкультура та психологічні чинники антикорупційної спроможності. *Психологічні виміри культури, економіки, управління: науковий журнал*. Львів, 2018. Т. 11. С. 181–197.
5. Романов М. В. Основні засади запобігання корупції. Харків : ТОВ «Видавництво «Права людини»», 2017. С. 63–64
6. Цимбаленко Я. Ю. Роль елементів антикорупційного менеджменту в становленні бренду закладів вищої освіти. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 9. С. 125–130.
7. Яременко О., Яременко С. Сторінка антикорупціонера: погляд зсередини на деякі питання. Фрагменти антикорупційного менеджменту. *Держслужбовець*. 2018. № 12. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/ds/2018/december/issue-12/article-41302.html> (дата звернення: 05.09.2021).
8. Яременко С., Яременко О. Антикорупційна програма як інструмент антикорупційного менеджменту державної організації. *Держслужбовець*. 2016. № 1. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/ds/2016/january/issue-1/article-14777.html> (дата звернення: 08.09.2021).

References

1. ISO (2016) *International Standard ISO 37001:2016 Anti Corruption Management Systems Requirements and Guidelines for Application*. Retrieved from <https://isomanagement.com/wpcontent/uploads/2019/10/ISO370012016.pdf> [in English].
2. Anishchenko, M. A. (2019). *Antykoruptsiyni menedzhment u zakladakh okhorony zdorovia: pravovyi aspekt [Anti-corruption management in health care institutions: the legal aspect]*. *Aktualni pyannia farmatsii i medychnoi nauky ta praktyky – Current issues of pharmacy and medical science and practice*, 12, 2 (30), 204-209 [in Ukrainian].
3. Babiak, N. D. (2015). *Antykoruptsiyni komplaiens: osnovni zasady i perspektyvy vprovadzhennia u vitchyzniani korporatyvnyi sektor [Anti-corruption compliance: basic principles and prospects of*

- implementation in the domestic corporate sector]. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Ekonomika ta pidpriemnytstvo – State and regions. Series: Economics and Entrepreneurship*, 4 (85), 3-9 [in Ukrainian].
4. Lozynskyi, O. (2018). Koruptsiina subkultura ta psykholohichni chynnyky antykoruptsiinoi spromozhnosti [Corruption subculture and psychological factors of anti-corruption capacity]. *Psykholohichni vymiry kultury, ekonomiky, upravlinnia: naukovyi zhurnal – Psychological dimensions of culture, economics, management: a scientific journal*, 11, 181–197 [in Ukrainian].
  5. Romanov, M. V. (2017). *Osnovni zasady zapobihannia koruptsii [Basic principles of corruption prevention]*. Kharkiv: TOV «Vydavnytstvo «Prava liudyny» [in Ukrainian].
  6. Tsymbalenko, Ya. Yu. (2021). Rol elementiv antykoruptsiinoho menedzhmentu v stanovleni brendu zakladiv vyshchoi osvity [The role of elements of anti-corruption management in the formation of the brand of higher education institutions]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 9, 125-130 [in Ukrainian].
  7. Yaremenko, O. & Yaremenko, S. (2018). Storinka antykoruptsiionera: pohliad iz seredyny na deiaki pytannia. Frahmenty antykoruptsiinoho menedzhmentu [Anti-corruption page: a view from the inside on some issues. Fragments of anti-corruption management]. *Derzhsluzhbovets – Civil Servant*, 12. Retrieved from <https://i.factor.ua/ukr/journals/ds/2018/december/issue-12/article-41302.html> [in Ukrainian].
  8. Yaremenko, S., & Yaremenko, O. (2016) Antykoruptsiina prohrama yak instrument antykoruptsiinoho menedzhmentu derzhavnoi orhanizatsii [Anticorruption program as an instrument of anti-corruption management of a state organization]. *Derzhsluzhbovets – Civil Servant*, 1. Retrieved from <https://i.factor.ua/ukr/journals/ds/2016/january/issue-1/article-14777.html> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.09.2021.

Людмила Саванець,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного права та
міграційної політики юридичного
факультету Західноукраїнського
національного університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0051-8905>

УНІФІКАЦІЯ МАТЕРІАЛЬНИХ НОРМ ПРО ВІДПОВІДНІСТЬ ТОВАРУ ДОГОВОРУ В МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

Здійснено правовий аналіз уніфікації матеріальних норм про відповідність товару договору в міжнародному приватному праві. Вивчаються передумови її здійснення. Особла увага приділяється дослідженню концепції відповідності товару, розробленої Ернстом Рабелем на основі порівняльно-правового аналізу *caveat emptor* та *caveat venditor* у національних правових системах, що лягла в основу формулювання ст. 35 Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів 1980 р. Встановлено, що головною ідеєю кодифікаційних праць УНІДРУА та ЮНСІТРАЛ над уніфікованим законом із міжнародної купівлі-продажу товарів була необхідність регулювання цих відносин основними принципами приватного права, сформованими шляхом здійснення порівняльного аналізу саме національних законодавств, а не звичаїв ділового обороту. За результатами дослідження виявлено, що принцип відповідності товару, викладений у ст. 35 Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів 1980 р. є правовою аксіомою та важливим елементом гарантії торгівлі.

Ключові слова: уніфікація матеріальних норм, відповідність товару договору, договір купівлі-продажу, Конвенція ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів 1980 р., Ернст Рабель.

Саванець Л.

Унификация материальных норм о соответствии товара договору в международном частном праве.

В статье осуществляется правовой анализ унификации материальных норм о соответствии товара договору в международном частном праве. Изучаются предпосылки ее осуществления. Особое внимание уделяется исследованию концепции соответствия товара, разработанной Эрнстом Рабелем на основе сравнительно-правового анализа *caveat emptor* и *caveat venditor* в национальных правовых системах, которая легла в основу формулировки статьи 35 Конвенции ООН о договорах международной купли-продажи товаров 1980 г. Установлено, что главной идеей кодификационных работ УНИДРУА и ЮНСИТРАЛ над унифицированным законом по международной купле-продаже товаров выступала необходимость регулирования этих отношений основными принципами частного права, сформированными путем осуществления сравнительного анализа именно национальных законодательств, а не обычаев делового оборота. По результатам исследования выявлено, что принцип соответствия товара, изложенный в статье 35 Конвенции ООН о договорах международной купли-продажи товаров 1980 г. является правовой аксиомой и важным элементом гарантии торговли.

Ключевые слова: унификация материальных норм, соответствие товара договору, договор купли-продажи, Конвенция ООН о договорах международной купли-продажи товаров 1980 г., Эрнст Рабель.

Savanets L.

Unification of substantive rules on conformity of goods in private international law

The unification of substantive rules on the conformity of the goods in private international law is analyzed. The prerequisites for such unification are studied. The concept of conformity of goods, developed by Ernst Rabel on the basis of comparative legal analysis of *caveat emptor* and *caveat venditor* in national legal systems, which formed the basis of Article 35 of the UN Convention on Contracts for the International Sale of Goods is investigated. The main idea of the UNIDROIT and UNCITRAL codification works of unification on the international sale of goods was to regulate these relations by the basic principles of private law, formed by a comparative analysis of national laws. The principle of conformity of goods sets out in Article 35 of the UN Convention on Contracts for the International Sale of Goods of 1980 is a legal axiom and an important element of the guarantee of trade.

The following conclusions are drawn by the author. Since the twentieth century to the nowadays, the sale contract has been one of the central institutions for the unification of private law at both, universal and regional, international levels. Such legal unification of sale contract contributes to the effectiveness of transnational commercial

markets regulation, and also directly affects the improvement of national legislation on sales.

The Hague Conventions of 1964: the Uniform Law on the International Sale of Goods and the Uniform Law on the Formation of Contracts for the International Sale of Goods hadn't got the universal character due to the negligible number of acceded states and didn't live up to the high expectations of the time. Although only nine countries have ratified the Conventions, seven of which belonged to the then European Economic Community, and only two were not European, their importance for the future unification of private law in the field on sale contracts should not be underestimated.

For the first time, unified substantive rules on the conformity of goods with contract were enshrined in the Hague Convention of 1964 the Uniform Law on the International Sale of Goods, where non-conformity was determined through the prism of a seller's failure to handing over of goods. Subsequently, the Vienna Convention of 1980 established the criteria of non-conformity of goods with the contract, supplemented the requirements for conformity of goods previously established by the Hague Convention of 1964, which concerned the suitability of goods for a particular purpose and packaging. Also, for the first time at the international unified codification level, the Vienna Convention of 1980 regulated the issue of legal defect of the goods as a criterion for its conformity with the contract.

The theoretical provisions of the concept of conformity of goods with the contract developed by Professor Ernst Rabel formed the basis of the Hague Convention of 1964 on the Uniform Law on the International Sale of Goods, and later its successor - the Vienna Convention of 1980. Under the influence of the Vienna Convention of 1980 in general, and its article 35, in particular, there have been numerous changes in national legislation, including the formation and development of EU law on sale contract.

Keywords: *unification of substantive rules, conformity of goods, sale contract, the 1980 UN Convention on Contracts for the International Sale of Goods (CISG), Ernst Rabel.*

Постановка проблеми. Проблема уніфікації матеріальних норм про відповідність товару договору в міжнародному приватному праві зумовлена відмінностями в правовому регулюванні окремих питань договірних відносин купівлі-продажу різних держав, що значно ускладнюють розвиток міжнародної торгівлі. Усунення таких перешкод сприятиме зростанню кількості договорів міжнародної купівлі-продажу та розвитку міжнародної торгівлі загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню уніфікації правового регулювання договору міжнародної купівлі-продажу присвячували свої дослідження такі науковці, як С. Айзелен, П. Бутлер, М. Бонелль, П. Віншіп, П. Гахем, Р. Геншель, Й. Гоннольд, Ф. Ендерляйн, П. Лансінг, Е. Малколм, Д. Масков, У. Магнус, Б. Ніколас, Е. Рабель, Г. Флехтнер, І. Швенцер, П. Шлехтрім та ін. Однак проблематиці уніфікації матеріальних норм про відповідність товару договору в міжнародному приватному праві не приділялася належна увага у наукових розвідках.

Мета статті. Метою статті є правовий аналіз генези уніфікації матеріальних норм про відповідність товару договору в міжнародному приватному праві та основних факторів, які сприяли цьому процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. У результаті ретроспективного аналізу правової доктрини країн континентально-європейських традицій виявлено, що дослідники переважно наголошують на необхідності активної участі держав в уніфікації приватного права [1, с. 23; 2, с. 531; 3, с. 146; 4, с. 325–326]. З огляду на те, що одноманітність усієї підсистеми права – це була занадто амбітна мета, прихильники уніфікації обмежили власні зусилля до більш реалістичної цілі, спрямованої на зближення правових систем щодо окремої сфери суспільних відносин – купівлі-продажу. Переконані, що такий вибір зумовлений тим, що саме договір купівлі-продажу був одним із найбільш поширених у міжнародних торговельних відносинах, та дав змогу досягти прийняттого результату уніфікації його правового регулювання.

Передумовою уодноманітнення норм про міжнародну купівлю-продаж товарів була також наявність кодифікованого законодавства про договори купівлі-продажу у більшості правових систем. Зазначене дало змогу здійснити порівняльний аналіз національних правил регулювання відносин у цій сфері та продемонструвати можливість виокремлення норм про купівлю-продаж як окрему сукупність правил із загального законодавства про зобов'язання та договори, без шкоди для нього [5, с. 27]. Єдиний уніфікований закон про договори міжнародної купівлі-продажу як ефективний регулятор комерційних ринків також мав би безпосередній вплив на вдосконалення внутрішнього законодавства про купівлю-продаж, яке доволі часто закріплювало архаїчні норми. Окрім того, основою такого законодавчого акта могли бути добре відомі звичаї та усталені в міжнародній торгівлі практики ділового обороту [4, с. 329].

Варто звернути увагу, що хоча як внутрішні, так і міжнародні торговельні відносини безпосередньо залежали від ефективного та одноманітного правового регулювання, все ж таки до другої половини ХХ ст. не було спроб уніфікації норм про договори купівлі-продажу. Вперше цією проблематикою зацікавився

заснований у 1926 р. Міжнародний інститут уніфікації приватного права (УНІДРУА), за дорученням якого у 1928 р. професор Е. Рабель розпочав роботу над уніфікацією законодавства про міжнародну купівлю-продаж [6, с. 3]. Саме цьому науковцю належить ініціатива, схвалена УНІДРУА, щодо розробки проекту уніфікованого законодавства з обмеженою сферою купівлі-продажу, а не усіх комерційних відносин. В основу кодифікаційних праць над єдиним законом із міжнародної купівлі-продажу товарів УНІДРУА закладено правило, згідно з яким регулювання зазначених відносин має ґрунтуватися на основних принципах приватного права, сформованих шляхом здійснення порівняльного аналізу саме національних законодавств, а не звичаїв ділового обороту. І хоча, як зазначається у літературі, звичаї ділового обороту враховувалися, проте вони не були визначальними [4, с. 334; 7, с. 489].

21 лютого 1929 р. професор Е. Рабель сформував попередній звіт з аналізом можливості здійснення уніфікації законодавства про міжнародну купівлю-продаж, а 29 квітня 1930 р. створив робочу групу, до якої входили представники різних правових систем. Перший проект єдиного закону про міжнародну купівлю-продаж був виданий у 1935 р. Через рік професор Е. Рабель опублікував перший том своєї фундаментальної та надзвичайно важливої для порівняльного правознавства у сфері приватного права праці «Право купівлі-продажу (*Das Recht des Warenkaufs*)» [5], що містить порівняльно-правовий аналіз *status quo* законодавства про купівлю-продаж. У своїй праці науковець на основі проведеного порівняльного дослідження багатьох правових систем світу вказував на те, що у деяких із них концепція відповідності товару договору була запозичена із принципу *tale quale* римського приватного права, згідно із яким товари «купаються так, як їх бачать» (також знаний як принцип *caveat emptor*), тобто є припущення, що покупець несе ризик виявлення невідповідності товару договору. В інших правових системах на основі принципу *caveat venditor* (нехай продавець остерегається) були розроблені правила, відповідно до яких продавець відповідальний за дефекти товару на підставі безпосередньо чи опосередковано встановлених гарантій щодо якості товару. І нарешті, у третій групі правових систем не було кодифікованих визначень відсутності відповідності. Концепція невідповідності, яку розробив Е. Рабель, ґрунтувалася на аналізі судової практики та порівняльно-правового дослідження основних принципів оцінки відсутності відповідності, закладених у кодифікованих правилах різних правових систем. Науковець зробив загальний висновок про те, що відповідність товару договору не є самостійною правовою категорією, а лише частиною договірної права [5, с. 101–104, 132; 8].

Однак у 1937 р. професор Е. Рабель був змушений емігрувати з Берліну до США, і в наступні кілька років подальші зусилля кодифікаційних праць перервала Друга світова війна, їх було відновлено в січні 1951 р. на дипломатичній конференції з питань уніфікації законодавства про купівлю-продаж, яку провів уряд Нідерландів у Гаазі. За результатами заходу створено спеціальну комісію з уніфікації законодавства, яка засідала кілька разів протягом 1950-х рр. і репрезентувала перший проект основного законодавства про купівлю-продаж у 1956 р. У тому самому році відновилися кодифікаційні праці над міжнародними договорами купівлі-продажу у УНІДРУА, успіх яких увінчався представленням першого проекту у 1958 р. Обидва проекти з уніфікації законодавства про купівлю-продаж 1956 р. та 1958 р. репрезентували уряди. Робоча група врахувала зауваження та пропозиції щодо проекту 1958 р. у переглянутому проекті 1963 р. Проект 1956 р. не був переглянутий вчасно до конференції 1964 р. у Гаазі [4, с. 334–335; 9, с. 459]. Врешті 25 квітня 1964 р. на конференції у Гаазі прийнято дві конвенції: Конвенцію про єдиний закон про міжнародну купівлю-продаж товарів та Конвенцію про єдиний закон про укладення договорів про міжнародну купівлю-продаж товарів [10; 11]. Незважаючи на те, що на зустрічі були присутні двадцять вісім країн, Конвенції набули чинності лише в 1972 р. Через незначну кількість приєднаних держав Гаазькі конвенції 1964 р. не мали універсального характеру, та, на жаль, не виправдали значних сподівань і тогочасних очікувань. Хоча їх практичну значимість не варто недооцінювати [12, с. 34–35], лише дев'ять країн стали їхніми членами (Бельгія, Гамбія, Ізраїль, Італія, Люксембург, Нідерланди, Сан-Марино, Великобританія та Німеччина), тоді як важливі економічно розвинені держави (Франція та США) не брали у них участі. Ратифікації Сполученого Королівства (введеного в дію Законом про єдині закони про міжнародні продажі 1967 р., що набув чинності 18 серпня 1972 р.) та Гамбії нагадували швидше форму ввічливості, ніж реальну прихильність цілям Конвенцій, оскільки обидві ці країни зробили застереження про застосування Конвенцій у випадку чітко висловлених заяв сторін, тим самим, встановлюючи обмежувальний характер реалізації Конвенцій у цих юрисдикціях. Крім того, соціалістичні держави та країни, що розвиваються, сприйняли ці єдині закони як перевагу продавців із промислово розвинених західних економік і тому трималися осторонь від них [13; 14, с. 2].

Незабаром, після прийняття Гаазьких конвенцій 1964 р., ООН провела опитування держав з метою з'ясування причин нездійснення ними ратифікацій та ймовірності майбутнього приєднання до Конвенцій

[7, с. 490; 15, с. 9]. Отримані результати країни надіслали до Комісії ООН з права міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ). Згідно з проведеними дослідженнями такий супротив держав зумовлений двома головними факторами: відсутністю участі неєвропейських країн у розробці двох Конвенцій, та низкою серйозних недоліків у їхніх матеріальних положеннях [4, с. 334–335; 16, с. 274].

З огляду на зазначене ЮНСІТРАЛ створює представницьку робочу групу з 14 держав для підготовки нового тексту, до якого могла би приєднатися більша кількість країн із різними правовими, соціальними та економічними системами. Проектна група продовжувала роботу над уніфікацією законодавства про міжнародну купівлю-продаж, використовуючи Гаазькі конвенції 1964 р. як основу. Перший проект уніфікованого закону був доопрацьований у січні 1976 р. У 1978 р. ЮНСІТРАЛ оприлюднила урядам держав-членів ООН проект, що містив правила укладення договорів та матеріальні норми про міжнародну купівлю-продаж [9, с. 460; 17, с. 202–203; 18; 19, с. 400–401]. У період з 10 березня по 5 квітня 1980 р. делегати шістдесяті двох країн обговорювали цей проект на відомій Віденській конференції, де сорок дві країни проголосували за Конвенцію ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11 квітня 1980 р. (далі – Віденська конвенція 1980 р.). 11 грудня 1986 р. було досягнуто необхідної кількості десяти ратифікаційних грамот (ст. 99 Віденської конвенції 1980 р.), а 1 січня 1988 р. Конвенція набіла чинності.

Проаналізувавши норми обох Гаазьких конвенцій 1964 р., Конвенції про єдиний закон про міжнародну купівлю-продаж товарів та Конвенції про єдиний закон про укладення договорів про міжнародну купівлю-продаж товарів, виявлено, що досліджуване питання відповідності товару регулювалося тільки у Конвенції про єдиний закон про міжнародну купівлю-продаж товарів. Зокрема, йому присвячувався підрозділ II «Зобов'язання продавця щодо відповідності товару» розділу III «Зобов'язання продавця», норми якого визначали критерії невідповідності товару, встановлення та повідомлення про відсутність відповідності товару, засоби захисту у разі невідповідності проданого товару. У ст. 33 Конвенції встановлено вимоги невідповідності товару, до яких віднесено кількісні та якісні (загальні і спеціальні) недоліки, передання іншого товару, ніж передбачено у договорі, невідповідність товару продемонстрованому продавцем зразку чи моделі, або опису у договорі. Тобто положення Конвенції однаково визначали *peius* (невідповідні товари) та *aliud* (абсолютно різні товари) як товари, якість яких не відповідає договору. Цікавою та такою, на яку варто звернути увагу, є ч. 2 цієї статті, відповідно до якої відмінності в кількості, недостача частини товару, різниця в якості або будь-якій особливості товару не беруться до уваги, якщо вони незначні. Положення Конвенції також покладають на покупця обов'язок перевірки товару у короткий строк (ч. 1 ст. 38). Про факт невідповідності товару покупець зобов'язаний повідомити продавцю у короткий строк з моменту його виявлення, але не пізніше двох років від передання товару. Конвенція дозволяє продавцю встановлювати строк більшої тривалості у комерційній гарантії. Визначаючи критерії невідповідності товару, норми Конвенції зосереджувалися саме на стороні фактичного недоліку товару та не регулювали питання юридичного недоліку.

Віденська конвенція 1980 р. дещо по-іншому регулювала питання відповідності товару договору, якому присвячено розділ II «Відповідність товару і права третіх осіб» глави II «Зобов'язання продавця». У ст. 35 цієї Конвенції встановлено критерії невідповідності товару договору, тоді як її попередниця, Конвенція про єдиний закон про міжнародну купівлю-продаж товарів, невідповідність товару визначала через призму невиконання зобов'язання продавцем щодо поставки товару. Щодо вимог відповідності товару, то у Віденській конвенції 1980 р. поряд із попередньо визначеними вимогами, закріплювалися також нові. Зокрема, відповідно до п. б ч. 2 ст. 35 товар не відповідає договору, якщо він: не придатний для будь-якої конкретної мети, про яку продавця прямо чи опосередковано було повідомлено під час укладення договору, крім тих випадків, коли з обставин випливає, що покупець не розраховував, або вважав, що недоцільно розраховувати на компетентність і міркування продавця. Окремий критерій відповідності стосується упаковки товару. Так, товар не відповідає договору, якщо він не застрахований чи не упакований звичайним для таких товарів способом, а за відсутності такого – способом, який є належним для збереження й захисту цього товару (п. д ч. 2 ст. 35). Зазначена новела Віденської конвенції 1980 р. була перейнята із § 2.7.1 Єдиного торгового кодексу США.

Також вперше на рівні міжнародної уніфікованої кодифікації Віденська конвенція 1980 р. врегулювала питання юридичного недоліку товару як критерію його відповідності договору. У ст. 41 закріплено зобов'язання продавця поставити товар вільним від будь-яких прав чи вимог третіх осіб, крім тих випадків, коли покупець погодився прийняти товар, обтяжений таким правом або вимогами. Водночас продавець зобов'язаний поставити товар вільним від будь-яких прав чи вимог третіх осіб, що ґрунтуються на промисловій або іншій інтелектуальній власності, про які на момент укладення договору продавець знав чи

не міг не знати. Зобов'язання продавця не поширюється на випадки, якщо: в момент укладення договору покупець знав чи не міг не знати про такі права й вимоги; або такі права чи вимоги є наслідком дотримання продавцем технічних креслень, проектів, формул чи інших вихідних даних, які подав покупець.

Варто зазначити, що саме теоретичні положення концепції відповідності товару договору, які розробив Е. Рабель, є основою Конвенції про єдиний закон про міжнародну купівлю-продаж товарів 1964 р., а згодом і її наступниці Віденської конвенції 1980 р. Під впливом Віденської конвенції 1980 р., зокрема її статті 35, відбулися численні зміни національного законодавства, в тому числі формування норм права ЄС про купівлю-продаж [20, с. 345–361].

В основі концепції відповідності товару, що міститься у ст. 35 Віденської конвенції 1980 р. закладено зобов'язання продавця передати товар, визначений договором купівлі-продажу. Передумови закріплення цього положення є універсальними та зумовлені перебуванням товару та його властивостей у сфері впливу продавця. Презюмується, що продавець знає про товар більше, ніж покупець, який його оплатив та має право отримати свою частину за договором (*quid pro quo*). В підґрунті зазначеного закладено постулат *caveat venditor*, який формував загальну тенденцію законодавства про купівлю-продаж з кінця XIX ст. [21, с. 25]. Таке правило також є раціональним рішенням для регулювання договорів міжнародної купівлі-продажу, за якими покупець, укладаючи договір, зазвичай позбавлений можливості побачити товар. Зростання кількості договірних відносин, що опосередковували торгівлю на відстані, зумовлювало перенесення акцентів із сформованого римським правом принципу *caveat emptor*, на *caveat venditor*, адже покупець повинен більшою мірою покладатися на інформацію про товар, визначену в договорі та надану продавцем. Зважаючи на те, що товар до моменту передачі покупцю перебував під сферою впливу продавця і йому найбільше відомо про цей товар, продавець відповідальний за достовірність поданої ним інформації про товар та його відповідність узгодженим сторонами положенням договору. З огляду на вищесказане саме продавець має нести ризик відповідності товару договору, а покупець – обґрунтовано розраховувати на отримання товару, що відповідає договору. Принцип закладений в основу ст. 35 Віденської конвенції 1980 р. є правовою аксіомою та важливим елементом гарантії торгівлі. У випадку зміни передумов наведеної аргументації, наприклад безпосереднього впливу покупця на товар шляхом надання матеріалів для його виготовлення або впливу на їх вибір продавцем чи наявності у покупця більших знань та навичок щодо товару, змінюється розподіл ризику, адже елементи, які перебувають поза сферою впливу продавця можуть впливати на оцінку відсутності відповідності товару договору. За наведених умов відповідність товару договору потрапляє у сферу впливу покупця – *caveat emptor*. Таке чергування *caveat venditor* та *caveat emptor* є фундаментальним правилом ст. 35 Віденської конвенції 1980 р. та загалом кожної оцінки відповідності товарів. Тільки шляхом обґрунтованого збалансування цих засад можна констатувати відповідність товару договірним зобов'язанням.

З'ясування переваги кожного із розглядуваних принципів доцільно здійснювати шляхом виявлення більш тісного зв'язку впливу тієї чи іншої сторони на відповідність товарів договору, а також з урахуванням наступних презумпцій. Наприклад, відправною точкою є обов'язок продавця поставити товар, який за кількістю, якістю й описом відповідає вимогам договору (ч. 1 ст. 35 Віденської конвенції 1980 р.), або придатний для тих цілей, для яких такий товар звичайно використовується (п. а ч. 2 ст. 35 Віденської конвенції 1980 р.). Якщо товари не відповідають цим вимогам, то вони не відповідають договору. Іншими словами, ключовим є правило *caveat venditor*. Доволі цікавою та одночасно складною є ситуація, у якій між країною продавця та країною покупця є відмінності у розумінні умов договору, звичайних стандартів якості чи придатності за призначенням. У такому разі виникає проблема обов'язку продавця щодо поставки товару, який відповідає стандартам у країні покупця або в країні продавця. Якщо шляхом тлумачення договору однозначної відповіді немає, то необхідно здійснити вибір між принципами *caveat emptor* та *caveat venditor*. Варто погодитися із позицією Р. Г. Хеншель, відповідно до якої сторона договору, яка має більшу сферу впливу на спірні фактори, повинна відповідати за забезпечення відповідності товарів таким договірним вимогам [8].

Висновки. З XX ст. і до сьогодні договір купівлі-продажу вважають одним із центральних інститутів уніфікації приватного права як на універсальному, так і на регіональному міжнародному рівні. Таке уодноманітнення правових систем у сфері договірних відносин із купівлі-продажу не тільки сприяє ефективності регулювання транснаціональних комерційних ринків, а й безпосередньо впливає на вдосконалення національного законодавства про купівлю-продаж.

Гаазькі конвенції 1964 р. про єдиний закон про міжнародну купівлю-продаж товарів та про єдиний закон про укладення договорів про міжнародну купівлю-продаж товарів через незначну кількість приєд-

наних держав не набули універсального характеру та не виправдали значних сподівань і тогочасних очікувань. І хоча лише дев'ять країн ратифікували Конвенції, з яких сім належали до тодішнього Європейського економічного співтовариства, і тільки дві не були європейськими, їх важливість для майбутньої уніфікації приватного права у сфері договірних відносин із купівлі-продажу не варто недооцінювати.

Вперше уніфіковані матеріальні норми щодо відповідності товару договору закріплено в Гаазькій конвенції 1964 р. про єдиний закон про міжнародну купівлю-продаж товарів, де невідповідність товару визначалася через призму невиконання зобов'язання продавцем щодо поставки товару. Згодом Віденська конвенція 1980 р. закріпила критерії невідповідності товару договору, доповнила вимоги відповідності товару, які попередньо встановила Гаазька конвенція 1964 р., які стосувалися придатності товару для певної мети та його упаковки. Також вперше на рівні міжнародної уніфікованої кодифікації Віденська конвенція 1980 р. врегулювала питання юридичного недоліку товару як критерію його відповідності договору.

Теоретичні положення концепції відповідності товару договору, які розробив професор Е. Рабель, становлять основу Конвенції про єдиний закон про міжнародну купівлю-продаж товарів 1964 р., а згодом і її наступниці – Віденської конвенції 1980 р. Під впливом Віденської конвенції 1980 р., зокрема її статті 35, відбулися зміни національного законодавства, в тому числі становлення та розвитку права ЄС про купівлю-продаж.

Список використаних джерел

1. Internationales Kaufrecht: Kaufrechtskonvention, Verjährungskonvention, Vertretungskonvention, Rechtsanwendungskonvention / kommentiert von F. Enderlein, D. Maskow, H. Strohbach. Berlin : Haufe, 1991. 448 p.
2. Hobhouse J. S. International Conventions and commercial law: the pursuit of uniformity. *Law Quarterly Review*. 1990. Vol. 106. P. 530–535.
3. Malcolm E. Uniform law: a bridge too far? *Tulane Journal of International and Comparative Law*. 1995. Vol. 3. P. 145–159.
4. Eiselen S. Adoption of the Vienna Convention for the international sale of goods (the CISG) in South Africa. *South African Law Journal*. 1999. Part II. Vol. 116. P. 323–370.
5. Rabel E. Das Recht des Warenkaufs. 1. Band. Berlin, 1936. 565 z.
6. Bonell M. J. Introduction to the Convention (in:) Bianca C. M., Bonell M. J. Commentary on the international sales law. Milan : Giuffrè, 1987. P.1–20.
7. Winship P. Private international law and the U. N. sales convention. *Cornell International Law Journal*. 1988. Vol. 21. Issue 3. P. 487–533.
8. Henschel R. F. Conformity of goods in international sales governed by CISG Article 35: *caveat venditor*, *caveat emptor* and contract law as background law and as a competing set of rules. *Nordic Journal of Commercial Law*. 2004. № 1. URL: <https://journals.aau.dk/index.php/NJCL/article/view/3064/2590> (дата звернення: 18.09.2021).
9. Schwenzer I., Hachem P. The CISG – successes and pitfalls. *American Journal of Comparative Law*. 2009. № 57. P. 457–478.
10. Uniform Law on the International Sale of Goods: The Hague Convention of 1964. URL: <https://www.jus.uio.no/lm/unidroit.ulis.convention.1964/doc.html> (дата звернення: 18.09.2021).
11. Uniform Law on the Formation of Contracts for the International Sale of Goods: The Hague Convention of 1964. URL: <https://www.jus.uio.no/lm/unidroit.ulf.convention.1964/doc.html> (дата звернення: 18.09.2021).
12. Schlechtriem P., Magnus U. Internationale Rechtsprechung zu EKG und EAG: eine Sammlung belgischer, deutscher, italienischer, israelischer und niederländischer Entscheidungen zu den Haager Einheitlichen Kaufgesetzen. Baden-Baden : Nomos, 1987. 478 p.
13. Uniform Laws on International Sales Act 1967. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1967/45> (дата звернення: 18.09.2021).
14. Schlechtriem P., Butler P. UN law on international sales. Berlin Heidelberg: Springer-Verlag, 2009. 351 s.
15. Honnold J. O., Flechtner H. Uniform law for international sales under the 1980 United Nations Convention. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2009. 713 p.
16. Lansing P. The Change in American Attitude to the International Unification of Sales Law Movement and UNCITRAL. *American Business Law Journal*. 1980. Vol. 18. Issue 2. P. 269–280.
17. Nicholas B. The Vienna Convention on international sales law. *Law Quarterly Review*. 1989. Vol. 105. P. 201–243.

18. Explanatory Note by the UNCITRAL Secretariat on the United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods. URL: https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/19-09951_e_ebook.pdf (дата звернення: 18.09.2021).
19. Dalhuisen J. H. *Dalhuisen on international commercial, financial and trade law*. Hart Publishing. 2007. 358 p.
20. Саванець Л. М. Концепція відповідності товару у праві ЄС: в контексті адаптації законодавства України. Challenges of legal science and education: an experience of EU countries and introduction in Ukraine : Collective monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2020. 462 p.
21. Krüger U. *Modifizierte Erfolgshaftung im UN-Kaufrecht*. Bern, Switzerland: Peter Lang AG, 1999. 222 z.

References

1. *Internationales Kaufrecht: Kaufrechtskonvention, Verjährungskonvention, Vertretungskonvention, Rechtsanwendungskonvention* / kommentiert von F. Enderlein, D. Maskow, H. Strohbach (1991). Berlin: Haufe [in Germany].
2. Hobhouse, J.S. (1990). International Conventions and commercial law: the pursuit of uniformity. *Law Quarterly Review*, 106, 530-535 [in English].
3. Malcolm, E. (1995). Uniform law: a bridge too far? *Tulane Journal of International and Comparative Law*. 3, 145-159 [in English].
4. Eiselen, S. (1999). Adoption of the Vienna Convention for the international sale of goods (the CISG) in South Africa. *South African Law Journal*, 116 (2), 323-370 [in English].
5. Rabel, E. (1936). *Das Recht des Warenkaufs*. Berlin. [in Germany].
6. Bonell, M. J. (1987). *Introduction to the Convention (in:) Bianca C.M., Bonell M.J. Commentary on the international sales law*. Milan: Giuffrè. [in English].
7. Winship, P. (1988). Private international law and the U.N. sales convention. *Cornell International Law Journal*. 21, 487-533. [in English].
8. Henschel, R.F. (2004). Conformity of goods in international sales governed by CISG Article 35: *caveat venditor, caveat emptor* and contract law as background law and as a competing set of rules. *Nordic Journal of Commercial Law*. Retrieved from <https://journals.aau.dk/index.php/NJCL/article/view/3064/2590> [in English].
9. Schwenzler, I. & Hachem, P. (2009). The CISG – successes and pitfalls. *American Journal of Comparative Law*, 57, 457-478. [in English].
10. Uniform Law on the International Sale of Goods: The Hague Convention of 1964. Retrieved from <https://www.jus.uio.no/lm/unidroit.ulis.convention.1964/doc.html> [in English].
11. *Uniform Law on the Formation of Contracts for the International Sale of Goods: The Hague Convention of 1964*. Retrieved from <https://www.jus.uio.no/lm/unidroit.ulf.convention.1964/doc.html> [in English].
12. Schlechtriem, P., Magnus, U. (1987). *Internationale Rechtsprechung zu EKG und EAG: eine Sammlung belgischer, deutscher, italienischer, israelischer und niederländischer Entscheidungen zu den Haager Einheitlichen Kaufgesetzen*. Baden-Baden : Nomos, 1987 [in Germany].
13. *Uniform Laws on International Sales Act 1967*. Retrieved from <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1967/45> [in English].
14. Schlechtriem, P., Butler, P. (2009). *UN law on international sales*. Berlin Heidelberg: Springer-Verlag. [in English].
15. Honnold, J.O. & Flechtner, H. (2009). *Uniform law for international sales under the 1980 United Nations Convention*. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International [in English].
16. Lansing, P. (1980). The Change in American Attitude to the International Unification of Sales Law Movement and UNCITRAL. *American Business Law Journal*, 18, 269-280. [in English].
17. Nicholas, B. (1989). The Vienna Convention on international sales law. *Law Quarterly Review*. 105, 201-243. [in English].
18. *Explanatory Note by the UNCITRAL Secretariat on the United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods*. Retrieved from https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/19-09951_e_ebook.pdf [in English].
19. Dalhuisen, J.H. (2007). *Dalhuisen on international commercial, financial and trade law*. Hart Publishing. [in English].
20. Savanets, L.M. (2020). *Kontseptsiia vidpovidnosti tovaru u pravi YeS: v konteksti adaptatsii zakonodavstva Ukrainy [The concept of conformity of goods in EU law: in the context of Ukrainian law adaptation]*.

Challenges of legal science and education: an experience of EU countries and introduction in Ukraine: Collective monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing» [in Ukrainian].

21. Krüger, U. (1999). *Modifizierte Erfolgshaftung im UN-Kaufrecht*. Bern, Switzerland: Peter Lang AG [in Germany].

Стаття надійшла до редакції 15.09.2021.

Анна Стоян,

аспірант кафедри адміністративного та
фінансового права, Національного універси-
тету «Одеська юридична академія»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9176-5516>

ІНСТРУМЕНТИ ОЦІНЮВАННЯ ДОКАЗІВ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ

Постановка проблеми. Прагнення України відповідати стандартам демократичної держави стало лейтмотивом численних зрушень у вітчизняному правовому полі, зокрема у сфері адміністративного судочинства. Постійне вдосконалення доказування як одного з центральних інститутів кожного процесуального права є запорукою гармонійного розвитку усієї судової системи. Саме тому серед науковців не вгасає інтерес до значеної сфери дослідження як загалом, так і принагідно кожного зі складових етапів. У статті розглянуто останній етап доказування – оцінювання доказів, що набуло актуальності у зв'язку із залученням зарубіжного інструментарію у вигляді стандартів доказування для її реалізації. Така тенденція, з одного боку, збільшила поле потенційних наукових розвідок, а з іншого – утворила пробільність та неповноту знань як на теоретичному, так і праксеологічному рівнях щодо поняття, місця й особливостей функціонування стандартів доказування, та способу взаємодії останніх із концепцією «внутрішнього переконання». Метою статті є оновлення фундаментального знання про способи оцінки доказів суддею та надання галузевої дефініції стандартів доказування, а також визначення поняття та видів інструментів оцінки доказів. Використані методи. За допомогою порівняльно-правового та формально-юридичного методів досліджено сутність поняття доказування як загального, так і галузевого поняття, а також оцінки доказів як заключного етапу доказування в адміністративному процесі. Формально-юридичний метод став основою створення дефініції стандартів доказування й інструментів оцінки доказів у адміністративному процесі. Історико-правовий метод дозволив простежити генезу способів об'єктивізації внутрішньої та зовнішньої сторони оцінки доказів. Використання методів гіпотези, припущення та моделювання допомогли створити пропозиції щодо закріплення стандарту доказування у Кодекс адміністративного судочинства як додаткового інструменту об'єктивізації розумового аспекту оцінки доказів суддею. Результати. Встановлено, що серед вчених відсутні істотні розбіжності у розумінні як самого поняття доказування, так і адміністративно-процесуального доказування. Визначено, що оцінка доказів має двокомпонентну структуру – внутрішню (логічну) та зовнішню (правову). З урахуванням менших можливостей об'єктивізації внутрішньої сторони оцінки доказів наведено способи мінімізації помилок при реалізації останнього етапу доказування. Доведено, що комбінування вимог на посаду судді та положень нормативно правових актів повинні поєднуватися із використанням як вітчизняної концепції (за внутрішнім переконанням), так і зарубіжного (стандарти доказування) оціночного інструментарію задля ухвалення справедливо рішення у справі. Запропоноване визначення стандартів доказування, інструментів оцінки доказів та їх видів в адміністративному процесуальному праві разом із пропозиціями внесення змін та доповнень до Кодексу адміністративного судочинства України. Висновок. Істотні особливості оцінки доказів у адміністративному процесі у порівнянні з іншими процесуальними галузями права відсутні. Наразі різняться полягає у констатації факту наявності або відсутності законодавчої регламентації стандарту доказування у профільному нормативно-правовому акті. Оцінювання доказів має двокомпонентну структуру, а саме: зовнішньо-правову та внутрішньо-логічну частини. Встановлено, що внутрішня складова потребує залучення додаткових інструментів оцінювання доказів через її переважно неправову природу. Отже, найкращим способом об'єктивізації внутрішньої складової оціночної діяльності є синтез спеціалізованих вимог у процесі відбору на посаду судді та вдосконалення законодавчих механізмів контролю за судовою гілкою влади у поєднанні із закріпленням триступеневої градації стандартів доказування у Кодексі адміністративного судочинства України як практичного інструментарію в руках суддів. Під інструментами оцінювання доказів пропонується розуміти шлях або спосіб формування такого стану внутрішнього переконання, яке дає змогу ухвалити справедливе рішення по справі.

Ключові слова: доказування, оцінювання доказів, суддя, внутрішнє переконання, стандарти доказування.

Стоян А.

Инструменты оценки доказательств в административном процессе

Постановка проблеми. Постоянное совершенствование доказывания как одного из центральных институтов каждого процессуального права является залогом гармоничного развития всей судебной системы. Статья посвящена разработке последнего этапа доказывания - оценки доказательств, что усилило свою актуальность в связи с привлечением зарубежного инструментария в виде стандартов доказывания для ее реализации. Такая тенденция с одной стороны увеличила поле потенциальных научных исследований, а с другой образовала пробелы и неполноту знаний на теоретическом и праксеологическом уровнях относительно понятия, места и особенностей функционирования стандартов доказывания, и способа взаимодействия последних с концепцией «внутреннего убеждения». Целью статьи является обновление фундаментального знания о способах оценки доказательств судьей и предоставление отраслевой дефиниции стандартов доказывания, а также определение понятия и видов инструментов оценки доказательств. Результаты. Установлено, что среди ученых отсутствуют существенные различия в понимании как самого понятия доказывания, так и административно-процессуального доказывания. Определено, что оценка доказательств имеет двоконпонентную структуру - внутреннюю (логическую) и внешнюю (правовую). С учетом различных возможностей объективизации каждой из сторон оценки доказательств, приведены способы минимизации ошибок при оценке доказательств. Доказано, что наилучшим способом поднятия уровня правосудия выступает сочетание ряда приемов, а именно сочетание требований на должность судьи и положений нормативно-правовых актов, использование не только отечественного (по внутреннему убеждению), но и зарубежного (стандарты доказывания) оценочного инструментария для принятия справедливого решения по делу. Предложено определение стандартов доказывания, инструментов оценки доказательств и их видов в административном процессуальном праве вместе с предложениями о внесении изменений и дополнений в Кодекс административного судопроизводства Украины. Выводы. Существенные особенности оценки доказательств в административном процессе по сравнению с другими процессуальными отраслями права отсутствуют. Оценка доказательств имеет двоконпонентную структуру, а именно внешне-правовую и внутренне-логическую. Установлено, что внутренняя составляющая требует привлечения дополнительных инструментов оценки доказательств через ее преимущественно неправовую природу. Лучшим способом объективизации внутренней составляющей оценочной деятельности является синтез специализированных требований при отборе на должность судьи и совершенствование законодательных механизмов контроля за судебной ветвью власти в сочетании с закреплением трехступенчатой градации стандартов доказывания в Кодексе административного судопроизводства Украины.

Ключевые слова: доказывания, оценка доказательств, судья, внутреннее убеждение, стандарты доказывания.

Stoian A.

The evaluating tools of the evidence in the administrative process

Problem statement. Ukraine's desire to meet the standards of a democratic state has become the leitmotif of numerous changes in the legal field of the state, especially in the field of administrative justice. The constant improvement of evidence as one of the central institutions of every procedural branch of law is the key to the harmonious development of the entire judicial system. This article is devoted to the study of the last stage of proof - the evaluation of evidence, which has become relevant in connection with the involvement of foreign evaluating tools in the form of standards of proof. This trend, on the one hand, has increased the field of potential scientific research and, on the other, created gaps and incomplete knowledge at both theoretical and praxeological levels regarding the concept, place and features of the standards of proof. The purpose of the article is to update the fundamental knowledge about the judge's evaluating ways of the evidence in the administrative process and to provide a sectoral definition of standards of proof, and also evaluating tools and the kinds of tools. Methods. With the help of comparative-legal and formal-legal methods the essence of the concept of proving both general and branch concept, and also an estimation of proofs as a final stage of proving in administrative process is investigated. Incidentally, the formal-legal method became the basis for creating a definition of standards of proof and tools for evaluating evidence in the administrative process. The historical-legal method allowed us to trace the genesis of ways to objectify the internal and external side of the evaluation of evidence. The use of hypothesis, assumption, and modeling techniques has helped to create proposals for enshrining the standard of proof in the Code of Administrative Procedure as an additional tool to objectify the mental aspect of a judge's evaluation of evidence. Results. It is established that among scientists there are no significant differences in understanding both the concept of proof and administrative-procedural proofing. The decision's ability to correspond the criteria of fairness, legality and reasonableness depends on the proper evaluation activities of the judge. It was established that the evaluation of evidence includes two components: logical and normative, which have different ways of objectification. The ways how to objectificate the logical aspects of evaluating evidence were indicated. Such kind of activities should involved constant improving of the legal norms, increasing the requirements for potential judges and synchronously applying the concept of inner conviction and the standards of proof. Besides that the standards of

proof should be allocated as additional instrument of objectification the psychological process of the judge's evaluating activity in administrative process. The ways of describing the definition of standard of proof were also analyzed. The definition of the standard of proof in administrative process were proposed. The propositions of changes and additions to the Code of Administrative Procedure of Ukraine have been formed. Conclusions. The evidence's evaluation is being not influenced by features of the administrative process. The difference between the evaluation of evidence in different processes is the presence or non-existing of a legally established standard at the level of the relevant law. The party's ability to evaluate evidence in the proper way is the key for realization reasonable procedural deadlines. The judge's evaluation of the evidence has a greater impact on the intermediate or final decision, than another one else. The structure of the evidence's evaluation include inner and outer sides. Every of this sides are being different ability to be understood by other people. The inner part are being contained less objectification's ability, but scientists continue to develop useful ways in order to control the process of accepting the decision and here some of them: 1) creating high requirements for the potential judge during the selection of professional corps of judges; 2) improving the judicial norms; 3) implementation of the standards of proof as an additional tool of evidence's evaluation, which assist to create internal conviction.

Keywords: *evidence, evaluation of evidence, judge, inner conviction, standards of proof.*

Постановка проблеми. Україна як демократична країна приділяє велику увагу розвитку та вдосконаленню судової влади, зокрема адміністративного судочинства, яке з огляду на притаманні йому особливості потребує додаткових гарантій у частині доказової діяльності задля ухвалення справедливого рішення у справі. Оскільки доказування, як і будь-яка діяльність, складається з послідовних взаємопов'язаних етапів, то прицільна увага кожному з них формує досконалий процесуальний механізм, що сприяє утвердженню верховенства права та формує позитивний імідж нашої країни в очах світової спільноти. Тому фокус поточного дослідження зосереджений саме на оцінці доказів як заключному етапі доказування у адміністративному процесі та зумовлений тенденціями щодо імплементації зарубіжних інструментів, зокрема стандартів доказування як додаткового способу об'єктивізації суддівського розсуду в процесуальній галузі права. Обрана тематика має високий рівень актуальності у зв'язку з частковою пробільністю та відсутністю фундаментальних досліджень у рамках адміністративного процесуального права саме з окреслених питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом доказування як один із центральних інститутів кожного процесуального права був предметом дослідження видатних вчених у різних галузях, серед яких С. В. Ківалов, А. Ю. Осадчий, Д. А. Козачук, І. В. Гловюк, Ю. П. Аленін, В. Ф. Бойко, Ю. М. Грошевий, С. В. Курильов, Б. Т. Матюшина, Т. В. Степанова, А. І. Трусова, М. К. Треушнікова, В. В. Бабенко, А. Я. Вишинський, А. Г. Коваленко, Л. М. Ніколенко, І. В. Решетнікова та ін. Особливу увагу дослідженню стандартів доказування приділяли А. М. Безносюк, А. С. Степаненко, Х. Р. Слюсарчук, А. Г. Карапетов, А. С. Косарев, Г. Р. Крет та ін.

Мета дослідження полягає у вдосконаленні системи знань про суддівську оціночну діяльність з урахуванням стандартів доказування в рамках адміністративного процесу.

Новизна дослідження полягає у запровадженні поняття «інструменти оцінки доказів» та наданні галузевої дефініції стандартів доказування як оціночного інструментарію адміністративного процесу.

Завдання дослідження: з'ясувати сутність доказування як загального та галузевого поняття; окреслити особливості, суб'єктний склад та складові компоненти оцінки доказів як заключного етапу адміністративного процесуального доказування; проаналізувати способи впливу на внутрішню (логічну) сторону оцінювання доказів під час відправлення правосуддя; надати дефініцію інструментам оцінювання доказів, стандартам доказування та вказати види оціночного інструментарію в адміністративному процесі; сформулювати пропозиції щодо внесення змін та доповнень до нормативно-правових актів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Переважна більшість вчених погоджуються з тим, що доказування потрібно розглядати як процес пізнання – чуттєвого (безпосереднього) і раціонального (опосередкованого) [1; 2]. Опираючись на основоположні засади гносеології, доказування можна представити як специфічну методологію процесуального характеру, яка полягає у пізнанні уповноваженими законом суб'єктами обраного об'єкта [3, с. 8]. Також процес доказування описують як складну діяльність, яка розпадається на окремі, пов'язані між собою пізнавальні акти щодо вирішення необхідних питань та встановлення обставин у справі [4, с. 113]. Інакше кажучи, доказування завжди є певною діяльністю визначених учасників того чи іншого процесу, яка має відповідну мету. Сама теорія доказування охоплює здобутки логіки, психології, теорії інформації і поширюється на всі суспільні відносини та явища зовнішнього світу, які тим або іншим чином пов'язані з процесом доказування [4, с. 9].

С. В. Ківалов, А. Ю. Осадчий, О. В. Закаленко визначають адміністративне процесуальне доказування як врегульовану адміністративно-процесуальними нормами діяльність суду та учасників адміністративного процесу з приводу збирання і закріплення, дослідження та оцінювання доказів, що мають значення для вирішення адміністративної справи [5]. Загалом, серед вчених немає розбіжностей у розумінні суті доказування як взагалі, так і безпосередньо адміністративного-процесуального доказування. Однак з огляду на те, що теорія доказування поширюється на безліч різноманітних відносин важливо звернути увагу на специфічні риси саме адміністративного процесу, які вирізняють притаманне йому доказування з-поміж інших процесуальних галузей права.

Першою такою особливістю варто назвати форму процесу, яка, власне, і визначає хід розгляду справи та доказову активність сторін. Так, наприклад, змагальна форма в чистому вигляді притаманна цивільному та господарському судочинству, що підтверджується Постановою КГС ВС від 14.12.2018 у справі № 914/809/18, яка містить такі роз'яснення: «суд не може збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи, крім витребування доказів судом у випадку, коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками своїх процесуальних прав або виконання обов'язків щодо доказів, відповідно до частини четвертої статті 74 ГПК України» [6]. Отже, змагальна форма судочинства покладає тягар доказування переважно на сторони, за винятком окремих конкретно визначених випадків. Навпроти, в адміністративному процесі діє змішана форма, яка, незважаючи на звичну активність сторін наділяє суд можливістю за власною ініціативою або клопотанням учасників витребувати докази, частково впливаючи на перебіг справи та виконуючи так звану інквізиційну функцію [5].

Друга визначальна риса – початково неоднаковий процесуальний статус сторін, що примушує будувати «механізм судового розгляду з орієнтацією на невлadну сторону спору» [7, с. 137–145]. Така побудова процесу створює надійний базис для реалізації принципу рівності у випадках, коли очевидні неоднакові стартові процесуальні можливості сторін. Третя ознака стосується функціонування галузевого принципу «офіційного з'ясування всіх обставин у справі» [8]. О. В. Кротюк принцип офіційного з'ясування позначає як формально визначену і юридично закріплену сукупність основоположних ідей і положень, які характеризують активну участь суду в стимулюванні сторін до подання доказів у справі, а також здійснення безпосереднього виявлення та витребування доказів, що мають значення для встановлення істини у справі та прийняття законного й обґрунтованого рішення [9, с. 7]. Принагідно вказати, що принцип «офіційного з'ясування всіх обставин у справі» розуміють також як галузеве уточнення більш широкої за змістом ст. 129 Конституції України в якій вказано, що «суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права» [4, с. 112]. Так, якщо аналогічний принцип теоретично імплементувати у цивільний або господарський процеси, то фундаментальні вимоги щодо неупередженості та незацікавленості судді в ході судового розгляду було б неодмінно порушено, а принципи змагальності та диспозитивності втратили своє первісне значення [4, с. 113].

Четвертою особливістю є встановлення презумпції правоти заявника в окремих категоріях справ або, інакше кажучи, закріплення тягара доказування у визначених випадках за суб'єктом владних повноважень. Так, О. М. Бандурка вказує, що для адміністративного процесу, який включає велику кількість різних за змістом проваджень важливе значення, окрім презумпції невинуватості, має презумпція правомірності дій і правової позиції громадянина, що припускає правильність і обґрунтованість його поведінки в стосунках з державними органами та посадовими особами [10, с. 78–79].

Оцінка доказів як заключний етап доказування: поняття, суб'єкти, структура. Хоча виокремлені особливості допомагають відрізнити адміністративний процес від інших галузей права, водночас власне оцінювання доказів як заключний та важливий етап доказування має тотожні риси та складові елементи незалежно від юрисдикції. Єдиний критерій, за яким наразі можливо розрізнити особливості оцінювання доказів у різних процесуальних галузях права, ґрунтується хіба що на констатації відсутності чи наявності положення, яке б регламентувало вид використовуюваного стандарту доказування у профільному нормативно-правовому акті. Так, наприклад Кримінальний процесуальний кодекс України закріпив у ч. 2 ст. 17 найвищий стандарт «поза розумним сумнівом» як поріг впевненості, якого повинен досягнути суддя аби призначити покарання у вигляді позбавлення волі [11]. До речі, в такому випадку вмотивованість такого високого стандарту можливо пояснити через потенційні наслідки, що очікують на особу у разі засудження. До Господарського процесуального кодексу України були внесені зміни, які трансформували ст. 79 у «Вірогідність доказів», виклавши її зміст у формі, яка відповідає стандарту доказування «баланс вірогідностей», підкресливши необхідність співставлення судом «версій» сторін (п. 8.12–8.20 [12]). Такий стандарт вважається найнижчим з відомих стандартів під час відправлення правосуддя, адже вимагає подолати по-

ріг впевненості принаймні на 50%+1 аби ухвалити рішення на користь однієї зі сторін. Такий невисокий пороговий рівень також можливо пояснити, використавши теорію наслідків: найгірші наслідки в рамках господарського процесу ніколи не прирівнюються до кримінальної стигматизації особи.

Отже, аналіз вищезазначених положень свідчить, що законодавець закріпив найбільш типовий стандарт для відповідної галузі, не обмежуючи використання за потребою й інших стандартів доказування. Кодекс адміністративного судочинства України (далі – Кодекс; КАСУ) наразі не містить жодного згадування про стандарт доказування, який мають використовувати судді. Водночас широкий спектр різноманітних правовідносин, які згруповані та представлені у вигляді категорій адміністративних спорів наряд чи можливо узагальнено описати тільки одним єдиним стандартом доказування як найбільш типовим для досліджуваної галузі. Тому, як видається, цілям адміністративного судочинства мають слугувати й бути закріплені у Кодексі одразу декілька стандартів доказування, а саме: «баланс вірогідностей», «очевидні та переконливі докази», «поза розумним сумнівом», адже однозначно виокремити домінуючий, типовий стандарт не так легко, як в інших процесах. А особливу увагу в рамках адміністративного судочинства необхідно звернути на механізм підбору належного стандарту доказування залежно від категорії спору, суб'єкта до якого він застосовується та аналізу потенційних індивідуалізованих наслідків для кожної зі сторін.

Водночас повертаючись до дослідження загальних положень оцінювання доказів, необхідно зазначити, що О. Авраменко, не випадково, зосереджуючи увагу переважно на етапі дослідження як «безпосередній діяльності суду та сторін спору, що направлена на вилучення з наявних у справі доказів необхідної та достатньої для вирішення справи кількості інформації», постійно наголошує, що базисом для правильного та своєчасного вирішення адміністративного спору по суті є також подальше оцінювання доказів [4, с. 112]. Так, навіть за умови зразкового проведення процедури дослідження доказів їх частково або абсолютно помилкова оцінка надалі може звести нанівець будь-які процесуальні старання учасників та суду, підриваючи довіру до судової влади як з боку українського суспільства, так і в очах світової спільноти. К. С. Пашенко, опираючись на власний суддівський досвід, вважає, що оцінювання доказів є одним з найбільш важливих у структурі доказування та визначає її як елемент процесу доказування, який охоплює розумову та практичну діяльність судді із встановлення ознак доказів та мотивування висновків щодо їх урахування чи відхилення у справі [13, с. 38]. Науковець також аналізує інші підходи до розуміння поняття оцінки доказів, зокрема як: 1) розумового процесу, який заснований на логічних законах; 2) логічного акту, який виражається в процесуальних діях; 3) психологічній діяльності суб'єкта прийняття рішення, яка відбувається як в логічній, так і процесуальній формах; 4) розумової діяльності суду, яка здійснюється на основі внутрішнього переконання та заснована на всебічному, повному й об'єктивному розгляді всіх обставин справи. Таке різноманіття визначень, найбільш вірогідно, зумовлено неоднозначною природою закріплення оцінювання доказів у ст. 90 КАСУ законодавцем, який вказав лише умови її реалізації та критерії прийнятності доказів [13, с. 39–40].

Однак навіть незважаючи на велику кількість доктринальних підходів щодо пояснення суті оцінювання доказів, істотні протиріччя у поглядах вчених щодо означеного питання відсутні. Тому наряд чи варто говорити про необхідність законодавчого закріплення такої категорії. Як видається, законодавець, розуміючи загальнозживаність поняття «оцінки» та відсутність труднощів у семантико-логічному трактуванні самого терміна, зосередив увагу на способах, умовах та особливостях її реалізації, що відображено в Кодексі. Отже, підтримуючи вищенаведену логіку вдосконалення процесуальних положень, вважаємо за необхідне закріпити у нормативно-правових актах не стільки визначення оцінювання доказів, а поняття та види інструментів оціночної діяльності. При чому під **інструментами оцінювання доказів** пропонується розуміти допоміжні елементи об'єктивізації мисленевого процесу судді у вигляді стандартів доказування, що застосовуються на шляху формування знання про факти об'єктивної соціальної дійсності, забезпечуючи досягнення та існування такого стану внутрішнього переконання, яке дає зсогу судді ухвалити справедливе рішення по справі.

Водночас правом оцінювати докази володіє не лише суддя, а й сторони адміністративного процесу [14, с. 110]. Залежно від мети та наслідків такої діяльності її можливо розглядати у широкому та вузькому сенсі. Так, у першому випадку оціночну діяльність реалізують зацікавлені учасники процесу з метою розуміння фактичного стану й перспектив судового розгляду, наприклад, для прогнозування наслідків вчинення або утримання від певних процесуальних дій (подання або приховування потенційного доказу). Беззаперечно, правильне оцінювання доказів сторонами полегшує роботу судді, що виражається, наприклад, у скороченні випадків виходу за межі доказування та загалом позитивно впливає на дотримання розумних

строків під час розгляду справи. У вузькому значенні оцінювання доказів – це вузькоспеціалізована діяльність судді, спрямована на вирішення публічно-правового конфлікту у формі проміжного або підсумкового рішення. Інакше кажучи, оцінка осіб, які беруть участь у справі, є рекомендаційною, а оцінка суду – владною [14, с. 13–14].

Акцентуючи увагу в рамках поточного дослідження саме на суддівському оцінюванні доказів, варто зазначити, що її матеріалізованим результатом є резолютивна частина рішення, яка «часто не відображає єдність суддівського розсуду» [15]. Наявні розбіжності можливо краще зрозуміти шляхом аналізу структури оцінювання доказів. Так, О. П. Цюпак виокремлює в оцінюванні доказів логічну сторону як розумову діяльність, що недоступна сторонньому оку, та правову складову як таку, що завжди має наслідком вчинення певної процесуальної дії уповноваженим суб'єктом із врахуванням передбачених законом правил [16, с. 184]. К. С. Пашенко також зазначає, що «оцінка доказів не є виключно розумовою, логічною діяльністю, адже вона має зовнішнє вираження у рішеннях і процесуальних діях, а тому оцінка доказів включає внутрішню (логічну) та зовнішню (правову) сторони» [13, с. 40]. В. О. Немченко виокремлює юридичний, психологічний та морально-етичний аспекти в оцінюванні доказів за внутрішнім переконанням [17, с. 402].

Водночас в історичній ретроспективі часто поставало питання про можливість вичерпного, тотального правового регулювання оцінювання доказів з огляду на існування в її структурі розумового аспекту, який більше є об'єктом дослідження правової психології, аніж суто юридично-прикладним поняттям. Зокрема, С. В. Курильов стверджував, що неможливо регламентувати розумовий процес, який відбувається відповідно до законів мислення за допомогою правових інструментів [18, с. 36–37]. Водночас Б. Т. Матюшин вбачав пряму можливість та необхідність законодавчого закріплення оцінювання доказів, розкриваючи її процесуальну форму у вигляді трискладової системи елементів: а) сукупність процесуальних вимог, запропонованих до розумової діяльності з оцінювання доказів; б) процес реалізації цих вимог у ході розумової діяльності суддів з оцінювання доказів; в) процесуальний результат, що відображений у судовому рішенні (ухвалі) [19, с. 8–9]. Л. В. Мелех також підтримує вищезазначену позицію, мотивуючи тим, що оцінювання доказів як логічний акт виявляється в процесуальних діях, а тому піддається у визначених межах правовому регулюванню [20, с. 169].

Отже, презюмуючи наявність двокомпонентної структури оцінювання доказів, а саме: логіко-психологічного та юридико-правового аспектів, варто визнати можливість їхньої законодавчої регламентації, проте з уточненням, що доступна ступінь деталізації кожного з них буде однозначно різною. Так, можливість простежити, проконтролювати та спрогнозувати правову або зовнішню сторону доказування набагато легше, адже її результати завжди об'єктивовані. Саме тому поряд з конституційним положенням про самостійність та незалежність судової гілки влади існують численні важелі корекції та впливу на неї, зокрема у формі загальних засад та принципів здійснення правосуддя, контролю з боку Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та Вищої ради правосуддя, а також існування права на відвід судді, судовий перегляд рішення на національному й міждержавному рівнях.

Водночас на психологічний аспект оцінювання доказів, який, як правило, призводить до виникнення розбіжностей у суддівському розсуді під час відправлення правосуддя, вплинути набагато важче через його надмірно суб'єктивний та переважно неправовий характер, проте можливо. Саме тому багато теоретиків та практиків все ще конструюють надійні параметри задля більшої об'єктивізації оціночної діяльності судді з метою уніфікації судової практики та утвердження європейських цінностей.

Способи впливу на психологічну складову під час оцінювання доказів суддею. На початковому етапі вітчизняної розробки вказаної проблематики пропонувалися різноманітні шляхи подолання негативних наслідків психологічної складової оцінювання доказів. Так, В. О. Немченко, наголошуючи на важливості пошуку способів уникнення суддівського свавілля при розгляді справи, вбачав вихід у психолого-акмеологічному розвитку особистісно-професійного потенціалу судді, зокрема у формі досягнення професійної майстерності на ґрунті реалізації творчого потенціалу особистості судді, що набуває особливого значення у процесах формування внутрішнього переконання судді в адміністративному процесі [17, с. 405]. О. П. Цюпак розвиток справедливого адміністративного правосуддя в Україні ілюстрував як комбінування належних процесуальних норм із стандартизованими вимогами, що висуваються до претендентів під час формування високопрофесійного та компетентного корпусу суддів зі стабільним психоемоційним станом та індивідуальними вольовими й розумовими якостями, а також вважав за необхідне враховувати мотиваційні та ціннісні чинники у процесі оцінювання доказів, які формують свідомість юриста-адміністративіста в аспекті відповідального ставлення до виконуваної роботи. Також науковець підтримував ідею створення законодавчо закріпленої ієрархії доказів як надійного способу уніфікованої оцінювальної

діяльності [16]. Проте спроби подібної кодифікації залишилися на рівні законопроектів [21], адже такий підхід може зруйнувати незалежність судової влади та порушити концепцію вільного оцінювання доказів, наділивши законодавчу або виконавчу гілку можливістю наперед встановлювати правила щодо переважної доказової сили і значення будь-яких доказів. Використання завищених вимог для відбору на посаду судді також не завжди здатні вичерпно вирішити поставлене завдання, адже важко спрогнозувати, які зміни у житті та характері суб'єкта прийняття рішення можуть відбутися у ході реалізації повноважень, а емоційна детермінанта у процесі формування внутрішнього переконання часто не підконтрольна самому судді. Водночас переконливість одного й того самого доказу може мати різний ступінь для кожного судді залежно від досвіду, загального рівня скептичності та прискіпливості під час оцінювання доказів, а також розуміння законів причинності та зв'язку окремих соціальних явищ [22, с. 28], що спонукає використовувати додаткові гарантії об'єктивізації оцінювальної діяльності.

Стандарти доказування як інструменти формування внутрішнього переконання в адміністративному процесі. Сучасна віха розвитку української процесуалістики має тенденцію залучати зарубіжний оцінювальний інструментарій з метою подолання вищезазначених недоліків. У результаті термін «стандарти доказування» та конкретні його види стали частиною категоріальної сфери пов'язаної зі способом оцінювання доказів як на рівні окремих нормативно-правових актів, так і постанов найвищих судових органів. Водночас одним із викликів для дослідників постало питання примирення та пристосування новітньої категорії до наявного способу оцінювання доказів «за внутрішнім переконанням», аби отримати дивіденди у вигляді розвитку справедливого правосуддя та верховенства права.

Щодо вітчизняної категорії, варто зазначити, що, наприклад, В. Ф. Бойко вважає, що внутрішнє переконання – це світогляд судді, котрий формується з народження, протягом усього життя, – тобто це життєвий досвід, загальна культура, юридичний досвід [23, с. 100]. О. П. Цюпак розмежовує власне «переконання» як загальну категорію, елемент правосвідомості, систему ідей та поглядів, яким володіють судді у повсякденному житті, та «внутрішнє переконання», що виникає в процесі розгляду конкретного публічно-правового спору. Дослідник також вказує, що на внутрішнє переконання, яке формується на психологічному рівні, впливають різноякісні чинники, зокрема дослідження фабули справи та правових позицій сторін, а також менш очевидні й недоступні сторонньому оку детермінанти – життєвий досвід, громадська думка, особисте ставлення до сторін та інтуїція правника. Сам процес оціночної діяльності судді, за переконанням автора, можливо вмістити у попередню й остаточну оцінку доказового матеріалу [16, с. 181]. Тотожний спосіб поділу зустрічаємо також у праці А. Г. Карапетова та А. С. Косарева, які, використавши термінологію суб'єктивно-байєсіанської моделі, позначили «апріорну суб'єктивну вірогідність» як таку, що передуює досвіду та існує у кожного судді інтуїтивно, несвідомо до початку розгляду справи та «суб'єктивну постапостеріорну вірогідність», що формується в результаті дослідження й оцінки представлених доказів [22, с. 20]. Л. В. Мелех додає до наведеного переліку ще й «контрольну оцінку доказів, що проводиться вищими судами під час перегляду справи в апеляційному чи касаційному порядку» [20, с. 170]. Однак, на нашу думку, не зовсім доцільно вносити контрольне оцінювання доказів в один перелік із попередньою та остаточною, адже підстави для такого розмежування різні. Так, залежно від рівня суду оцінювання доказів і справді можливо розглядати як первинне та контрольне, при чому із зазначенням виключно апеляційної інстанції, адже касаційна інстанція реалізує оцінювальні функції у зміненому та обмеженому об'ємі. Два основні етапи оцінювальної діяльності – попередній (апріорний) й остаточний (постапостеріорний) – присутні в кожному оціночному акті судді як його невід'ємні складові незалежно від інстанції. Різниця полягає хіба що в розширенні кола та природи питань, які повинен вирішити суддя вищого суду (оцінити правильність дій судді нижчестоячого суду). Отже, процес оціночної діяльності містить тільки дві складові, а класифікація, в основі якої є ознака інстанційності суду, може включати первинну та контрольну (апеляційну) оцінку доказів.

Також варто звернути увагу на когнітивні помилки, що впливають на суддю під час оцінювання доказів, спричиняючи порушення в процесах обробки інформації, мислення та прийняття рішень, серед яких: «помилка доступності» – переоцінка вірогідності події, яка нещодавно відбулася у житті судді; «викривлена вибірка» – розгляд аномальних справ, що змінюють уявлення про поширеність тих чи інших явищ, «проблема ретроспективного погляду» – упереджене судження судді про можливість особи вчинити іншим, більш правильним чином, коли вже достеменно відомі негативні наслідки раніше обраного рішення [24, с. 73–84]. Також можливі випадки звичайної відсутності віри у певні обставини, якщо вони вступають у протиріччя з власними переконаннями та досвідом, навіть попри представлені докази [25, с. 22]. Отже, чинники на розумовий, психоемоційний стан судді під час оцінювання доказів можливо розподілити на по-

зитивні та негативні. До позитивних варто віднести особисті якості та чесноти судді (динамічне мислення, швидка реакція, професійна інтуїція, чесність, добросовісність), професіоналізм, компетентність та інші, перелік яких важко назвати вичерпним. Окреме місце посідає також професійна правосвідомість судді, яка, за визначенням Н. М. Юрашевича, становить «систему відчуттів, звичок, уявлень, оцінок, поглядів, теорій, ідей носіїв правосвідомості, які відображають правову дійсність і оціночне ставлення до неї, виконуючи завдяки цьому роль своєрідного регулятора поведінки в юридично важливих ситуаціях». [26, с. 181]. Ускладнюють ухвалення справедливого рішення негативний особистий життєвий досвід, надмірна завантаженість судді, професійна деформація та когнітивні помилки. Отже, в результаті синтезу різноманітних елементів у неоднакових пропорціях вибудовується індивідуальна професійна картина світу кожного судді як «система орієнтації у світі, в частині встановлення правил для мислення, ціннісних орієнтирів та норм поведінки» [27, с. 212].

З огляду на вищезазначене, варто констатувати велику кількість детермінант, що призводять до зайняття відмінних, а іноді – діаметрально протилежних позицій суддями під час розгляду тождесних питань, що порушує численні засади та принципи судочинства, зокрема рівності перед законом і судом та право на справедливий судовий розгляд. Водночас складнощі, що виникають під час оцінювання доказів мають ідентичний характер незалежно від особливостей правової системи, в якій працює суддя. Однак якщо для континентальної системи права звичною є концепція внутрішнього переконання, то правники загальної системи права сконструювали автентичний спосіб мінімізації, розподілу та усунення судових помилок у вигляді «стандартів доказування» як певного рівня впевненості судді, що має сформуватися в результаті представлення сторонами мінімально достатньої сукупності доказів, необхідної для ухвалення рішення у цивільному або кримінальному процесі [28]. Цікаво, що практика надання дефініції стандартам доказування у країнах походження терміну зводиться до переважної відмови створити уніфіковане визначення через труднощі у одночасному розумінні не тільки професійним корпусом суддів, а й судами присяжних [29]. Так, суддя А. Деннінг в одному з рішень вказав, що усі перепалки щодо визначення змісту стандарту доказування існують лише відносно словесної форми вираження одного й того самого за сутнісною характеристикою поняття [30]. Водночас, слушною є думка П. М. Рабіновича, який зазначає, що міжнародні стандарти доказування відіграють орієнтаційну та юридично-регулюючу роль, а отже, їх тлумачення в рамках окремих галузей має бути відносно уніфікованим [31, с. 18]. Таке висловлювання не втрачає своє значення й принагідно функціонування стандартів доказування в рамках національних правових систем. Отже, з огляду на вищезазначене можливо розподілити науковців кодифікованих систем права на 3 групи: перші – відмовляються надавати визначення стандартам доказування як і їхні зарубіжні колеги [29]. Другі – йдуть шляхом формування універсальної дефініції, яка б відображала міждисциплінарний характер цього інструментарію. Зокрема, професор А. Г. Карапетов вказує, що «стандарт доказування це мінімальний рівень впевненості, необхідний для того, щоб визнати факт доведеним, і граничний рівень сумнівів, що поєднується з таким визнанням» [22]. А. С. Степаненко зазначає, що «стандарт доказування є певним критерієм (порогом) прийняття рішення для суб'єкта ухвалення рішення, встановлюючи певний рівень (міру) доведеності для визнання певного факту існуючим» [32]. Г. Р. Крет також розвиває доктринальне визначення поняття «стандартів доказування», а саме: за рахунок врахування в ньому таких ознак, як об'єктивність, соціальну зумовленість, динамічність, системність і загальнообов'язковість, а також розмежовує «стандарти доказування» та «стандарти доказаності» [33].

Третя група вчених включає специфічні ознаки відповідної галузі у процесі розроблення поняття. Так, Х. Р. Слюсарчук визначає кримінальний процесуальний стандарт доказування «як кількісну та якісну характеристику доказування, з виділенням спеціальних суб'єктів в рамках кримінального провадження, які оцінюють докази» [34].

Таким чином, приєднуючись до останньої групи вчених, видається необхідним створити уніфіковану галузеву дефініцію «стандартів доказування» для її використання як на теоретичному, так і праксеологічному рівнях адміністративного процесу. Водночас у процесі створення визначення не варто остерігатися труднощів, які виникали у країнах англо-американської системи права щодо ідентичного розуміння суб'єктами прийняття рішення змісту стандартів доказування, зокрема з огляду на особливості притаманних вітчизняному адміністративному процесуальному праву. Першою такою рисою є відсутність інституту присяжних в адміністративному процесі, існування якого в країнах загального права здебільшого призвело до відмови надати єдину дефініцію стандартів доказування через ускладнене розуміння та практичне застосування оціночної категорії останніми. Крім цього, національне адміністративне судочинство повністю знаходиться в руках суддів, професіоналізм та компетентність яких передбачають вміння користуватися

наданим інструментарієм за призначенням, а тому створення галузевої дефініції є необхідним базисом для належного виконання їхніх повноважень та функцій. По-друге, власне природа стандартів доказування наразі виявляє себе переважно як теоретична конструкція в рамках адміністративного процесу. В той час як у країнах загальної системи права практичне значення стандартів є первинним та судді його використовують за замовчування, а можливо навіть укорінилося на рівні підсвідомості внаслідок багаторазового використання протягом тривалого часу. Наша держава також прагне надати стандартам доказування ідентичний статус, що підтверджується постійним нагадуванням Верховним Судом у своїх Постановах [35] про важливість та необхідність використання «стандартів доказування» при відправленні правосуддя судами усіх рівнів. Однак відсутність саме прямого згадування у Кодексі адміністративного судочинства України про поняття та види стандартів доказування навряд чи можливо назвати виявом позитивної динаміки в даному напрямку, адже юридична техніка здатна якнайкраще відобразити політичну волю законодавця.

Висновки. З огляду на вищезазначене пропонується розуміти стандарти доказування як інструмент об'єктивізації розумових (логічних) процесів судді під час оцінювання доказів за внутрішнім переконанням з метою справедливого вирішення публічно-правового спору та уніфікації судової практики, а саме: процесу ухвалення рішень за тотожних обставин або у типових категоріях справ. Водночас інструментами оцінювання доказів є допоміжні елементи об'єктивізації мисленнєвого процесу судді у вигляді стандартів доказування, що застосовуються на шляху формування знання про факти об'єктивної соціальної дійсності, забезпечуючи досягнення та існування такого стану внутрішнього переконання, яке дозволяє судді ухвалити справедливе рішення по справі. Видами інструментів оцінювання доказів у адміністративному процесі є «баланс вірогідностей», «ясні та переконливі докази», «поза розумним сумнівом».

Водночас, окрім вищенаведеної дефініції, у КАСУ також мають відобразитися інші новели. Так, видається вмотивованим внесення змін до Кодексу у ст.90 «Оцінка доказів», яку пропонується доповнити формулюванням про те, що «суд оцінюючи докази за внутрішнім переконанням повинен послуговуватися стандартами доказування». Таким чином стандарти доказування отримають законодавчий статус інструменту об'єктивізації розумових процесів судді під час оцінювання доказів за внутрішнім переконанням, покращивши якість відправлення правосуддя у адміністративному процесі. Кожен із видів інструментів варто розуміти як шлях або спосіб формування внутрішнього переконання. Окрема стаття у Кодексі має бути присвячена переліку стандартів доказування, які суддя має використовувати під час відправлення правосуддя. Позиція, відповідно до якої потребам адміністративного судочинства мають слугувати саме 3 стандарти доказування – «баланс вірогідностей» як найнижчий, «чіткі та переконливі докази» як проміжний та «поза розумним сумнівом» як найвищий була відстоєна у попередніх публікаціях [36]. Виправданим видається також створення загальних правил (відправних точок) для практичної діяльності судді з метою уніфікації випадків видозміни стандарту доказування. Зазначені правила неодмінно мають бути засновані на таких параметрах, як категорія спору або вид суб'єкта адміністративного провадження до якого висувається стандарт, а також із обов'язковим урахуванням конкретно-індивідуалізованих наслідків для кожної зі сторін.

Окрім іншого, редагування потребує й ч. 4 ст. 246 Кодексу, відповідно до якої структура судового рішення мала бути доповнена пунктом про необхідність зазначення обраного стандарту доказування, керуючись яким суддя зробив висновок про достатність доказів, задовольнивши або відмовивши у позові. Таке зазначення полегшить роботу суддям апеляційної інстанції, адже дасть змогу оцінити правильність підбору стандарту залежно від обставин та співвіднести докази, що є в основі оскарженого рішення, через призму власних відчуттів. В подальших наукових розвідках більш детальної уваги потребує дослідження співвідношення концепції внутрішнього переконання та стандартів доказування в рамках адміністративного процесу.

Список використаних джерел

1. Фурса С., Цюра Т. Докази і доказування у цивільному процесі : наук.-практ. посіб. Київ, 2005. 256 с.
2. Щербаків С. В. Теория доказательств и доказывания: содержание и проблемы : монография. Архангельск, 2007. 263 с.
3. Барабаш Т. М. Моніторинг теорії доказування у процесуальному праві України. Судова апеляція. 2009. № 2 (15). С. 6–15. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/13976/01-Barabash.pdf> (дата звернення: 12.08.2021).

4. Авраменко О. Загальна характеристика процедури дослідження доказів в адміністративному судочинстві. *Наукові записки. Сер. : Право*. 2019. Вип. 7. Спецвипуск. С. 112–116. URL: https://www.cuspu.edu.ua/images/nauk_zapiski/pravo/7_spec_2019/Авраменко.pdf (дата звернення: 14.08.2021).
5. Ківалов С. В., Осадчий А. Ю., Закаленко О. В. Адміністративний процес (загальна частина) : навч. посіб. (для здобувачів вищої освіти денної форми навчання). Одеса, 2019. 224 с.
6. Постанова КГС ВС від 14.12.2018 у справі № 914/809/18. С. 14. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Чумак.pdf (дата звернення: 17.08.2021).
7. Поворознюк М. І. Адміністративний позов у системі засобів захисту прав громадянина у сфері публічно-правових відносин. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 3. С. 137–145.
8. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 18.08.2021).
9. Кротюк О. В. Принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі та його реалізація в адміністративному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2013. 18 с.
10. Бандурка О. М. Адміністративний процес України : монографія. Харків : ХНУВС, Майдан, 2019. 422 с. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/7669/Bahdurka_admin_proces_2019.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 02.08.2021).
11. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 01.09.2021).
12. Постанова Верховного суду України у справі № 922/51/20 від 29 січня 2021 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94517830?fbclid=IwAR3-HdF9CsVL4e26vKX3UiaVbYy4p2cg07vV1q4fqWHzIEAvdl8JtrUNmJA> (дата звернення: 22.08.2021).
13. Пашенко К. С. Нормативне гарантування оцінки доказів в адміністративному судочинстві: вітчизняний та зарубіжний досвід. 2/2020. The scientific papers of the legislation institute of the Verkhovna Rada of Ukraine. С. 37–46. URL: <https://instzak.com/index.php/journal/article/download/1791/1676/> (дата звернення: 26.08.2021).
14. Барабаш Т. М. Категорія «суб'єкт» у кримінальному процесі України. *Наукові записки інституту законодавства Верховної Ради України*. 2012. № 3. С. 110–114.
15. Дубенко О. М. Доказування в адміністративному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2010. 20 с.
16. Цюпак О. П. Оцінка доказів в адміністративному судочинстві : правовий та логічний аспекти. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 179–186. URL: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VKhnvus_2014_2_24.pdf (дата звернення: 02.09.2021).
17. Немченко В. О. Акмеологія суддівської діяльності в адміністративному процесі. *Форум права*. 2013. № 2. С. 402–406. URL: http://www.irbisnbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/FP_index.htm_2013_2_62.pdf (дата звернення: 24.08.2021).
18. Курьялов С. В. Основы теории доказывания в советском правосудии. Минск, 1969. 204 с.
19. Матюшин Б. Т. Общие вопросы оценки доказательств в судопроизводстве. Хабаровск : Прогресс, 1987. 141 с.
20. Мелех Л. В. Проблеми оцінки доказів у процесі доказування. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. Проблеми цивільного, трудового, екологічного та господарського права. Розділ IV.4.2015. С. 166–177. URL: <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/download/712/642/> (дата звернення: 08.08.2021).
21. Про схвалення Концепції запобігання корупції у системі судів загальної юрисдикції : проект Закону України від 17.03.2009 № 4220. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF39800I.html (дата звернення: 04.09.2021)
22. Карапетов А. Г., Косарев А. С. Стандарты доказывания: аналитическое и эмпирическое исследование. *Вестник экономического правосудия Российской Федерации. Приложение к Ежемесячному журналу*. 2019. № 6 (63). С. 1–96. URL: <https://m-logos.ru/img/Article-about-standards.pdf> (дата звернення: 13.08.2021).
23. Бойко В. Ф. Судова реформа в Україні: стан і перспективи : [навч. посібник]. Київ : МАУП, 2004. 176 с.

24. Карапетов А. Г. Экономический анализ права. Москва, 2016. С. 73–84
25. Владимиров Л. Е. Учение об уголовных доказательствах. Тула, 2000. С. 22.
26. Юрашевич Н. М. Эволюция понятия правового сознания. Известия вузов. *Правоведение*. 2004. № 2. С. 178–187.
27. Кумеда Т. А. Концепт «картина світу» як об'єкт гуманітарних досліджень. *Гілея: зб. наук. пр.* / голов. ред. В. М. Вашкевич. Київ : ВІР УАН, 2012. Вип. 65 (№ 10). С. 210–214.
28. Merriam-Webster (n.d.). Standard of proof. In Merriam-Webster.com legal dictionary. Retrieved July 7, 2021. URL: <https://www.merriam-webster.com/legal/standard%20of%20proof> дата звернення: 28.08.2021).
29. Безносюк А. М. Доведеність поза розумним сумнівом та достовірність як стандарти доказування у кримінальному процесі України. *Судова апеляція*. 2014. № 3(36). С. 23–28.
30. Bater v. Bater CA ([1950] 2 ALL ER 458). URL: <http://swarb.co.uk/bater-v-bater-CA-1950> (дата звернення: 28.08.2021).
31. Рабінович П., Венецька О. Міжнародні стандарти прав людини: загальні ознаки, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2012. № 4 (71). С. 18–28.
32. Степаненко А. С. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2017. 234 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/7009/Дисертація%20Степаненко%20А.С..pdf?sequence=4&isAllowed=y> (дата звернення: 05.08.2021).
33. Крет Г. Р. Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи : дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2020. 530 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/13756/Дисертація%20-%20Крет%20Г.Р..pdf?sequence=3&isAllowed=y> (дата звернення: 07.08.2021).
34. Слюсарчук Х. Р. До питання про сутність поняття «стандарти доказування». *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XXI звітної науково-практичної конференції (Львів): Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка*. Львів, 2015. С. 258–261. URL: <https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/02/Дисертація-Слю.pdf> (дата звернення: 07.08.2021).
35. Постанова Верховного суду України у справі № 922/51/20 від 29 січня 2021 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94517830?fbclid=IwAR3-HdF9CsVL4e26vKX3UiaVbYy4p2cg07vV1q4fqWHzIEAvdl8JtrUNmJA>(дата звернення: 14.08.2021).
36. Стоян А. В. Триступенева градація стандартів доказування в адміністративному процесі. *Форум права*. 2021. № 66(1). С. 25–36. URL: <http://doi.org/10.5281/zenodo.4486520> (дата звернення: 03.09.2021).

References

1. Fursa, S., Tsiura, T. (2005). *Dokazy i dokazuvannia u tsyvilnomu protsesi [The evidence and proof in the civil law]*. Kyiv [in Ukrainian].
2. Shcherbakov, S.V. (2007). *Teoriya dokazatelstv y dokazivanyia: sodержanye y problem [The theory of the evidence and proof]*. Arkhanshensk [in Russian].
3. Barabash, T.M. (2009). *Monitorynh teorii dokazuvannia u protsesualnomu pravi Ukrainy [Monitoring the theory of proof in procedural law of Ukraine]*. *Sudova apeliatsiia – Court appeal*, 2 (15) [in Ukrainian]. Retrieved from <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/13976/01-Barabash.pdf> [in Ukrainian].
4. Avramenko, O. (2019). *Zahalna kharakterystyka protsedury doslidzhennia dokaziv v administratyvnomu sudochynstvi [General characteristics of the procedure of examination of evidence in administrative proceeding]*. Scientific notes. Series: Law. Retrieved from https://www.cuspu.edu.ua/images/nauk_zapiski/pravo/7_spec_2019/Avramenko.pdf [in Ukrainian].
5. Kivalov, S. V., Osadchyi, A. Yu., Zakalenko, O. V. (2019). *Administratyvnyi protses [The administrative process] (zahalna chastyna): navchalnyi posibnyk (dlia zdobuvachiv vyshchoi osvity dennoi formy navchannia)*. Odesa. [in Ukrainian].
6. *Postanova KHS VS u spravi №914/809/18 [Resolution of the Court of Ukraine]. (2018 December 12)*. Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Chymak.pdf [in Ukrainian].
7. Povorozniuk, M. I. (2017) *Administratyvnyi pozov u systemi zasobiv zakhystu prav hromadianyna u sferi publichno-pravovykh vidnosyn [Administrative lawsuit in the system of means of protection of civil rights in*

- the field of public relations]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Journal of Kyiv University of Law*, 3, 137-145 [in Ukrainian].
8. *Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [Code of Administrative Procedure of Ukraine]*. (2005, June 05). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> [in Ukrainian].
  9. Krotiuk, O. V. (2013). Pryntsyp ofitsiinoho ziasuvannia vsikh obstavyn u spravi ta yoho realizatsiia v administratyvnomu sudochynstvi Ukrainy [The principle of official clarification of all the circumstances of the case and its implementation in the administrative proceedings of Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
  10. Bandurka, O. M. (2019). *Administratyvnyi protses [The administrative process]*. Kharkiv: KhNUVS, Maidan. Retrieved from http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/7669/Bahdurka_admin_proces_2019.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Ukrainian].
  11. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]* (2001, April 05). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
  12. *Postanova Verkhovnoho sudu Ukrainy [Resolution of the Supreme Court of Ukraine] u spravi № 922/51/20 (2021 January 29)*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94517830?fbclid=IwAR3-HdF9CsVL4e26vKX3UiaVbYy4p2cg07vV1q4fqWHzIEAvdl8JtrUNmJA> [in Ukrainian].
  13. Pashchenko, K.S. (2020). Normatyvne harantuvannia otsinky dokaziv v administratyvnomu sudochynstvi: vitchyzniani ta zarubizhnyi dosvid [Normative guarantee of evidence evaluation in administrative proceedings: domestic and foreign experience]. *The scientific papers of the legislation institute of the Verkhovna Rada of Ukraine* [in Ukrainian].
  14. Barabash, T. M. (2012). Katehoriia «subiekt» u kryminalnomu protsesi Ukrainy [The category of «subject» in the criminal process of Ukraine]. *Naukovi zapysky instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy – Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*. [in Ukrainian].
  15. Dubenko, O. M. (2010). Dokazuvannia v administratyvnomu sudochynstvi Ukrainy [Evidence in administrative proceedings of Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Iripin [in Ukrainian].
  16. Tsiupak, O. P. (2014). Otsinka dokaziv v administratyvnomu sudochynstvi : pravovi ta lohichni aspekty [Evaluation of evidence in administrative proceedings: legal and logical aspects]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Bulletin of Kharkiv University of Internal Affairs*, 2, 179-186. Retrieved from http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VKhnuvs_2014_2_24.pdf [in Ukrainian].
  17. Nemchenko, V. O. (2013). Akmeolohiia suddivskoi diialnosti v administratyvnomu protsesi [Acmeology of judicial activity in the administrative process]. *Forum prava – Forum of law*, 2, 402-406. Retrieved from http://www.irbisnbu.gov.ua/cgibin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWLOAD=1&Image_file_name=PDF/FP_index.htm_2013_2_62.pdf. [in Ukrainian].
  18. Kurylov, S. V. (1969). *Osnovy teorii dokazyvaniya v sovetskom pravosudii [Foundations of the theory of proof in Soviet justice]*. Minsk [in Russian].
  19. Matyushin, B. T. (1987). *Obshchie voprosy ocenki dokazatel'stv v sudoproizvodstve [General questions of the assessment of evidence in legal proceedings]*. Habarovs: Progress [in Russian].
  20. Melekh, L.V. (2015). Problemy otsinky dokaziv u protsesi dokazuvannia [Problems of evaluating evidence in the process of proving]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka. Problemy tsyvilnoho, trudovoho, ekolohichnoho ta hospodarskoho prava – Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*, 166-177). Retrieved from: <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/download/712/642/> [in Ukrainian].
  21. *Pro skhvalennia Kontseptsii zapobihannia koruptsii u systemi sudiv zahalnoi yurysdyksii: proekt Zakonu Ukrainy [On approval of the Concept of prevention of corruption in the system of general jurisdiction: draft Law of Ukraine]*. March, 17 2009. Retrieved from http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF39800I.html. [in Ukrainian].
  22. Karapetov, A. G, Kosarev, A. S. (2019). Standarty dokazyvaniya: analiticheskoe i empiricheskoe issledovanie [Standards of proof: analytical and empirical research]. *Bulletin of Economic Justice of the Russian Federation*, 1–96. Retrieved from <https://m-logos.ru/img/Article-about-standards.pdf> [in Russian].
  23. Boiko, V. F. (2004). *Sudova reforma v Ukraini: stan i perspektyvy [Judicial reform in Ukraine: status and prospects]*. Kyiv: MAUP [in Ukrainian].

24. Karapetov, A. G. (2016). *Ekonomicheskij analiz prava [Economic analysis of law]*. Moscow [in Russian].
25. Vladimirov, L. E. (2000). *Uchenie ob ugovolnyh dokazatel'stvah [The doctrine of criminal evidence]*. Tula [in Russian].
26. Yurashevich, N. M. (2004). Evolyuciya ponyatiya pravovogo soznaniya [Evolution of the concept of legal consciousness]. *Yzvestia vuzov. Pravovedenie – University review. Law*, 2, 178–187 [in Russian].
27. Kumeda, T. A. (2012). *Kontsept «kartyna svitu» yak ob'ekt humanitarnykh doslidzhen [The concept of «picture of the world» as an object of humanitarian research]*. Kyiv: VIR UAN, 210–214 [in Ukrainian].
28. Merriam-Webster, (n.d.). *Standard of proof*. In *Merriam-Webster.com legal dictionary*. July 7, 2021. Retrieved from <https://www.merriam-webster.com/legal/standard%20of%20proof> [in English].
29. Beznosiuk, A. M. (2014). Dovedenist poza rozumnym sumnivom ta dostovirnist yak standarty dokazuvannya u kryminalnomu protsesi Ukrainy [Proof beyond a reasonable doubt and reliability as standards of proof in the criminal process of Ukraine]. *Sudova apeliatsiia – Judicial appeal*, 3(36), С. 23-28 [in Ukrainian].
30. *Bater v. Bater CA (1950). 2 ALL ER 458*. Retrieved from <http://swarb.co.uk/bater-v-bater-CA-1950/> [in English].
31. Rabinovych, P. & Venetska, O. (2012). Mizhnarodni standarty prav liudyny: zahalni oznaky, klasyfikatsiia [International human rights standards: general features, classification]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy – Bulletin of National Academy of Legal Sciences*, 4 (71), 18-28 [in Ukrainian].
32. Stepanenko, A. S. (2017). Standart dokazuvannya «poza rozumnym sumnivom» u kryminalnomu provadzhenni [Standard of proof «beyond a reasonable doubt»]: *Candidate's thesis*. Odessa. Retrieved from <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/7009/Дисертація%20Степаненко%20А.С..pdf?sequence=4&isAllowed=y> [in Ukrainian].
33. Kret, H. R. (2020). Mizhnarodni standarty dokazuvannya u kryminalnomu protsesi Ukrainy: teoretyko-pravovi ta praktychni osnovy [International standards of proof in the criminal process of Ukraine: theoretical, legal and practical bases]: *Doctor's thesis*. Odessa. Retrieved from <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/13756/Дисертація%20-%20Крет%20Г.Р..pdf?sequence=3&isAllowed=y> [in Ukrainian].
34. Sliusarchuk, Kh. R. (2015). Do pytannia pro sutnist poniattia «standarty dokazuvan-nia» [On the essence of the concept of «standards of proof»]. *Problemy derzhavotvorennya i zakhystu prav liudyny v Ukraini: materialy XXI zvitnoi naukovy-praktychnoi konferentsii (Lviv): Yurydychnyi fakultet Lvivskoho natsionalnoho universytetu u imeni Ivana Franka*, 258-261). Retrieved from <https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/02/Дисертація-Слю.pdf> [in Ukrainian].
35. *Postanova Verkhovnoho sudu Ukrainy u spravi № 922/51/20 [Resolution of the Supreme Court of Ukraine in case № 922/51/20]*. (2021, January 29). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94517830?fbclid=IwAR3-HdF9CsVL4e26vKX3UiaVbYy4p2cg07vV1q4fqWHzIEAvdl8JtrUNmJA> [in Ukrainian].
36. Stoian, A. V. (2021). Trystupeneva hradatsiia standartiv dokazuvannya v administratyvnomu protsesi [Three-stage gradation of standards of proof in the administrative process]. *Forum Prava – Forum of law*, 66(1), 25–36 URL: Retrieved from <http://doi.org/10.5281/zenodo.4486520> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.09.2021.

Віталій Терехов,

кандидат юридичних наук, адвокат

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1923-8302>

ПИТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У СФЕРІ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Запропоновано авторське визначення поняття «інформаційно-аналітичне дослідження», розкрито його ознаки та проведено зіставлення із суміжними категоріями правової дійсності.

Інформаційно-аналітичне дослідження – це спеціальна форма інформаційно-аналітичної діяльності, для якої властиві усі родові ознаки інформаційно-аналітичної роботи (системність, творчо-інтелектуальний характер, новизна результатів тощо). Доцільно звернути увагу на певні ознаки, властиві інформаційно-аналітичним дослідженням в діяльності правоохоронних органів.

Інформаційно-аналітична діяльність та аналітичні дослідження є новітнім напрямком діяльності правоохоронних органів. Сфера застосування аналітики не охоплюється лише прийняттям управлінських рішень. Результати аналітичних досліджень мають суттєве значення для оцінювання стану законності, прогнозування криміногенності, розшуку осіб та знарядь вчинення злочинів. Продукти аналітичної роботи все більше використовуються в цілях стратегічного планування, підвищуючи ефективність та оптимізуючи діяльність правоохоронних органів, їхніх посадових та службових осіб.

Аналітична робота, що виконується в правоохоронних органах, може здійснюватися тільки в межах та в спосіб, передбачений законом. Тому, на відміну від інших інституцій, в правоохоронній діяльності аналітичній роботі властиві ознаки, що охоплені правовим статусом правоохоронної компетенції.

Ключові слова: інформаційно-аналітична робота, інформаційно-аналітичні дослідження, правоохоронні органи, правоохоронна діяльність, інформаційні технології, аналіз даних, великі дані.

Terehov V.

Issues of information and analytical research in the field of law enforcement

In the article is proposed the author's definition of the concept of «information-analytical research», defines its features and compares it with related categories of legal sphere.

Information-analytical research is a special form of information-analytical activity, for the first all generic features of information-analytical work (systematization, creative-intellectual character; novelty of results, etc.) are inherent. Among other things, it is advisable to pay attention to certain features inherent in information-analytical research in the activities of law enforcement agencies.

Information-analytical activities and analytical researches are the newest direction of law enforcement agencies functions. The scope of analytics is not only covered by management decisions. The results of analytical research are essential for assessing the state of legality, predicting criminogenicity, finding criminals and instruments of crime. The products of analytical work are increasingly used for strategic planning, increasing the efficiency and optimizing the work of law enforcement agencies, their officials and officers.

Analytical work performed by law enforcement agencies may be carried out only within the limits and in the manner prescribed by law. Therefore, unlike other subjects of analysis, in law enforcement analytical work has special legal features that are covered by the legal status of law enforcement competence.

Keywords: information-analytical work, information-analytical research, law enforcement agencies, information technology, data analysis, big data.

Постановка проблеми. Протягом останнього періоду робота правоохоронної системи помітним чином модернізується з позиції інституційного та функціонального контексту. Феномен та вектор реформ є не тільки політично актуальним лозунгом можновладців, а й вимогою сьогодення, реакцією на потреби соціуму. Активні трансформаційні процеси в системі суб'єктів правоохоронної діяльності відбуваються у зв'язку з різними глобальними чинниками, зокрема інформаційними.

Інформатизація та цифровізація відносин, збільшення обсягу даних та виникнення нових інформаційних технологій підвищує продуктивність праці, впливає на розвиток бізнесу, сприяє його масштабуванню, розширенню соціальної комунікації тощо та подальшого утворення прозорого демократичного суспільства. Серед іншого, інформатизація дає чисельну кількість плодів у діяльності органів правопорядку, а

© Віталій Терехов, 2021

подекуди без інформаційної роботи неможливо реалізувати основну функцію із виявлення, розслідування та припинення правопорушень, особливо у сфері економічної безпеки держави.

Інформаційно-аналітична діяльність та аналітичні дослідження є новітнім напрямком діяльності правоохоронних органів. Сфера застосування аналітики не охоплюється лише прийняттям управлінських рішень. Результати аналітичних досліджень мають суттєве значення для оцінювання стану законності, прогнозування криміногенності, розшуку осіб та знарядь вчинення злочинів. Продукти аналітичної роботи все більше використовуються в цілях стратегічного планування, підвищуючи ефективність та оптимізуючи діяльність правоохоронних органів, їхніх посадових та службових осіб.

Бурхливий сплеск уваги та підвищення актуальності до інформаційної роботи в правоохоронній сфері обумовлені пошуканням продуктування нових норм з регулювання зазначеного виду діяльності. Зокрема, мова йде про те, що інституційно нового рівня інформаційно-аналітична робота набула з прийняттям Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» від 28.01.2021 № 1150-IX. У статті 22 зазначеного Закону законодавчого регулювання набуває діяльність зі створення аналітичних продуктів та інформаційних документів як результатів інформаційно-аналітичної діяльності [8]. Поява положень про аналітичну складову в межах регулювання діяльності Бюро економічної безпеки є новим кроком в урегулюванні зазначеного напрямку фахової діяльності загалом, оскільки до прийняття вищезазначеного Закону аналітичні дослідження та процедури їхнього проведення були урегульовані на підзаконному рівні.

Тому адміністративно-правове забезпечення проведення інформаційно-аналітичних досліджень є актуальним та необхідним питанням науково-практичного пізнання.

Мета дослідження – визначити поняття та правові особливості інформаційно-аналітичних досліджень, що здійснюються у сфері правоохоронної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття аналітичної, інформаційно-аналітичної діяльності не є новим для адміністративно-правової та управлінської науки. Неодноразово науковці намагалися визначити зміст суміжних категорій правової дійсності. Натомість єдиного підходу в адміністративно-правовій науці не вироблено.

До уваги варто взяти позицію автора сучасного навчального посібника «Інформаційно-аналітична діяльність» В. М. Варенка, що інформаційно-аналітична діяльність – це специфічний різновид інтелектуальної, розумової діяльності людини, в процесі якої внаслідок певного алгоритму послідовних дій з пошуку, накопичення, зберігання, обробки, аналізу первинної інформації утворюється нова, вторинна аналітична інформація у формі аналітичної довідки, звіту, огляду, прогнозу тощо [2, с. 14]. С. В. Мазурик дотримується схожої думки, що інформаційно-аналітична діяльність – це вид соціальної діяльності, що полягає у роботі з інформацією з використанням сукупності логічних, математичних та інших прийомів, результатом якої є створення унікального інтелектуального інформаційного продукту, товару чи засобу [6].

С. Гайдай, вивчаючи роботу органів прокуратури, міркує, що інформаційно-аналітична діяльність є важливим елементом системи інформатизації прокурорської діяльності, що дає можливість аналізувати, прогнозувати та давати висновки про дії, події, фактори та чинники, а також причинно-наслідковий зв'язок між ними, що має значення в процесі реалізації посадових (службових) обов'язків конкретним прокурором [4, с. 123]. Терміном-синонімом є «аналітична робота», яка в Методичних рекомендаціях з питань організації аналітичної роботи в органах прокуратури України згадується у формі комплексу організаційних методів та методичних прийомів, використання яких має на меті поглиблене вивчення проблемних питань дотримання законності та протидії злочинності, виявлення недоліків у роботі, помилок і прорахунків у здійсненні прокурорського нагляду та провадженні досудового розслідування, визначення заходів щодо їх усунення і недопущення у подальшій діяльності, прогнозування розвитку позитивних та негативних тенденцій [7, с. 7].

Передумовами інтеграції інформаційно-аналітичних досліджень у функціональну діяльність правоохоронних відомств слугують виклики сьогодення та досягнення у сфері інформаційних технологій. Незважаючи на те, що єдиного спільного акту, який стосується всієї системи правоохоронних суб'єктів не існує, деякі аспекти аналітичного підходу згадувалися у положеннях різних актів, що стимулюють впровадження нових форм та методів правоохоронної роботи з використанням аналітичних інструментів та методів дистанційного аналізу. Так, пунктом 63 Стратегії національної безпеки України, введеної Указом Президента України від 14.09.2020 № 392/2020 передбачається, що для системного захисту України від загроз національній безпеці необхідно впровадити комплексні системи відеоспостереження з аналітичною складовою в інтересах громадської безпеки [14]. У сфері екологічної безпеки Концепцією розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 аналітичну роботу правоохоронних органів пропону-

ється розвивати засобами стимулювання створення громадськістю та бізнесом цифрових мобільних додатків екологічного “патрулювання” природних ресурсів з можливістю оповіщення правоохоронних органів щодо протиправної діяльності (забруднення, браконьєрство, вирубка дерев, нелегальні сміттєзвалища) [14]. Однією із основоположних та важливих проблем проведення аналітичних досліджень у діяльності правоохоронних органів є правове регулювання цифрових компетентностей уповноважених осіб. Концепція розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації від 03.03.2021 № 167-р передбачає системний підхід до навчання, оцінювання, меж, статусу роботи із цифровою інформацією [13]. Аналітики правоохоронних органів є носіями спеціального цифрового статусу, в межах якого вони здійснюють обробку інформації для цілей завдань правоохорони.

У зв'язку із загрозами в інформаційній сфері та середовищі інформаційного простору України Стратегією національної безпеки України від 14.09.2020 № 392/2020 передбачаються такі пріоритетні завдання правоохоронних органів відповідно до їхньої компетенції: активна та ефективна протидія спеціальним інформаційним операціям та кібератакам, російській та іншій підривної пропаганді комплексом засобів методів інформаційно-аналітичної роботи з використанням спеціальних технологій [11].

Аналітична робота, що виконується в правоохоронних органах, може здійснюватися тільки в межах та спосіб, передбачений законом. Тому, на відміну від інших суб'єктів, такій діяльності властиві спеціальні правові ознаки, що охоплені правовим статусом співробітника правоохоронного органу.

Заслужує на увагу позиція В. Р. Білої, яка виокремлює деякі властивості правової форми аналітичної діяльності [1, с. 66]. Серед них вчена висловлює думку, що «...за своїм змістом інформаційно-аналітична діяльність є управлінським рішенням про наявність порушень чинного законодавства...» [1, с. 66]. Твердження може бути піддане критиці з огляду на такі міркування:

– по-перше, аналізуючи відомості у сфері правопорядку, суб'єкти правоохоронної діяльності не в усіх випадках можуть встановлювати вину чи констатувати наявність порушень. Відсутність вини є аналогічним за статусом правовим закінченням аналітичної роботи і відповідає концепції об'єктивності, неупередженості правоохоронної діяльності;

– по-друге, аналітична робота не може мати форму управлінського рішення, оскільки управлінські рішення приймаються на основі проведеної аналітичної роботи. Більш коректним є висловлювання про наявність у структурі управлінського рішення аналітичного дослідження. Таким чином буде правильно розставлений акцент на «процес», а не на «результат».

На жаль, термін «інформаційно-аналітичне дослідження» не увінчався активним науковим дискусом, а тому потребує застосування онтологічних методів пізнання. Загалом термін «досліджувати» означає щонебудь ретельно розглядати з наукової точки зору з метою пізнання, виявлення чогось [15]. У деяких нормативних актах це явище називають як процес пізнання матеріальних об'єктів, явищ і процесів [9]. Результат дослідження, на відміну від діяльності, має дати відповіді на точні / конкретні питання, що є його основною відмінністю від діяльності інформаційно-аналітичного характеру. Дослідження як цілеспрямована інтелектуальна робота, на наш погляд, ширша за методами / варіаціями, але водночас вужча щодо предмета.

Інколи дослідження вбачають як самостійний документ, у якому здійснюється аналіз певних фактів та подій, явищ і дається узагальнення, чим є відповіді на конкретні проблеми.

Н. Вітушко виокремлює такі завдання інформаційно-аналітичного дослідження: виявлення проблемних ситуацій, прогнозування їхнього розвитку; вивчення поточної ситуації з певної проблеми з метою визначення причин і умов, що сприяють її появі; аналіз правових актів, що стосуються проблеми; моніторинг подій, які спричинили виникнення проблеми; підготовка рекомендацій з її вирішення [3].

Окрім цього, терміну «дослідження» інколи властивий характер самостійності. Наприклад, організація FATF фінансове розслідування (англ. financial investigation) визначає як дослідження фінансових аспектів злочинної діяльності [16].

Також деякі особливості є у співвідношенні інформаційно-аналітичних та аналітичних розслідувань. Застосовуючи найбільш простий метод порівняння, варто зауважити, що інформаційно-аналітичним є аналітичне дослідження, у якому роль інформаційної обробки має суттєве значення для досягнення завдань такого дослідження. Для роботи із такою інформацією, як правило, недостатньо класичних прийомів, а необхідні знання спеціаліста із технічного збору / обробки відомостей. Інформаційно-аналітичним є ті дослідження, обсяг даних у яких великий, що потребує застосування методів Big Data¹.

¹ Big Data окреслюють групу технологій та методів, за допомогою яких аналізують та обробляють величезну кількість даних, як структурованих так і неструктурованих, для отримання якісно нових знань. Якщо підсумувати, то це інформація, що не піддається обробці класичними способами через її величезний об'єм (джерело: <http://thefuture.news/bigdata>)

Оскільки інформаційно-аналітичні дослідження – це спеціальна форма інформаційно-аналітичної діяльності, для першої властиві усі родові ознаки інформаційно-аналітичної роботи (системність, творчо-інтелектуальний характер, новизна результатів тощо). Також доцільно звернути увагу на певні ознаки, властиві інформаційно-аналітичним дослідженням у діяльності правоохоронних органів.

Проведення досліджень необхідне для аналізу та оцінювання спеціального предмета, що потребує відповідних спеціальних знань. Наприклад, В. П. Кубрак виокремлює аналітичні дослідження кримінальних правопорушень як особливу форму інформаційно-аналітичної роботи та інформаційного забезпечення. Такі дослідження, на його думку, дають можливість визначити тенденції розвитку кримінальних правопорушень, розробити статистичний прогноз [5]. Дослідженнями також називають експертизи, наприклад судовою експертизою є дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [12].

У більшості випадків підставою для проведення досліджень є завдання, складене замовником. Так, згідно з ч. 3 ст. 22 Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» аналітичний продукт містить опис проведених досліджень та зроблених за їх результатами висновків, відповідей на запитання, поставлених замовником аналізу, або на запитання, поставлених за власною ініціативою під час аналізу наявної інформації [8]. Правовою формою завдання може бути відповідний процесуальний документ. У судово-експертних дослідженнях такий документ має бути складений уповноваженою на те особою (органом) або у формі договору з експертом чи експертною установою, укладений за письмовим зверненням особи [10].

Джерела інформаційно-аналітичного дослідження – це сукупність певної інформації / відомостей, структурованої за певним об'єктом (родом), яка охоплюється завданнями охорони, правопорядку, громадської та національної безпеки. Наприклад, в органах прокуратури дослідження стану законності, причин та умов вчинення злочинів класифікують за джерелами походження на наукову, офіційну, неофіційну, а за джерелами виникнення – на оперативну, поточну [7, с. 18]. В органах фінансових розслідувань для аналітичних досліджень щодо фактів ухилення від сплати податків використовують: відомості із державних реєстрів та баз даних, публічну інформацію із мережі Інтернет щодо ціноутворення, оперативну та архівну інформацію про правопорушення та осіб, які їх вчинили тощо. В органах Національної поліції джерелами аналітичних досліджень умов та причин вчинення дорожньо-транспортних пригод є статистичні дані з місць правопорушень, осіб, що вчинили подію, даних дорожньої інфраструктури, швидкісних та інших характеристик транспортних засобів.

Висновки. Отже, інформаційно-аналітичне дослідження у сфері правоохоронної діяльності – це творчо-інтелектуальна діяльність аналітика (експерта) з отримання нового знання (інформаційно-аналітичного продукту) на підставі зібраних та оброблених (переважно засобами автоматизації) даних про осіб, процеси, події, явища, ініційована уповноваженими особами з метою реалізації повноважень у сфері охоронюваних законом відносин.

Список використаних джерел

1. Біла В. Р. *Форми аналітичної діяльності правоохоронних органів. Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2018. Вип. 1–2. С. 61–67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/muvnudp_2018_1-2_15 (дата звернення: 20.05.2021).
2. Варенко В. М. *Інформаційно-аналітична діяльність* : навч. посіб. Київ, Університет «Україна», 2014. 417 с.
3. Вітушко Н. С. Особливості організації етапу підготовки інформаційної бази в процесі аналітичного дослідження. Тези за результатами форуму «Міжнародна наукова конференція «Адаптація завдань і функцій наукової бібліотеки до вимог розвитку цифрових інформаційних ресурсів». URL: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/96> (дата звернення: 20.05.2021).
4. Гайдай С. Інформатизація прокурорської діяльності: теоретико-правові засади. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 11 С. 120–125.
5. Кубрак В. П. Питання інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності правоохоронних органів. Національна академія національної гвардії України «Застосування інформаційних технологій у підготовці та діяльності сил охорони правопорядку» (2017). URL: <https://nangu.edu.ua/uploads/files/documenty/Naukova%20diyalnist/naukovu%20forumy/2017/3%20%20%20%20%2015-16.03.2017%20Zbirnyk%20tez%20NPK.pdf#page=77> (дата звернення: 20.05.2021).

6. Мазурик С. Інформаційно-аналітична діяльність органів прокуратури. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. № 5, Т. 2. С. 56–59.
7. Методичні рекомендації з питань організації аналітичної роботи в органах прокуратури України / І. В. Європіна, О. М. Литвак, А. М. Мудров, Л. О. Неводнича, С. В. Шмаленя. К., Генеральна прокуратура України; Національна академія прокуратури України, 2013. 37 с.
8. Про Бюро економічної безпеки України. Закон України від 28.01.2021 № 1150-IX. База даних «Законодавство України» Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1150-20> (дата звернення: 18.09.2021).
9. Про затвердження Інструкції про порядок проведення криміналістичних досліджень транспортних засобів і реєстраційних документів, що їх супроводжують, працівниками Експертної служби МВС України: Наказ МВС від 31.05.2013 № 537. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/TM047647?q=%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F> (дата звернення: 12.09.2021).
10. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства юстиції України; Інструкція, Форма типового документа, Картка, Рекомендації від 08.10.1998 № 53/5. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0705-98https://ips.ligazakon.net/document/view/TM047647?q=%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F> (дата звернення: 12.09.2021).
11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України; Стратегія від 14.09.2020 № 392/2020. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/392/2020https://ips.ligazakon.net/document/view/TM047647?q=%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F> (дата звернення: 12.08.2021).
12. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/TM047647?q=%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F> (дата звернення: 12.09.2021).
13. Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України; Концепція, План, Заходи від 03.03.2021 № 167-р. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/167-2021-%D1%80https://ips.ligazakon.net/document/view/TM047647?q=%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F> (дата звернення: 5.09.2021).
14. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України; Концепція, План, Заходи від 17.01.2018 № 67-р. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/67-2018-%D1%80https://ips.ligazakon.net/document/view/TM047647?q=%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F> (дата звернення: 21.08.2021).
15. Словник української мови: в 11 томах. Т. 2, 1971. Стор. 385. URL: <http://sum.in.ua/s/doslidzhuvatyhttps://ips.ligazakon.net/document/view/TM047647?q=%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F> (дата звернення: 12.08.2021).
16. FATF Report: Operational Issues Financial Investigations Guidance URL: http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/Operational%20Issues_Financial%20investigations%20Guidance.pdf (дата звернення: 11.08.2021).

References

1. Bila, V. R. (2018). Formy analitychnoyi diyalnosti pravookhoronnykh orhaniv. [Forms of analytical activities of law enforcement agencies]. *Mizhnarodnyy yurydychnyy visnyk: aktualni problemy suchasnosti (teoriya ta praktyka)*, 1-2, 61-67. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/muvnudp_2018_1-2_15 [in Ukrainian].
2. Varenko, V. M. (2014). *Informatsiyno-analitychna diyalnist [Information and analytical activities]*. Navch. posib. K., Universytet «Ukrayina» [in Ukrainian].

3. Vitushko, N. S. Osoblyvosti orhanizatsiyi etapu pidhotovky informatsiyoi bazy v protsesi analitychnoho doslidzhennya [Features of the organization of the stage of preparation of the information base in the process of analytical research.]. Tezy za rezultatamy forumu «Mizhnarodna naukova konferentsiya «Adaptatsiya zavdan' i funktsiy naukovoyi biblioteki do vymoh rozvytku tsyfrovyykh informatsiynykh resursiv». Retrieved from <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/96> [in Ukrainian].
4. Hayday, S. (2019). Informatyzatsiya prokurors'koyi diyal'nosti: teoretyko-pravovi zasady [Informatization of prosecutorial activity: theoretical and legal principles]. *Aktualni problemy pravoznavstva – Actual problem of law*, 1, 120-125 [in Ukrainian].
5. Kubrak, V. P. (2017). Pytannya informatsiyno-analitchnoho zabezpechennya diyalnosti pravookhoronnykh orhaniv [Questions of information and analytical support of law enforcement agencies] Natsional'na akademiya natsional'noyi hvardiyi Ukrayiny «Zastosuvannya informatsiynykh tekhnolohiy u pidhotovtsi ta diyal'nosti syl okhorony pravoporyadku». Retrieved from <https://nangu.edu.ua/uploads/files/documenty/Naukova%20diyalnist/naukovu%20forumy/2017/3%20%20%20%20%2015-16.03.2017%20Zbirnyk%20tez%20NPK.pdf#page=77> [in Ukrainian]
6. Mazuryk, S. (2016). Informatsiyno-analitchna diyalnist orhaniv prokuratury. [Information and analytical activities of the prosecutor's office]. *Naukovyy visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu – Scientific Bulletin Kherson State University*, 5, T. 2, 56-59 [in Ukrainian].
7. *Metodychni rekomendatsiyi z pytan' orhanizatsiyi analitychnoyi roboty v orhanakh prokuratury Ukrayiny [Methodical recommendations on the organization of analytical work in the prosecutor's office of Ukraine] (2013)* / I.V. Yevropina, O.M. Lytvak, A.M. Mudrov, L.O. Nevodnycha, S.V. Shmalenya. Kyiv: Heneralna prokuratura Ukrayiny; Natsionalna akademiya prokuratury Ukrayiny [in Ukrainian].
8. Pro Byuro ekonomichnoyi bezpeky Ukrayiny [About the Bureau of Economic Security of Ukraine]. Zakon Ukrayiny vid 28.01.2021 № 1150-IX. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrayiny». *Verkhovna Rada Ukrayiny*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/1150-20> [in Ukrainian].
9. Pro zatverdzhennya Instruksiyi pro poryadok provedennya kryminalistychnykh doslidzhen transportnykh zasobiv i reyestratsiynykh dokumentiv, shcho yikh suprovodzhuyut', pratsivnykamy Ekspertnoyi sluzhby MVS Ukrayiny: Nakaz MVS vid 31.05.2013 № 537. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/view/TM047647?q=%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F> [in Ukrainian].
10. *Pro zatverdzhennya Instruksiyi pro pryznachennya ta provedennya sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsiy z pytan pidhotovky ta pryznachennya sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen [On approval of the Instruction on the procedure for conducting forensic examinations of vehicles and registration documents accompanying them by employees of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]:* Nakaz Ministerstva yustytisyi Ukrayiny; Instruksiya, Forma typovoho dokumenta, Kartka, Rekomendatsiyi vid 08.10.1998 № 53/5. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrayiny» / Verkhovna Rada Ukrayiny. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0705-98> [in Ukrainian].
11. *Pro rishennya Rady natsional'noyi bezpeky i oborony Ukrayiny vid 14 veresnya 2020 roku «Pro Stratehiyu natsionalnoyi bezpeky Ukrayiny» [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of September 14, 2020 «On the National Security Strategy of Ukraine»]:* Ukaz Prezydenta Ukrayiny; Stratehiya vid 14.09.2020 № 392/2020. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrayiny». Verkhovna Rada Ukrayiny. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/392/2020> [in Ukrainian].
12. *Pro sudovu ekspertyzu [On forensic examination]:* Zakon Ukrayiny vid 25.02.1994 № 4038-XII. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrayiny». Verkhovna Rada Ukrayiny. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4038-12> [in Ukrainian]
13. *Pro skhvalennya Kontseptsiyi rozvytku tsyfrovyykh kompetentnostey ta zatverdzhennya planu zakhodiv z yiyi realizatsiyi [On approval of the Concept of development of digital competencies and approval of the action plan for its implementation]:* Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny; Kontseptsiya, Plan, Zakhody vid 03.03.2021 № 167-r. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrayiny». Verkhovna Rada Ukrayiny. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/167-2021-%D1%80> [in Ukrainian].
14. *Pro skhvalennya Kontseptsiyi rozvytku tsyfrovoyi ekonomiky ta suspil'stva Ukrayiny na 2018-2020 roky ta zatverdzhennya planu zakhodiv shchodo yiyi realizatsiyi [On approval of the Concept of development of the digital economy and society of Ukraine for 2018-2020 and approval of the action plan for its implementation].* Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny; Kontseptsiya, Plan, Zakhody vid 17.01.2018 № 67-r. Baza

- danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/67-2018-%D1%80> [in Ukrainian].
15. Slovyk ukrayinskoyi movy [Dictionary of the Ukrainian language]: v 11 tomakh. Tom 2, 1971. Stor. 385. Retrieved from <http://sum.in.ua/s/doslidzhuvaty> [in Ukrainian].
  16. *FATF Report: Operational Issues Financial Investigations Guidance*. Retrieved from [http://www.fatfgafi.org/media/fatf/documents/reports/Operational%20 Issues_Financial%20investigations%20Guidance.pdf](http://www.fatfgafi.org/media/fatf/documents/reports/Operational%20Issues_Financial%20investigations%20Guidance.pdf) [in English].

Стаття надійшла до редакції 15.09.2021.

3. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

DOI:10.35774/app2021.03.110

УДК: 347.44:347:78

Hanna Stakhya,

PhD in Juridical Sciences,

*Senior lecturer at the Department of
International Law and Migration Policy*

West Ukrainian National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6978-4892>

Lyudmila Savanets,

PhD in Juridical Sciences,

*Docent, Docent at the Department of
International Law and Migration Policy*

West Ukrainian National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0051-8905>

ENSURING THE SECURITY OF PERSONAL DATA ON THE INTERNET: THE COMMERCIAL USE OF PERSONAL DATA BY DIGITAL CONTENT PROVIDERS

Проаналізовано правовий аспект використання соціальними онлайн платформами персональних даних користувачів. Проведено порівняльне дослідження концепції захисту персональних даних у національному та зарубіжному законодавстві. Розглянуто концепцію договору постачання цифрового контенту, відповідно до якої користувач в обмін на цифровий контент передає онлайн платформі свої персональні дані, що можуть бути використані у маркетингових та рекламних цілях. Проаналізовано положення про відповідальність соціальної онлайн платформи за збір та передачу даних про її користувачів іншим особам, в тому числі для реалізації політичних, маркетингових, соціальних, економічних, технологічних стратегій.

Ключові слова: *персональні дані, інтернет, монетизація, цифровий контент, безпека.*

© Hanna Stakhya, Lyudmila Savanets, 2021

Стахира Г. М., Саванець Л. М.

Обеспечение безопасности персональных данных в интернете: коммерческое использование персональных данных поставщиками цифрового контента

Проанализирован правовой аспект использования социальными онлайн платформами персональных данных пользователей. Проведено сравнительное исследование концепции персональных данных в национальном и зарубежном законодательстве. Рассмотрена концепция договора поставки цифрового контента, в соответствии с которой пользователь в обмен на цифровой контент передает он-лайн платформе свои персональные данные, которые могут быть использованы в маркетинговых и рекламных целях. Проанализированы положения об ответственности социальной онлайн платформы за сбор и передачу данных о пользователях другим лицам, в том числе для реализации политических, маркетинговых, социальных, экономических, технологических стратегий.

Ключевые слова: персональные данные, интернет, монетизация, цифровой контент, безопасность.

Stakhyra H., Savanets L.

Ensuring the security of personal data on the internet: the commercial use of personal data by digital content providers

The article analyzes the legal aspect of the use of personal data by users of social online platforms. A comparative study of the concept of personal data protection in national and foreign legislation.

Development of the Ukraine economy lead to creation new information society, digitization goods and services, rising level of person rights protection. With the framework of Association Agreement of the Ukraine and European Union it should harmonized legislation, and build wide common digital single market. Significant progress in the development of information technology, their widespread introduction, associated with the increase in volumes and areas of information use has led to the possibility of collecting, storing and processing information about the individual who is the subject of private law relations. In turn, due to the widespread use of automated systems and related technologies, information about any person may become one way or another open and lead to a violation of its lawful interests, material or non-pecuniary damage. But technology progress gives an opportunity to use personal data as a counter performance for getting goods and services in digital form. The emergence of such legal relations needs development and adoption some legislative regulation, which create maximum level of consumer rights protection.

The concept of a contract for the supply of digital content is considered, according to which the user in exchange for digital content transmits to the online platform their personal data that can be used for marketing and advertising purposes. The provisions on the responsibility of the social online platform for the collection and transmission of data about its users to other persons, including for the implementation of political, marketing, social, economic, technological strategies, are analyzed.

Keywords: personal data, internet, monetization, digital content, security.

Formulation of the problem. The rapid development of scientific and technological progress, which are characterized by the introduction into the daily lives of users of computer and information technology, has led to an increase in the volume and use of information, including the collection, processing and storage of personal data. Extensive use of automated information systems contributes to the emergence of an open bank of information about a person, the accumulation and use of which may lead to a violation of its legitimate interests, the occurrence of material or moral damage.

At the same time, technological advances have made it possible to use personal data as a new form of retribution in order to acquire goods and services in digital form. This necessitates the development of effective regulation of the use of personal data, including in contracts for the supply digital content.

Analysis of resent research and publications. In the article author is taking into account the works of Klein A., Pormeister K., Nowacka I. and others.

The purpose of the article is to determine the concept of a contract for the supply of digital content, according to which the user, in exchange for digital content, transfers his personal data to the online platform, which can be used for marketing and advertising purposes.

Presentation of the main research material. It should be emphasized that the problem of personal data trade, and therefore, the actual inclusion of personal data in the category of objects of civil rights is extremely relevant for Ukrainians. They also face two significant problems: first, personal data, including information about age, gender, interests, pages visited and services used, telephone number and even bank account number, become the subject of civil law contracts and therefore have a certain material value - the monetary equivalent of personal data. Secondly, the legislative regulation of personal data circulation is actually detached from the real state of

affairs, thus users of Internet resources are deprived of legislative protection of the state due to the lack of legal regulation of this issue.

According to the Unified State Register of Court Decisions, over the past 5 years, Ukrainian courts have issued 5,965 decisions on the protection of personal data of persons on the Internet. Analyzing the number of cases considered, we can conclude that there has been a significant increase in violations of the use of personal data on the Global network. Thus, if in 2016 the number of cases considered by national courts concerning the leakage and use of personal data on the Internet was 378 cases, in 2020 the number of filed and considered cases increased to 1641 [1].

It is worth noting that in 2016, most citizens went to court to protect their violated rights on the Internet as part of a criminal case (bank theft, illegal online casinos, fraud), while now there is a significant increase in the number of civil cases on personal data protection, which were transferred to the service provider on the basis of a contract for the supply of digital content with social media platforms, such as Facebook, Instagram. That is why it is so important analyze the legal grounds and limits of the use of personal data of Ukrainian users of social networks on the example of social platforms as Facebook, and determine how to prevent the violation of the use of personal data, and bring offenders to justice.

Transfer of personal data to social platforms is a new type of repayment agreement.

The transfer of personal data, as a form of remuneration under a contract for the supply digital content is a relatively new solution in EU law.

Newest Directive (EU) 2019/770 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2019 on certain aspects concerning contracts for the supply of digital content and digital services contains an obligation for the recipient of digital content to pay a certain price in favor of the supplier, or provide it own personal data, except where the personal data provided by the consumer are exclusively processed by the trader for the purpose of supplying the digital content or digital service in accordance Directive or for allowing the trader to comply with legal requirements to which the trader is subject, and the trader does not process those data for any other purpose [2]. It is worth noting that the wording of the obligation of the recipient of digital content in the form of payment of a certain price is not limited to the transfer of funds. We agree with A. Klein that repayment in contractual obligations is characterized by the exchange between the parties of objects that have a certain property value [3, p. 103]. The property value of the object is evidenced by the desire of the subjects of contractual relations to receive it for a fee, thus establishing the market value for a particular good or service [4, p. 290].

The introduction of the latest technologies in economic relations has contributed to the emergence of new technical ways of concluding contracts for the supply of digital content. Consumers can choose the means of such supply among its many subspecies. The most popular are: delivery of digital content “on demand”, at the personal request of the user, download it by clicking a special button on the supplier’s website, receiving digital content via streaming and webcast online, by connecting IP- addresses to the TV data channel, subscriptions to e-books, e-magazines and e-newspapers, download mobile applications, and make online purchases in these applications, use cloud technologies and much more. Equally diverse is the method of payment for the provision of digital data, which varies from the transfer of funds to the fulfillment of obligations in kind (in particular, receiving e-mail and viewing online advertising materials, selection of contextual advertising, passing a questionnaire to develop marketing supplier strategy, etc., the provision of personal data) [5, p.39].

It should be noted, that the supply of digital content is based on accession agreements, which are usually concluded online. K. Pormeister notes that the transfer, accumulation and use of personal data occurs through the conclusion of contracts for the supply of digital content through automated online systems. In these cases, the agreement of the parties on all the essential terms of a separate agreement does not occur, and the agreement is concluded on the basis of automated processing of information submitted by the parties [5, p. 17]. An example of such automatically concluded agreements can be services that provide digital content on the basis of user registration. The recipient of digital content fills in a special form on the supplier’s website, which usually indicates personal data, including e-mail address, and the completion of registration and receipt of digital content is impossible without consent to the processing and use of personal data, agreement without the possibility of making any changes or reservations.

By concluding a contract for the supply of digital content online by registering on the platform, the user provides the provider with a list of their personal data, which is often subject to transfer to others. After all, the user has the right only to join the standard terms of the contract, which are often frankly unfair and violate the rights of users to personal data, without the possibility of negotiating the terms of the contract by the user.

It is worth paying attention to one of the most popular social networks today – Facebook. According to the communication agency Plusone, the total amount of Ukrainian Facebook users in 2020 is 14 million [6]. And

this social media collects personal data of each of them. Yes, Facebook software has the ability to collect, store and analyze user data, however, it has other ways to gather information about user behavior.

Among other means, accumulate information about the user's preferences Facebook uses tracking cookies. If a user is logged into Facebook and simultaneously browses other websites, Facebook can track the sites they are visiting. Tracking cookies are a specialized type of cookie that can be shared by more than one website or service. They are commonly used for legitimate marketing and advertising purposes, but because they contain a history of the user's actions on multiple sites, they may be exploited or misused to track the user's behavior [7]. Collecting information about user's behavior allow Facebook sell it and send users personalized contextual advertising. Thus, concluding a seemingly gratuitous contract for the supply of digital content, the user actually transfers his personal data, and the social network sells it to third persons for profit, which actually violates the legislation in the field of personal data protection.

In addition, this social platform forces users to agree with openly dangerous conditions – to allow use facial recognition. The technology of automatic identification of a user's personality by his image in a photograph has a wide commercial application. This technology is interesting because it can be carried out without contact with the object. The danger of using this technology is that anyone on the street, taking a photo of a person on your phone and uploading it to social networks can get information about it: age, gender, place of work, place of study and even phone number and home address (if the service uses geolocation).

Facebook uses software, which allow collect and analyze likes on particular post, then platform sell this information about persons preferences for in order to select effective advertising.

The above allows us to conclude, that the transfer of personal data on the basis of registration in the social network and further activities on the platform to the provider – it is a form of repayment in the contract for the supply of digital content, and personal data can be monetized.

The data that need legal protection.

It is necessary to to explore which data can be considered as «personal» in the understanding of the legislator and require exclusive legal protection against distribution and sale on the Internet.

According newest Regulation 2016/679 of the European Parliament and of the Council on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and their free circulation, and repealing Directive 95/46/EU personal data determines as any information relating to an identified or identifiable natural person («data subject»); an identifiable natural person is one who can be identified, directly or indirectly, in particular by reference to an identifier such as a name, an identification number, location data, an online identifier or to one or more factors specific to the physical, physiological, genetic, mental, economic, cultural or social identity of that natural person [8].

It is worth paying attention on provisions of Directive 2002/58/EU of the European Parliament and of the Council on the processing of personal data and the protection of privacy in the field of electronic commerce of 12.07.2002 [9], according to which personal data also includes:

- confidential data that contains the content of messages sent during e-mail;
- data needed to establish and maintain a connection: information about traffic, providers, connection time and its total duration;
- information about the location of electronic devices from which users connected to the Internet at a specific time. This information also applies to tracking the whereabouts of a person through the technology of the Global Positioning System used by modern mobile devices.

Regarding the legislation of Ukraine in the field of provision, processing and protection of personal data, it should be noted that it is in its infancy. Consolidation of legislation provides significant value to this process. Thus, in accordance with the provisions of Art. 200 of the Civil Code of Ukraine, information is any information and / or data that can be stored on physical media or displayed in electronic form, and the procedure for using information and protecting the right to it is established by the Law of Ukraine «On Information» № 2657-XII. This legal act defines information about an individual (personal data) as information or a set of data about an individual who is identified or can be specifically identified. A similar definition is found in special legislation aimed at protecting personal data - The Law of Ukraine «On Personal Data Protection» № 2297-VI dated 01.06.2010.

It necessary to note, that national legislation does not establish a single list of personal data. In particular, the Law of Ukraine «On Information» to the list of personal data includes data on the nationality of the individual, education, marital status, religious beliefs, health status, as well as his address, date and place of birth. The Law of Ukraine «On Advocacy» dated 05.07.2012 № 5076-VI to the personal data of a person includes a list of issues with

which a person applies to a lawyer for advice, its content, a list of data obtained by a lawyer in the performance of his professional duties.

During the development of information systems and ambiguity in deciding supplies specific information in the list of personal data, national legislators should define a list of data that needs protection. In this context, it necessary to analyze the definition of personal data set out in the Council of Europe Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data of 28 January 1981 [10]. The Convention defines personal data as any information relating to a specific person or a person that can be identified. This gives grounds to assume the thesis of the existence of a wide range of information that can be defined as personal data, other data about the person that allow it to be identified.

An analysis of national legislation suggests that there are no clear restrictions on the use of personal data of digital content users by its suppliers. At first glance, the need to obtain the consent of the personal data subject, which is a prerequisite for their use, should be a key factor in formulating the right of a person to decide on the collection, accumulation, processing, storage and dissemination of personal data, including for profit.

However, in the legislation of Ukraine, consent to the processing and use of personal data in the digital sphere is defined as marking the granting of permission to process personal data during registration in the information and telecommunications system of the e-commerce entity [10]. We believe that this approach to the protection of personal data from their further use by the supplier for advertising and marketing purposes is ineffective, because in order to obtain a certain digital content, the marking is necessary.

Litigation is related to the sale of personal data.

The lack of a provision in national law on the ability of personal data to be circulated and have a certain property value, as well as protection against the collection, processing and transfer of personal data by social platforms, has led to widespread violations of social media users rights and high-profile lawsuits.

Loud publicity about the sale of personal data by the platform Facebook received the case *Smith v. Facebook*. The plaintiffs appealed to the court to bring the platform to justice for the collection and processing of their medical data. Users alleged that the company tracked their visits to healthcare websites, in violation of the websites' explicit privacy policies. Court decided that Facebook was not bound by the promises made not to disclose users' data to Facebook because Facebook has a provision, buried deep in its own policy, that allows Facebook to secretly collect such data [11].

Another loud case connecting with Facebook selling personals data called Cambridge Analytica scandal. Cambridge Analytica had purchased Facebook data on tens of millions of Americans without their knowledge for the aim to predict how they will vote on the next American president election. This company create profiles of that people, analyzed their likes, the visited pages, commentaries. In addition, the company selected relevant content for users to persuade them to vote for Donald Trump. Facebook was hit with a \$5 billion fine from the Federal Trade Commission as part of a settlement over claims the company mishandled user data [12].

So, if only the rules, which was made by the platform allow it to collect and sell data about a person – it is strongly violation of the user's privacy, and such provision should be prohibited by state law.

Liability for the transfer of personal data.

It should be noted that today it does not exist a single unified legal act that determines which data cannot be collected and used by social platforms, and what liability is provided for the use of such data.

Ukrainian legislation in the field of personal data protection should develop in the light of the decisions taken by the International Organization for Economic Cooperation and Development on the basic principles of protection of privacy and individual freedoms and General Data Protection Regulation of EU. The state should take into account the purpose of personal data processing, the composition of personal data, ensuring a balance between the level of threat and access to personal data, ensuring the protection of personal data from illegal processing and illegal access to them.

It should be emphasized, that personal data as a legal institution in need of protection appeared in Ukrainian legislation in 2011, with the entry into force the Law of Ukraine "On protection of personal data".

In the same year, the State Service of Ukraine for Personal Data Protection appears, and entities that use personal data are obliged to register their databases in the service. The technical support of the service did not withstand the mass registration of databases – and therefore, in fact, such databases, despite the obligations of the law, were not registered. And since January 2014, all the powers of the service have been transferred to the Department for Personal Data Protection of the Secretariat of the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine.

It should be noted that this body is designed to protect personal data of citizens, including from illegal collection and sale by social platforms on the Internet, and to bring offenders to civil, administrative, criminal liability.

According to the Resolution of the Supreme Court of Ukraine of 27.09.2017 in the case № 6-1435tss17 in disputes concerning compensation for non-pecuniary damage, in particular in cases of disclosure of personal data and interference with privacy, there is a presumption of non-pecuniary damage by the defendant and the defendant's obligation to refute presumption [14].

In turn, in accordance with Art. 188-39 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses provides for administrative liability in the form of various fines ranging from UAH 1,700. up to UAH 17,000.

In accordance with the provisions of the provisions of Art. 255 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses the Ombudsman has the right to draw up reports on administrative offenses, after which the materials of the administrative case are transferred to the court.

The most resonance case was Resolution of the Lychakiv district court of Lviv from 02.19.2018 in case № 463/255/18, in accordance to which the military commissar of the Lviv regional military enlistment office was bringing to administrative responsibility and imposing a fine of UAH 5,100 for posting on the official website of the military enlistment office lists of citizens who are subject to conscription and did not appear at the military commissariat [15].

Moreover, the Criminal Code of Ukraine provides liability for the fact of illegal collection, storage, use, destruction, dissemination of confidential information about a person or illegal change of such information, except as provided by other articles of Criminal Code a fine of five hundred to one thousand non-taxable minimum incomes or correctional labor for up to two years, or arrest for up to six months, or restriction of liberty for up to three years.

Instead, if the offense concerns non-compliance with the procedure for personal data protection established by the legislation on personal data protection, which led to illegal access to them or violation of the rights of the personal data subject, administrative liability in accordance with the provisions of the Code of Administrative Offenses.

Conclusions. In conclusion, it is worth noting that in fact personal data become a new object of civil rights, and it can be an object of contracts and have a property value. At the same time, the variety of data that can be interpreted as personal is constantly expanding. Today, in accordance with international regulations and court decisions, personal data determines not only the name of a person, his identification number, but also data that helps to identify him on the Internet – the location of a mobile device, IP-adress, browsing websites, likes, etc.

Large amount of Ukrainian social network users actually gives their data to the platform operator every day. Its protection as well as bringing the operator to justice, and preventing the inclusion of provisions that allow collecting and selling personal data of social network users to third parties in the standard terms of the platform operator are possible only if such provisions are enshrined in law.

Thus, the domestic legislator has a task to amend the Civil Code of Ukraine, expanding the list of objects of civil rights, the Law of Ukraine on Personal Data Protection - expanding the concept of personal data subject to protection, as well as provide administrative and criminal liability for illegal collection, sale and use of personal data by social platforms.

References

1. *Unified State Register of Court Decisions*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua> [in English].
2. *Directive (EU) 2019/770 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2019 on certain aspects concerning contracts for the supply of digital content and digital services*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32019L0770> [in English].
3. Klein, A. (2005). *Elementy zobowiązaniowego stosunku prawnego*. Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego [in Polish].
4. Nowacka, I. (2017). *Umowa o dostarczeniu treści cyfrowych*. Kraków. [in Polish].
5. Pormeister, K. (2017). Informed consent to sensitive personal data processing for the performance of digital consumer contracts on the example of '23andMe'. *Journal of European Consumer and Market Law*, 1 [in English].
6. *Facebook and Instagram in Ukraine*. Retrieved from [https://plusone.com.ua/research/Facebook%20та%20Instagram%20в%20Україні%20\(січень%202020\)_UA.pdf](https://plusone.com.ua/research/Facebook%20та%20Instagram%20в%20Україні%20(січень%202020)_UA.pdf) [in Ukrainian].
7. *Tracking cookies*. Retrieved from https://www.f-secure.com/sw-desc/tracking_cookie.shtml [in English].

8. *Regulation 2016/679 of the European Parliament and of the Council on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and their free circulation*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679> [in English].
9. *Directive 2002/58/EU of the European Parliament and of the Council on the processing of personal data and the protection of privacy in the field of electronic commerce of 12.07.2002*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32002L0058> [in English].
10. *Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data of 28 January 1981*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326 [in Ukrainian].
11. *Winston Smith V. Facebook, INC., No. 17-16206 (9th Cir. 2018)*. Retrieved from <https://law.justia.com/cases/federal/appellate-courts/ca9/17-16206/17-16206-2018-12-06.html> [in English].
12. *Cambridge Analytica and Facebook: The Scandal and the Fallout So Far*. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2018/04/04/us/politics/cambridge-analytica-scandal-fallout.html> [in English].
13. Obukhovska, T.I. *State mechanisms for providing personal data protection in Ukraine*. Retrieved from <http://academy.gov.ua/pages/dop/138/files/842f46c2-f889-4639-8f34-605930281696.pdf> [in English].
14. *Resolution of the Supreme Court of Ukraine of 27.09.2017 in the case № 6-1435tss17*. Retrieved from <https://oda.court.gov.ua/sud1590/pravovipozicijvsu/6-1435cs17> [in Ukrainian].
15. *Resolution of the Lychakiv district court of Lviv from 02/19/2018 in case №463/255/18*. Retrieved from <https://verdictum.ligazakon.net/document/72335799> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 16.09.2021.

DOI: 10.35774/app2021.03.117
УДК 347.91\95

Оксана Гнатів,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Західноукраїнського національного
університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0119-3508>

Наталія Бутрин-Бока,

кандидат юридичних наук, керівник
Лабораторії сімейного права, доцент
кафедри цивільного права і процесу
Західноукраїнського національного
університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3684-7177>

Ірина Базан,

студентка юридичного факультету
Західноукраїнського національного
університету

СКАСУВАННЯ ВИКОНАВЧОГО НАПИСУ НОТАРІУСА

Представлено теоретико-правовий аналіз правової природи виконавчого напису нотаріуса, зокрема підстави, порядок, строки та проблеми його скасування. Сформульовано об'єктивні та суб'єктивні передумови вчинення нотаріусом виконавчого напису. Під об'єктивними передумовами потрібно розуміти суспільні потреби у спрощеному порядку констатації і припинення безспірного правопорушення та усунення його наслідків, що має бути відтворено у процедурі вчинення нотаріусом виконавчого напису. Під суб'єктивними передумовами вчинення виконавчого напису слід розуміти необхідність дотримання нотаріусом та особами, які звернулись за вчиненням нотаріальних дій, Правил посвідчення угод, передбачених Законом України «Про нотаріат». Підсумовано, що у всіх відносинах щодо виконавчих написів нотаріусів є підстави як для нотаріальних дій, так і для діяльності суддів. У зв'язку з цим наголошено, що надання нотаріусом виконавчої сили автентичному акту дає змогу звертати його до примусового виконання без звернення до суду. Такі дії нотаріуса не означають фактичного визнання юридичної вірогідності, безспірності чи інших суміжних ознак зобов'язань сторін, виражених у документі, на якому вчинено виконавчий напис.

Ключові слова: *безспірність, боржник, стягувач, виконавчий напис, вимога, нотаріус, право, суд.*

Гнатів О., Базан І.

Отмена исполнительской надписи нотариуса

Представлено теоретико-правовий аналіз правової природи исполнительской надписи нотариуса і, в частности, основания, порядок, сроки и проблемы его отмены. В работе сформулированы объективные и субъективные предпосылки совершения нотариусом исполнительской надписи. Под объективными предпосылками следует понимать общественные потребности в упрощенном порядке констатации и прекращение бесспорного правонарушения и устранения его последствий, должно быть воссоздано в процедуре совершения нотариусом исполнительской надписи. Под субъективными предпосылками совершения исполнительской надписи следует понимать необходимость соблюдения нотариусом и лицами, которые обратились за совершением нотариальных действий, Правил удостоверения сделок, предусмотренных Законом Украины «О нотариате». Подведено, что во всех отношениях по исполнительским надписям нотариусов имеют место быть как для нотариальных действий, так и для деятельности судей. В связи с этим отмечается, что предоставление нотариусом исполнительской силы автентичном акта позволяет обращать его к принудительному исполнению без обращения в суд. При этом такие действия нотариуса не означают фактического признания юридической достоверности, бесспорности или иных смежных признаков обязательств сторон, выраженных в документе, на котором совершено исполнительскую надпись.

Ключевые слова: *беспорность, должник, взыскатель, исполнительная надпись, требование, нотариус, право, суд.*

Gnativ O., Bazan I.

Cancellation of the notary's writ of execution

The article presents a theoretical and legal analysis of the legal nature of the notary's writ of execution and, in particular, the grounds, procedure, terms and problems of its cancellation. The paper formulates objective and subjective preconditions for a notary to perform an executive inscription. Objective preconditions should be understood as public needs in a simplified procedure for ascertaining and terminating an undisputed offense and eliminating its consequences, which should be reproduced in the procedure of making a notarized writ of execution. Subjective preconditions for the execution of a writ of execution should be understood as the need for the notary and persons who have applied for notarial acts to comply with the Rules of certification of agreements provided by the Law of Ukraine «On Notaries».

It is concluded that in all respects regarding the writs of execution of notaries there are grounds for both notarial acts and the activities of judges. In this regard, it is emphasized that the notary's enforcement of an authentic act allows it to be enforced without going to court. However, such actions of the notary do not mean the actual recognition of legal certainty, indisputability or other related features of the obligations of the parties, expressed in the document on which the writ of execution is made. Assessments of the legal qualities of the described type of obligations of the parties are presumed by the notary formally legally without recourse to the relevant procedures that make up civil and commercial litigation, leaving the interested parties the initiative to participate in these proceedings.

Keywords: *indisputability, debtor, recoverer, executive inscription, demand, notary, law, court.*

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що Цивільний кодекс України був прийнятий понад сімнадцять років тому (2004), ст. 18 якого у межах нотаріальної форми захисту порушених прав визначає єдиний спосіб – вчинення виконавчого напису питання правової природи виконавчого напису нотаріуса, а також процесуального порядку його вчинення і оскарження все ще недостатньо вивчені. Проблемні питання щодо оскарження виконавчого напису нотаріуса та сумніви щодо безспірності їх вчинення створюють прогалини у законодавстві, які потребують дослідження та удосконалення.

Поряд із наведеним тема набуває актуальності з огляду на те, що в процесі розгляду судами справ про визнання виконавчих написів такими, що не підлягають виконанню, як підтверджує практика, часто трапляються випадки недотримання нотаріусами вимог законодавства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичне підґрунтя роботи становлять сучасне законодавства у сфері цивільного та нотаріального права і процесу, судова практика з дослідженої теми, а також праці вітчизняних вчених у сфері нотаріального та цивільного права і процесу, зокрема: А. Г. Серветник, Г. Д. Левин, О. Нелін, Ю. В. Желіховська, Т. Калиниченко, І. Неволіна. Використання теоретичних конструкцій, викладених у працях згаданих науковців, дало змогу сформулювати теоретичні підходи й сформулювати власний погляд на питання щодо правової природи та особливості скасування виконавчого напису нотаріуса і його місця в системі способів захисту цивільних прав.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання скасування виконавчого напису нотаріуса доволі актуальне на сьогодні, адже проблема арешту майна на їх основі кредиторами без законних на те підстав поширюється. В цьому контексті доцільно зазначити, що вчинення нотаріусом виконавчого напису – це нотаріальна дія, що полягає в посвідченні права стягувача на стягнення грошових сум або витребування від боржника майна.

Відповідно до положень статті 87 Закону України «Про нотаріат», для стягнення грошових сум або витребування від боржника майна нотаріуси вчиняють виконавчі написи на документах, що встановлюють заборгованість [1].

Особливою ознакою виконавчого напису є те, що це виконавчий документ. Відповідна ознака виконавчого напису впливає не лише з теоретичних положень, а й зумовлена положеннями чинного законодавства. Зокрема, відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про виконавче провадження» виконавчий напис нотаріуса визначено як самостійний різновид виконавчого документа поряд із виконавчим листом, судовим наказом, ухвалою суду, посвідченням комісії з трудових спорів та ін. [12, с. 19].

На наше переконання, вчинення виконавчого напису змінює права та обов'язки, з чого виходить, що це також є правочином. Проте відома позиція, що виконавчий напис не є правочином. Поняття правочину надано в ч. 1 ст. 202 ЦК України: правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Згідно зі ст. 215 ЦК України поняття недійсності застосовується до правочинів [7]. Стаття 18 ЦК України встановлює, що вчинення виконавчого напису на борговому документі – це

здійснення нотаріусом захисту цивільних прав, але підставою для вчинення виконавчого напису слугує правочин стягувача. Останній змінює таким чином відносини з боржником з добровільних на примусовий спосіб захисту власних прав. Тому, коли предметом спору є визнання виконавчого напису недійсним, такий предмет позову відповідає нормам цивільного та цивільного процесуального законодавства України, оскільки базується на правочині стягувача, посвідченому нотаріусом [6, с. 505]

Нотаріус здійснює свою діяльність у сфері безспірної юрисдикції. Він не встановлює прав або обов'язків учасників правовідносин, не визнає та не змінює їх, не вирішує питань права. У цій ситуації виконавчий напис не породжує права стягувача на стягнення грошових сум або витребування від боржника майна, а лише підтверджує, що таке право стягувач мав раніше. А от, чи дійсно таке право було, нотаріус має переконатися перед здійсненням виконавчого напису. Проте нотаріус вирішує питання про вчинення виконавчого напису за фактом подання документів, наданих лише однією стороною – стягувачем, таким чином подані документи згідно з відповідним переліком є підтвердженням безспірності заборгованості.

Зокрема, викладене вище декламує стаття 88 Закону України «Про нотаріат»: нотаріус вчиняє виконавчі написи, якщо подані документи підтверджують безспірність заборгованості або іншої відповідальності боржника перед стягувачем та за умови, що з дня виникнення права вимоги минуло не більше трьох років. Якщо для вимоги, за якою видається виконавчий напис, законом встановлено інший строк давності, виконавчий напис видається у межах цього строку [1].

Ознакою безспірності вимоги є відсутність заперечень боржника щодо заборгованості та її розрахунку, а також відсутності будь-яких суперечностей у поданих документах. На підтвердження безспірності заборгованості нотаріусу мають бути подані документи, що свідчать про визнання боржником вимог кредитора. Як показує аналіз норм законодавства, указаних вище, нотаріус має впевнитися в розумінні боржником пред'явлених до нього вимог і визнанні їх. Документом, що підтверджує такий факт, можна вважати отримання боржником вимоги стягувача з підписом боржника про його отримання.

Як показує практика з порушення вимог закону, сьогодні ми спостерігаємо цілий потік незаконних нотаріальних написів на користь кредитних та колекторських компаній, які викупили за безцінь кредитні борги. На жаль, приватні нотаріуси ігнорують приписи законів, приймають в роботу прострочені кредитні вимоги, що призводить до незаконних стягнень та незаконних арештів майна. У деяких випадках також – до безпідставної заборони на виїзд за межі України. Можливість оскарження виконавчого напису нотаріуса закріплено на законодавчому рівні. Вирішуючи спір про визнання виконавчого напису таким, що не підлягає виконанню, суд не повинен обмежуватися лише перевіркою дотримання нотаріусом формальних процедур і факту подання стягувачем документів на підтвердження безспірної заборгованості боржника згідно з Переліком. Для правильного застосування положень статей 87, 88 Закону України «Про нотаріат» у такому спорі суд повинен перевірити доводи сторін у повному обсязі й установити та зазначити в рішенні, чи справді на момент вчинення нотаріусом виконавчого напису боржник мав безспірну заборгованість перед стягувачем, тобто чи існувала заборгованість узагалі, чи була заборгованість саме такого розміру, як зазначено у виконавчому написі, та чи не було не вирішених по суті спорів щодо заборгованості або її розміру на час вчинення нотаріусом виконавчого напису. Така правова позиція Великої Палати Верховного Суду викладена у постановках від 27 березня 2019 року у справі № 137/1666/16-ц (провадження № 14-84цс19), від 02 липня 2019 року у справі № 916/3006/17 (провадження № 14-278 гс18) та від 15 січня 2020 року у справі № 305/2082/14-ц (провадження № 14-557 цс 19) [2].

Щодо строків звернення кредитора (стягувача) до нотаріуса для вчинення виконавчого напису на борговому документі (ст. 88 Закону), то цікавою є позиція Великої Палати Верховного Суду. Як визначено в Законі, нотаріус вчиняє виконавчі написи за умови, що з дня виникнення права вимоги до боржника минуло не більше трьох років, а у відносинах між підприємствами, установами та організаціями – не більше одного року [1].

У своїй постанові від 2 липня 2019 р. Велика Палата Верховного Суду у справі № 916/3006/17 (провадження № 12-278гс18) зробила висновок, що строк для звернення до нотаріуса за вчиненням виконавчого напису безпосередньо пов'язаний із позовною давністю, встановленою Цивільним кодексом України. Таким чином, загальний строк для такого звернення становить три роки незалежно від суб'єктного складу сторін правовідносин, а якщо для вимоги, за якою видається виконавчий напис, законом встановлено іншу позовну давність, виконавчий напис видається у межах цього строку [3].

Законодавство не містить прямої вказівки на те, з якого моменту потрібно обраховувати річний або трирічний строк для вчинення виконавчого напису. Так, у ст. 88 Закону України «Про нотаріат» зазначається «день виникнення права вимоги», а в п. 3.4 глави 16 розділу II Порядку «день, коли у стягувача виникло

право примусового стягнення боргу». Однак ні в першому, ні у другому випадку не можна робити висновок про однозначність положень нормативно-правових актів. Таким чином, з'ясувати, з якого моменту потрібно обраховувати строки, можна лише з комплексного аналізу законодавства. [4, с. 34]. Ще одна колізія в законодавстві стосується строків пред'явлення виконавчого напису до виконання. Відповідно до ч. 1 ст. 91 ЗБМЕН № 3 (93), червень, 2017 р. Нотаріальний процес Закону України «Про нотаріат» виконавчий напис може бути пред'явлено до примусового виконання протягом одного року з моменту його вчинення [1]. Відповідно до ч. 1 ст. 12 Закону України «Про виконавче провадження» від 02.06.2016 року № 1404-VIII виконавчі документи можуть бути пред'явлені до примусового виконання протягом трьох років, крім посвідчень комісій з трудових спорів та виконавчих документів, за якими стягувачем є держава або державний орган, які можуть бути пред'явлені до примусового виконання протягом трьох місяців [5].

Однак із таким рішенням Великої Палати Верховного Суду важко погодитися, оскільки, нотаріус перш за все керується в своїй діяльності Законом України «Про нотаріат», а отже, оцінка його діяльності та законності його дій буде ґрунтуватись на Законі, а не на підставі постанови ВП ВС чи думці окремих суддів які плутають дотримання вимог Закону з власним бажанням його спотворити. Практика судів щодо визнання виконавчого напису нотаріуса таким, що не підлягає виконанню різноманітна, оскільки наявні прогалини в законодавстві, що зумовлює різне тлумачення норм закону. Так, Вищий господарський суд України у своїх постановках у справах про визнання виконавчого напису нотаріуса таким, що не підлягає виконанню, неодноразово вказував на те, що належними доказами, які можуть підтверджувати наявність чи відсутність заборгованості, а також встановлювати розмір зазначеної заборгованості, можуть бути тільки документи первинної бухгалтерської документації, оформлені відповідно до норм Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність» – платіжні доручення, меморіальні ордери, розписки, чеки тощо [8].

Крім того, в постанові Вищого господарського суду України визначено, що безспірною заборгованістю є заборгованість боржника, з якою останній погоджується, що, відповідно, виключає можливість спору зі сторони боржника щодо її розміру, строку, за який вона нарахована, тощо, а відтак і документи, які підтверджують її безспірність, і на підставі яких нотаріуси здійснюють виконавчі написи, мають бути однозначними, беззаперечними, та такими, що містять вираз волі щодо наявності певної заборгованості не тільки кредитора, а й самого боржника, або підтверджують наявність у боржника перед кредитором заборгованості саме в такому розмірі [9].

На нашу думку, основою вчинення нотаріальної дії є факт безспірності певної заборгованості, тому нотаріус не повинен переконуватися у безспірності розміру сум, що підлягають стягненню, тому що вчинення виконавчого напису – це не вирішення спору між кредитором і боржником, а підтвердження наявності заборгованості боржника з виконання грошового зобов'язання. Така позиція підтверджується ухвалами Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ, в якій суд дійшов висновку, що різниця в розмірі заборгованості на дату направлення позивачу вимоги та дати вчинення виконавчого напису нотаріуса пов'язана із завершенням строку, за який нараховані суми, передбачені кредитним договором, про що у вимозі банку позивача повідомляли [10].

Досліджуючи тематику статті, А. Г. Свєртин зазначає, що можна виокремити найбільш поширені підстави для визнання виконавчого напису таким, що не підлягає виконанню, а саме: порушення порядку вчинення виконавчого напису – нотаріус вчинив виконавчий напис на підставі заяви без вказання строку, за який має провадитися стягнення щодо іпотечного договору; не надсилання вимоги стягувача – так, якщо стягнення відбувається за іпотечним договором. В разі порушення основного зобов'язання та / або умов договору вчинення виконавчого напису нотаріус здійснює після тридцяти днів з моменту надіслання кредитором та боржником письмової вимоги про усунення порушень. Якщо протягом встановленого строку вимога іпотекодержателя не задоволена, іпотекодержатель має право прийняти рішення про звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом позасудового врегулювання на підставі договору; сплив строків давності – виконавчий напис можна вчинити, якщо з дня виникнення права вимоги минуло не більше трьох років, а у відносинах між підприємствами, установами та організаціями – не більше одного року строк, пропущений строк стягувачем навіть з поважних причин, не може бути поновлений нотаріусом; неповнота та невідповідність законодавству документів, що були надані нотаріусу – нотаріус здійснив виконавчий напис на підставі документів, що не підтверджують безспірність; відсутність у змісті виконавчого напису відомостей, що передбачені законодавством, – нотаріус не зазначив обов'язкові відомості, передбачені законодавством України, наприклад дату, коли виконавчим напис набув чинності [11, с. 139].

Факт відсутності в українському законодавстві прямої норми, яка б регулювала порядок оскарження виконавчих написів нотаріуса, призводить до неоднакового вирішення справ судами України та перегляду таких рішень. Деякий час суди приймали заяви із різними позовними вимогами («визнати виконавчий напис нотаріуса недійсним», «скасувати виконавчий напис нотаріуса», «оскаржити виконавчий напис»). Але надалі в узагальненнях судової практики Вищих спеціалізованих судів та Верховного Суду України було роз'яснено, що недійсними в судовому порядку, відповідно до вимог Цивільного кодексу, можуть визнаватися правочини. Однак у процесі прийняття позовної заяви або скарги суди не можуть робити висновків щодо законності або незаконності вимог заявника, оскільки в такій ситуації це буде виявом їхньої упередженості. Пересічні громадяни мають право вимагати від суду законного рішення і за наявності підстав саме суд має кваліфікувати дії нотаріуса як законні або незаконні, а щодо визначення виконавчого напису нотаріуса, одночасно, як нотаріального акту, виконавчого документа та правочину стягувача, то це положення має синтезувати специфіку його багатоаспектності [11, ст. 141].

Висновки. Боржник може оскаржити вчинений нотаріусом виконавчий напис як з підстав порушення нотаріусом процедури вчинення виконавчого напису, так і з підстав неправомірності вимог стягувача (повністю або в частині розміру заборгованості, а також з підстав спливу строків позовної давності за вимогами в повному обсязі чи їхній частині). Нотаріальна дія або відмова у її вчиненні можуть бути оскаржені до суду. Під час розгляду справи суд встановлює наявність безспірної заборгованості перед стягувачем на момент вчинення нотаріусом виконавчого напису. Тобто суд з'ясовує, чи була заборгованість, чи правильний розмір заборгованості та чи не було невирішених спорів щодо заборгованості або її розміру станом на час вчинення нотаріусом виконавчого напису. Обставини, які свідчать про наявність спору щодо заборгованості, суд встановлює відповідно до загальних правил цивільного процесу за наслідками перевірки доводів боржника та оцінки наданих доказів. Як інструмент захисту порушеного права виконавчий напис нотаріуса є окремою альтернативою судовому захисту, яка може застосовуватися у визначених законом випадках. Водночас суттєвою відмінністю виконавчого напису нотаріуса порівняно із судовою процедурою можна визнати те, що напис є більш оперативним способом захисту права, що надає кредиторю переваги у вигляді скорочених строків розгляду, спрощеності процедури вчинення виконавчого напису та її меншої формалізованості, а також вартості витрат, які несе сторона в процесі звернення до юрисдикційного органу.

Список використаних джерел

1. Про нотаріат : Закон України від 05.08.2021р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> (дата звернення: 02.09.2021).
2. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 137/1666/16-ц від 27 березня 2019 року (провадження № 14-84цс19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80854768> (дата звернення: 02.09.2021).
3. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 916/3006/17 від 2 липня 2019 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82827046> (дата звернення: 04.09.2021).
4. Левченко А., Кирилюк Д. Проблемні аспекти вчинення виконавчих написів нотаріуса на договорах застави та іпотеки. *Юридичний Радник*. Київ, 2017. № 3(93). С. 29–38.
5. Про виконавче провадження : Закон України від 29.08.2021р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text> (дата звернення: 03.09.2021р.).
6. Левин Г. Д. Три взгляда на природу теоретического и эмпирического знания. *Вопросы философии*. 2011. № 2. С. 104–115.
7. Цивільний кодекс України від 14.08.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 02.09.2021).
8. Понамарьов Н. М., Косткіна Ю. О. Особливості розгляду господарськими судами спорів про визнання виконавчих написів такими, що не підлягають виконанню. *Ужгород*, 2012. № 20. URL: <http://artimmer.com/ua/publicacii/statti/77-osoblyvosti-rozglyadu-gospodarskymy-sudamy-sporiv-pro-vyznannya-vykonavchyh-napysiv-notariusiv-takymy-scho-ne-pidlyagayut-vykonannyu> (дата звернення: 04.09.2021).
9. Желіховська Ю. В. Стягнення заборгованості за вексялями, опротестованими нотаріусами в установленому законом порядку. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2011. № 4. С. 77–82.
10. Нелін О. Правова природа нотаріального акта в новітній парадигмі українського права. *Юридична Україна*. 2013. № 11. С. 4–8.
11. Серветник А. Г. Виконавчий напис нотаріуса як спосіб реалізації нотаріальної форми захисту цивільних прав : дисертація ... д-ра філософії: спец. 081 – Право. Київ, 2020. 232 с.

12. Демченко О. Виконавчий напис нотаріуса як позасудова форма захисту цивільних прав та законних інтересів. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 15–19.

References

1. *Pro notariat: Zakon Ukrainu vid 05.08.2021 roku [About the notary: Law of Ukraine of August 5, 2021]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> [in Ukrainian].
2. *Postanova Velukoi Palaty Verkhovnoho Sudu u spravi №137/1666/16-ч від 27 bereznia 2019 roku (provadjenia № 14-84чс19) [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court in case № 137/1666/16-ч of March 27, 2019 (proceedings № 14-84чс19)]*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80854768> [in Ukrainian].
3. *Postanova Velukoi Palaty Verkhovnoho Sudu u spravi №916/3006/17 від 2 lupnia 2019 roku. [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court in case № 916/3006/17 of July 2, 2019]*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82827046> [in Ukrainian].
4. Levchenko, A. & Kyryliuk, D. (2017). Problemni aspekty vchunennia vukonavchuh napisiv notariusia na dogovorah zastavu ta ipoteki [Problematic aspects of making notarial writs of execution on mortgage and mortgage agreements]. *Yurydychnyi Radnyk – Legal Adviser*, 3 (93), 29-38 [in Ukrainian].
5. *Pro vykonavche provadjenia: Zakon Ukrainu vid 29.08.2021 roku. [On enforcement proceedings: Law of Ukraine of August 29, 2021]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text> [in Ukrainian].
6. Levin, G. D. (2011). Tri vzgliada na teoriyu teoreticheskogo ta empericheskogo znania [Three views on the nature of theoretical and empirical knowledge]. *Voprosy filosofii – Questions of philosophy*, 2, 104-115.
7. *Tsuivilnyi kodecs Ukrainy vid 14.08.2021 roku [Civil Code of Ukraine of August 14, 2021]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
8. Ponamarov, N. M. & Kostkina, U. O. (2012). *Osoblyvosti rozhljadu gospodarskymy sudamy sporiv pro vyznania vykonavchych nadpysiv takymy, shcho ne pidliagayt vykonaniu [Peculiarities of consideration by commercial courts of disputes on recognition of writs of execution as non-enforceable]*. Uzhhorod, 2012. №20. Retrieved from <http://artimmer.com/ua/publicacii/statti/77-osoblyvosti-rozglyadu-gospodarskymy-sudamy-sporiv-pro-vyznannya-vykonavchych-napysiv-notariusiv-takymy-scho-ne-pidlyagayut-vykonannyu> [in Ukrainian].
9. Zhelihovska, U. V. (2011). Stiagnenia zaborgovanosti za vekseliamu, oprotestovanymy notariusamy v vstanovlenomy zakonom poriadky [Debt collection on promissory notes protested by notaries in the manner prescribed by law]. *Mala entsyclopedia notariusia – A small encyclopedia of a notary*, 4, 77–82 [in Ukrainian].
10. Nelin, O. (2013). Pravova pryroda notarialnogo akta v novitniy paradygmi ukrainskogo prava [The legal nature of the notarial act in the latest paradigm of Ukrainian law]. *Pravova Ukraina – Legal of Ukraine*, 11, 4-8 [in Ukrainian].
11. Svertnyk, A. G. (2020). *Vykonavchyi napys notariusia yak sposib realizacii notarialnoi formy zahusty civulnyh prav [The executive inscription of the notary as a way of realization of the notarial form of protection of civil rights]: dis. ... doctora filosofii: spets 081 – Pravo*. Kyiv, 2020 [in Ukrainian].
12. Demchenko, O. (2019). *Vykonavchyy napys notariusia yak pozasydova forma zahusty civulnyh prav ta zakonnuh interesiv [Notary's writ of execution as an extrajudicial form of protection of civil rights and legitimate interests]*. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*. Zaporozhye, 3, 15-19 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 18.09.2021.

DOI: 10.35774/app2021.03.123
УДК 340.12:347

Інна Зайцева-Калаур,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри цивільного права та процесу
Західноукраїнського національного
університету
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5924-5844>

МІСЦЕ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК В СИСТЕМІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті аналізується нормативно-правове регулювання надання безоплатної юридичної допомоги з метою виявлення інструментів підготовки та підвищення кваліфікації майбутніх юристів. Аналіз проводиться крізь призму гарантій рівності доступу громадян до правосуддя та гарантії отримання кваліфікованої юридичної допомоги. Розвиток досліджуваного законодавства пов'язують із державним завданням витіснення «підпільної адвокатури» і неякісної юридичної допомоги. Головним аспектом його вдосконалення автор називає концептуальний розвиток понятійного апарату у двох напрямках: універсалізації та диференціації. Автор вважає юридичні клініки інструментом зміни якості юридичної допомоги та узгодження освітніх стандартів із професійними.

Метою наукової статті є проведення комплексного аналізу місця юридичних клінік в системі захисту прав людини.

Автор приходять до висновку, що з метою підвищення якості освіти фахівців юридичних клінік та покращення обслуговування клієнтів, юридичні клініки повинні:

- розширити співпрацю між юридичними клініками, регулювати практичну діяльність юридичних клінік, розробити навчальні матеріали та залучити кошти для клінічної юридичної освіти в Україні;
- стандартизувати вимоги до планів викладання та навчання з метою розробки єдиного набору методичних рекомендацій і стандартів підготовки вчителів і студентів.
- розробити та підписати загальні зобов'язання щодо етики для юридичних клінік;
- підготувати спеціальні клінічні проекти щодо кримінальних справ, у університетах, де кваліфіковані юристи виконують функції викладачів, співробітників і навчають студентів;
- переконатися, що в кожній клініці є штатний викладач – практикуючий юрист, або найняти принаймні одного ліцензованого практикуючого адвоката, який спеціалізується на кримінальних справах;
- залучати до роботи цінних та мотивованих студентів, яким необхідно пройти суворий процес перевірки, щоб вступити до юридичної клініки;
- зробити участь у роботі юридичної клініки складовою навчального процесу, з обов'язковим оцінюванням рівня практичних знань;
- проводити щотижня необхідні зустрічі для всіх студентів і викладачів, які працюють в юридичних клініках, щоб обговорити етичні та інші питання, які виникають у сфері консультування клієнтів.

Ключові слова: безоплатна правова допомога, юридичні клініки, захист прав людини, міжнародний досвід, соціально незахищені верстви населення.

Zaitseva-Kalaur I.

The legal clinics in the human rights protection system

The article analyzes the legal regulation of free legal aid in order to identify tools for training and retraining of future lawyers. The analysis is conducted through the prism of guarantees of equal access of citizens to justice and guarantees of qualified legal aid. The development of the studied legislation is connected with the state task of ousting the “underground bar” and low-quality legal aid. The main aspect of its improvement the author calls the conceptual development of the conceptual apparatus in two directions: universalization and differentiation. The author considers legal clinics as a tool to change the quality of legal aid and harmonize educational standards with professional ones.

The purpose of this scientific article is to conduct a comprehensive analysis of the place of legal clinics in the system of human rights protection.

The author concludes that in order to improve the quality of education of specialists of legal clinics and improve customer service, legal clinics should:

- expand cooperation between legal clinics, regulate the practical activities of legal clinics, develop training materials and raise funds for clinical legal education in Ukraine;
- standardize the requirements for teaching and learning plans in order to develop a single set of guidelines and

© Інна Зайцева-Калаур, 2021

training standards for teachers and students.

- *develop and sign general ethics commitments for legal clinics;*
- *prepare special clinical projects on criminal cases, in universities, where qualified lawyers perform the functions of teachers, staff and teach students;*
- *make sure that each clinic has a full-time practicing lawyer, or hire at least one licensed practicing lawyer specializing in criminal cases;*
- *to involve valuable and motivated students who need to go through a rigorous screening process to enter a legal clinic;*
- *to make participation in the work of the legal clinic a component of the educational process, with a mandatory assessment of the level of practical knowledge;*
- *hold weekly meetings for all students and faculty working in legal clinics to discuss ethical and other issues that arise in the field of client counseling.*

Keywords: *free legal aid, legal clinics, protection of human rights, international experience, socially vulnerable segments of the population.*

Постановка проблеми. Органи державної влади у всьому світі визнали, що правова допомога, надана державою вразливим верствам населення є основою для практичної реалізації прав громадян. Проте ефективне надання гарантованої державою юридичної допомоги потребує ефективних форм співробітництва між широким колом учасників.

Сьогодні загальновизнано, що уряди повинні сформувати партнерські відносини з неурядовими організаціями, у тому числі фондами та університетами, для надання необхідної юридичної допомоги тим, хто її найбільше потребує. Враховуючи поточний стан розвитку безоплатної правової допомоги в Україні, у розпал широкомасштабних реформ у системі юридичної допомоги та кримінального захисту, визначення ролі юридичних клінік є життєво важливим у діалозі щодо забезпечення державою юридичної допомоги своїм громадянам.

Юридичні клініки університетів отримали широке визнання у всьому світі як фундаментальні навчальні засоби для надання юридичної допомоги населенню, яке недостатньо забезпечене юридичною допомогою. Юридичні клініки становлять надзвичайно цінний ресурс для системи безоплатної правової допомоги, як це було продемонстровано успіхом юридичних клінік по всьому світу, в тому числі Польщі, США, Німеччині.

Кожна з цих країн, визнає переваги юридичної клініки в 1) створенні критичної практичної складової в освіті студентів юридичних факультетів і 2) надання необхідної юридичної допомоги вразливим верствам населення, які потребують допомоги, прийняла модель юридичної клініки, та зробила кроки для забезпечення стандартів якості послуг юридичної клініки у наданні допомоги та довгострокової перспективі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основна частина наукових праць, які відіграють важливу роль у формуванні теоретико-методологічної бази дослідження даної проблематики, написана вітчизняними та зарубіжними науковцями. Серед найбільш відомих дослідників слід особливо виділити А. Галая, Л. Дешко, Л. Дубчак, В. Молдована, Д. Павленко, Н. Савчин, І. Сенчак, А. Соколенко, М. Удод, О. Isaenkova, А. Karaarslan, F. Kasim, Н. Розенфельда, N. Karaarslan, O. Ates, S. Hosseini.

Метою наукової статті є проведення комплексного аналізу місця юридичних клінік в системі захисту прав людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Надійною юридичною гарантією прав людини є закріплення у ч. 1 ст. 59 Конституції України 1996 р. права кожного на правову допомогу: «Кожен має право на правову допомогу» [1]. Це право може бути значною мірою реалізовано через систему безоплатної правової допомоги, яка в Україні ще формується, але важливе місце у ній посідають юридичні клініки. Юридичні клініки відіграють важливу роль у механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина (поряд із правоохоронними державними органами, адвокатурою тощо), оскільки одним із принципів діяльності юридичної клініки, згідно зі п. 3 Наказу Міністерства освіти і науки України «Типове положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України» є спрямованість на захист прав та свобод людини [2].

Наприклад, на базі Юридичного факультету Західноукраїнського національного університету діє Юридична клініка LIBERTA, студенти якої під керівництвом викладачів систематично надають консультації малозабезпеченим громадянам, у тому числі і щодо складання скарг до Європейського суду з прав людини.

Як зазначає О. Орлова (*Orlova, O. (2020)*), юридичні школи мають кілька функцій; протягом останніх кількох десятиліть стає все більш очевидним, що юридичні навчальні заклади, які просто вивчають

правові норми з книг випускають студентів, які погано підготовлені для того, щоб мати справу з вимогами юридичної професії у сучасній глобальній економіці [3, с. 77].

Крім того, громадяни зазнають все більшого тиску з боку органів державної влади та місцевого самоврядування, що також вимагає адаптації навчальних закладів. Щодо цього явища, Хосейні С.А. (*Hosseini S.A. (2020)*) зазначив: «[Юридичні] школи, та юридична спільнота, відповідають за підготовку юристів, високого професійного рівня, а суспільство відповідає за підготовку юристів, які можуть допомогти вирішувати соціальні потреби» [4, с. 164].

Юридичні клініки набули широкого поширення по всьому світу, у багатьох країнах вони досі перебувають у експериментальних фазах; а в інших країнах, як США, вони отримали настільки широке визнання, що вважаються незамінними для повної юридичної освіти.

Проходження практики в юридичній клініці для багатьох студентів-юристів є єдиною можливістю для здобуття практичного досвіду протягом 4-х або 5-ти річної юридичної освіти. Методи навчання в юридичній клініці, на думку О Івасенкової (*O.V. Isaenkova (2020)*), розроблені протягом багатьох десятиліть для задоволення вимог юридичної професії сучасності, наголошують на інтерактивних процесах навчання та вимагають від студентів-стажистів миттєвого рішення та аналізу, навичок, які явно відсутні у традиційній правовій освітній програмі [5, с. 39].

Іншими словами, юридичні клініки та пов'язане з ними навчання готують студентів насправді бути юристами, а не лише вивчати законодавство. Крім того, ще одна перевага юридичних клінік у юрисдикціях, де вони були широко визнані: вони надають безкоштовну юридичну допомогу вразливим групам населення, які в іншому випадку не мають доступу до правосуддя, та відчутно покращують життя громадян через свою діяльність. Як зазначено у працях О. Атес (*Karaarslan A, Kasim FBH, Karaarslan N, Ates O (2020)*), у низці країн, які ухвалили закони про безоплатну юридичну допомогу, діяльність юридичних клінік регламентовано на рівні законодавства, в Україні – на рівні підзаконних нормативно – правових актів [6].

Студенти, які були належним чином підготовлені під керівництвом досвідчених, кваліфікованих адвокатів, здатні надати допомогу в широкому діапазоні правових питань, якість яких можна порівняти з якістю послуг ліцензованих адвокатів, особливо тих, хто має величезний обсяг роботи. Як сказав один досвідчений ректор університету, студент, який належним чином навчається під керівництвом адвокатів, витрачає два тижні на вивчення закону та написання докладного аналізу та рекомендації для клієнта, тоді як ліцензований адвокат витратить лише кілька хвилин на ту саму справу [6].

Юридичні клініки пропонують іншу потенційну перевагу: вони навчають студентів у питаннях соціальної справедливості та вселяють молодому поколінню юристів почуття відповідальності за підтримку соціально – незахищених верств населення. Дослідження показують, що робота в юридичних клініках має тенденцію до збільшення бажання студентів юридичних факультетів вибирати кар'єру юриста в галузі публічного права, і впливає на їхнє фактичне рішення у виборі цієї спеціалізації.

Робота в юридичній клініці також демонструє студентам механізми, за допомогою яких юристи здатні допомогти у поліпшенні життя співгромадян. Багато студентів висловлюють подив щодо низької правової грамотності клієнтів, з якими вони працюють і задоволення тим, що вони можуть допомогти в питанні, яке є досить простою цивільною справою.

Право кожного на правову допомогу за своєю суттю є гарантією реалізації, захисту та охорони інших права і свободи людини і громадянина, і в цьому полягає його соціальна значимість. Разом з тим, як зазначає Розенфельд Н.А. Європейський Суд з прав людини право на правову допомогу визнає не лише в рамках конкретного судового процесу, але й поза ним, надаючи йому виняткового значення і визнаючи, що право на правову допомогу гарантується будь-якій особі ще до виникнення процесуальних правовідносин [7, с. 456].

Однак, незважаючи на ухвалення Закону України «Про безоплатну правову допомогу», можливість реалізації зазначеного права малозабезпеченими громадянами дотепер залишається проблематичною (виняток становить лише кримінальний процес) [8].

На думку Пашковського М.І., у деяких випадках юридичні клініки залишаються для найбільш соціально незахищених громадян останнім шансом захистити свої порушені права. З цієї точки зору юридичні клініки є тією ланкою правового захисту, якої не вистачало, щоб забезпечити правову допомогу таким громадянам [9; с. 13].

Юридичні клініки, хоч і не згадуються у Законі України «Про безоплатну правову допомогу», за специфікою та змістом діяльності належать до спеціалізованих установ, які надають безоплатну первинну правову допомогу. Оскільки відповідно до ст. 1 Закону України «Про безоплатну правову допомогу», без-

оплатна правова допомога - правова допомога, яка гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел [8].

У свою чергу правова допомога - надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав та свобод людини та громадянина, захисту цих прав та свобод, їх відновлення у разі порушення.

Водночас юридичні клініки можна віднести і до суб'єктів надання безоплатної вторинної правової допомоги в Україні, тому що вони надають два види правових послуг, що належать до вторинної правової допомоги, а саме:

– здійснення представництва інтересів осіб, які мають право на безкоштовну вторинну правову допомогу;

– допомога в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування перед іншими особами, а також складання документів процесуального характеру.

З метою надання юридичним клінікам при вищих навчальних закладах України статусу суб'єктів надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги народними депутатами України було підготовлено відповідний законопроект (реєстр. № 0926 від 12.12.2012 р.), який наразі ще не ухвалено і перебуває на розгляді у Верховній Раді України. Оскільки на сьогоднішній день роль юридичних клінік при вищих навчальних закладах України збільшується, такий законопроект вимагає негайного ухвалення.

Висновки. Враховуючи вищезазначені передові практики та проблеми, з якими зустрічаються юридичні клініки сьогодні, а також з метою підвищення якості освіти фахівців юридичних клінік та покращення обслуговування клієнтів, юридичні клініки повинні:

– розширити співпрацю між юридичними клініками, регулювати практичну діяльність юридичних клінік, розробити навчальні матеріали та залучити кошти для клінічної юридичної освіти в Україні;

– стандартизувати вимоги до планів викладання та навчання з метою розробки єдиного набору методичних рекомендацій і стандартів підготовки вчителів і студентів.

– розробити та підписати загальні зобов'язання щодо етики для юридичних клінік;

– підготувати спеціальні клінічні проекти щодо кримінальних справ, у університетах, де кваліфіковані юристи виконують функції викладачів, співробітників і навчають студентів;

– переконатися, що в кожній клініці є штатний викладач – практикуючий юрист, або найняти принаймні одного ліцензованого практикуючого адвоката, який спеціалізується на кримінальних справах;

– залучати до роботи цінних та мотивованих студентів, яким необхідно пройти суворий процес перевірки, щоб вступити до юридичної клініки;

– зробити участь у роботі юридичної клініки складовою навчального процесу, з обов'язковим оцінюванням рівня практичних знань;

– проводити щотижневі необхідні зустрічі для всіх студентів і викладачів, які працюють в юридичних клініках, щоб обговорити етичні та інші питання, які виникають у сфері консультування клієнтів.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Дата зверення 9.11.2021 р)
2. «Про затвердження типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України» Наказу Міністерства освіти і науки України від 03.08.2006 N 592 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06#Text> (Дата зверення 9.11.2021 р)
3. Orlova, O. (2020). Legal clinics at current stage of society development. *Fundamental and Applied Researches in Practice of Leading Scientific Schools*, 38(2), 77-80. Retrieved from <https://farplss.org/index.php/journal/article/view/688>
4. Hosseini, S. A. Complexity Faced by Legal Clinics in Afghanistan: Addressing the Challenges. *Asian Journal of Legal Education*. 2020. 7(2). P. 164-177.
5. Isaenkova O. V. The Main Objective of the Legal Clinic: Protecting the Rights of the Poor or Skills of Students? *Bulletin of Civil Procedure*, 2020, vol. 10(1), pp. 39-50.
6. Karaarslan A., Kasim F.H., Karaarslan N., Ates O. A study on legal and medical dimensions of radiation exposure in neurosurgery clinics in Turkish practice. *Surg Neurol Int*. 2020. Published 2020. Nov 18.
7. Розенфельд Н.А Підвищення ефективності проходження виробничої практики студентами юридичних факультетів ВНЗ за рахунок організації проведення практики на базі юридичних клінік. *Університетські наукові записки. Хмельницький університет управління та права*. 2007. № 2 (22). С. 456–460.

8. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня 2011 року №3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text> (дата зверення 9.11.2021).
9. Пашковський М.І. Юридична клініка Національного університету «Одеська юридична академія»: минуле, сучасне та майбутнє. *Матеріали Всеукраїнського круглого столу з представниками юридичних клінік «Юридичні клініки в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Одеса, 28 жовтня 2011 р.)* / за заг. ред. акад. С.В. Ківалова. Одеса, 2011. С. 13–16.

References

1. *Constitution of Ukraine [Constitutsiia Ukrainy] (June 28, 1996)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. *Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine (03.08.2006) «On approval of the standard regulations on the legal clinic of the higher educational institution of Ukraine»*, 592. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06#Text> (Date of application 9.11.2021) [in Ukrainian].
3. Orlova, O. (2020). Legal clinics at current stage of society development. *Fundamental and Applied Researches in Practice of Leading Scientific Schools*. 38(2), 77-80. Retrieved from <https://farplss.org/index.php/journal/article/view/688> [in English].
4. Hosseini, S. A. (2020). Complexity Faced by Legal Clinics in Afghanistan: Addressing the Challenges. *Asian Journal of Legal Education*, 7(2), 164-177 [in English].
5. Isaenkova, O. V. (2020). The Main Objective of the Legal Clinic: Protecting the Rights of the Poor or Skills of Students? [Osnovnaia tsel iuridicheskoi kliniki: zashchita prav maloimushchikh ili navyki studentov?]. *Bulletin of Civil Procedure*, 10(1), 39-50 [in Russian].
6. Karaarslan, A., Kasim F. H, Karaarslan N, Ates O. (2020). A study on legal and medical dimensions of radiation exposure in neurosurgery clinics in Turkish practice. *Surg Neurol Int.*, 11:397. Published 2020, Nov 18 [in English].
7. Rosenfeld, N.A. (2007). Improving the efficiency of industrial practice by students of law faculties of universities by organizing practice on the basis of legal clinics. *University scientific notes. Khmelnytsky University of Management and Law – Universytetski zapysky. Melnytskui universytet upravlinnia i prava*, 2 (22), 456-460 [in Ukrainian].
8. *Law of Ukraine «On Free Legal Aid» (June 2, 2011). № 3460-VI*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text> [in Ukrainian].
9. Pashkovsky, M. I. (2007). Legal Clinic of the National University «Odessa Law Academy»: past, present and future [Yurydychna klinika Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia»: mynule, suchasne ta maibutnie]. *Proceedings of the All-Ukrainian round table with representatives of legal clinics «Legal clinics in Ukraine: current status and prospects for development»* (Odessa, October 28, 2011) / for general. ed. acad. S.V. Kivalov. Odessa, 13-16 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.09.2021.

Юлія Труфанова,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4310-3061>

Надія Мануляк,

студентка юридичного факультету
Західноукраїнського національного
університету

ВИЗНАННЯ ОСОБИ БЕЗВІСНО ВІДСУТНЬОЮ В КОНТЕКСТІ ПОДІЙ 2014 РОКУ В УКРАЇНІ

Надано правовий аналіз поняття визнання особи безвісно відсутньою. Розкрито підходи різних науковців, зокрема українських та зарубіжних, до поняття особи, яка є безвісно відсутньою. Розглянуто проблемні питання, які виникають під час практичного застосування інституту визнання особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою, зокрема проблеми визнання особи безвісно відсутньою, фізичної особи, яка пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом. Проаналізовано законодавство України про визнання особи безвісно відсутньою в аспекті сьогодення та в контексті подій з 2014 р.

Ключові слова: фізична особа, визнання особи безвісно відсутньою, інститут визнання особи безвісно відсутньою, особа, яка пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом.

Труфанова Ю., Мануляк Н.

Признание лица безвестно отсутствующим в контексте событий 2014 года в Украине

В данной статье представлен правовой анализ понятия признания лица безвестно отсутствующим. Раскрыты подходы различных ученых в частности украинских и зарубежных к понятию лица, которое является безвестно отсутствующим. Рассмотрены проблемные вопросы, возникающие в ходе практического применения института признания лица безвестно отсутствующим и объявления его умершим, в частности, проблемы признания лица безвестно отсутствующим, физического лица, пропавшего без вести в связи с военными действиями, вооруженным конфликтом. В статье проанализировано законодательство Украины о признании лица безвестно отсутствующим в аспекте настоящее и в контексте 2014 года.

Ключевые слова: физическое лицо, признание лица безвестно отсутствующим, институт признания лица безвестно отсутствующим, лицо, пропала без вести в связи с военными действиями, вооруженным конфликтом.

Trufanova Yu., Manuliak N.

Recognition of a person missing in the context of the events of 2014 in Ukraine

This article presents a legal analysis of the concept of recognizing a person as missing. The approaches of various scientists, in particular, Ukrainian and foreign, to the concept of a person who is unknown are revealed. The problematic issues arising in the course of the practical application of the institution of recognizing a person as missing and declaring him dead are considered, in particular, the problem of recognizing a person as missing, an individual who has gone missing in connection with military actions, an armed conflict. The article analyzes the legislation of Ukraine on recognizing a person as missing in the aspect of the present and in the context of 2014 in Ukraine. The problematic issues that arise during the practical application of the institution of declaring a person missing and declaring him dead are considered, in particular, the problems of declaring a person missing, a natural person who went missing due to hostilities and armed conflict. The institution of declaring a citizen missing and declaring him dead in general aims to protect the rights of citizens in connection with the termination of the civil relations in which they are participants. If we take into account the legal practice itself, it can be seen that there are always situations when to eliminate uncertainty in civil relations have to resort to the institution of declaring a citizen missing or declared dead. An analysis of current legislation and proposals to address the existing conflicts and gaps identified in this article may provide an impetus to improve existing legislation to protect the personal rights of persons who have been declared missing or

deceased and have appeared. A separate category of individuals who can be declared missing in modern conditions are representatives of law enforcement and other law enforcement agencies, which are divided into three groups: a) could be killed or executed in captivity, whose bodies could remain on the battlefield or buried in the nameless graves; b) who are allegedly forcibly held captive by illegal armed groups; c) there is a probability of their transition to the side of the enemy or escape from the area of environmental protection or the territory of another armed conflict. This division will help to improve the conditions for declaring a person missing or declaring him dead in the context of setting the terms of such recognition.

Keywords: *natural person, recognition of a person as missing, institution of recognition of a person as missing, person, missing in connection with military actions, armed conflict.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку національного законодавства в правовому регулюванні інституту визнання особи безвісно відсутньою є колізії, які потребують вирішення. Оскільки відбулась суттєва зміна як норм цивільного й сімейного права, так і норм цивільного процесуального права. У зв'язку із цим з'явилися суперечності в нормативно-правових актах, які потребують корекції шляхом внесення змін до Цивільного кодексу України та до інших нормативно-правових актів. У межах досліджуваної теми розглядаються проблеми, які виникають під час практичного застосування інституту визнання особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою, зокрема проблеми визнання особи безвісно відсутньою, фізичної особи, яка пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом. Аналіз чинного законодавства та пропозиції щодо усунення колізій і прогалин, які вказані тут, можуть стати поштовхом для вдосконалення чинного законодавства в частині захисту особистих прав осіб, які були визнані безвісно відсутніми або оголошені померлими та з'явилися.

Сфера наукових досліджень. Дослідженням даної проблематики займалися такі науковці, як В. Бобко, Т. Лісніча, А. Зинов'єва, Д. Нікітін, О. Шиманович, Л. Кулицька та ін., погляди яких розглянуто й проаналізовано.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ситуація, коли людина зникає безвісти, крім трагічності для рідних і близьких, має ще й правовий, або юридичний аспект: відсутність особи може порушувати права інших людей, або виникає потреба забезпечити права зниклої особи, наприклад майнові. Для таких випадків у законодавстві України створено інститут визнання особи безвісно відсутньою. Інститут визнання громадянина безвісно відсутнім і оголошення померлим має на меті захистити права громадян у зв'язку з перериванням тих цивільних правовідносин, учасниками яких вони є. Якщо брати до уваги саму юридичну практику, то в ній можна побачити, що постійно виникають ситуації, коли для усунення невизначеності в цивільних правовідносинах доводиться вдаватися до застосування інституту визнання громадянина безвісно відсутнім або оголошення померлим. За допомогою норм, що складають цей інститут, зацікавлені особи можуть звернутися до судових органів і домогтися усунення невизначеності в правових відносинах, учасником яких значиться відповідна особа або звести до мінімуму негативні наслідки такої невизначеності. А. В. Зинов'єва, авторка «Безвісна відсутність фізичної особи: матеріальний та процесуальний аспекти», наголошує на тому, що, незважаючи на значну кількість теоретичних досліджень з цієї теми, на практиці виникають проблеми у сприйнятті і тлумаченні інституту безвісної відсутності фізичної особи, які до останнього часу не були вирішені [2, с. 1].

Власне, перш ніж розпочати розкривати саме поняття особи безвісно відсутньої, було б доречно спочатку надати визначення поняттю фізичної особи. Фізична особа – це людина, яка є безпосереднім учасником цивільних відносин, якою може виступати громадянин України, іноземець, особа без громадянства. Існує певна сукупність суспільних та природних ознак і властивостей, які відрізняють фізичну особу серед інших учасників цивільних правовідносин, у тому числі й інших фізичних осіб [3, с. 175].

Що стосується фізичної особи яка є безвісно відсутньою, то можна сказати таке. Порядок визнання фізичної особи безвісно відсутньою передбачений статтею 43 ЦКУ та слугує насамперед захисту майнових інтересів відсутньої особи та інтересів осіб, з якими вона перебуває у цивільних відносинах. Гарантією від необгрунтованого визнання особи безвісно відсутньою є те, що рішення про визнання особи безвісно відсутньою приймає лише суд. Крім цього, ст. 43 максимально точно встановлює умови, за яких фізична особа може бути визнана безвісно відсутньою, передбачаючи, що для цього необхідно, аби протягом одного року в місці її постійного проживання (ст.29 ЦКУ) немає відомостей про місце її перебування. У разі неможливості встановити день отримання останніх відомостей про місце перебування особи початком її безвісної відсутності вважається перше число місяця, що йде за тим, у якому отримано такі відомості, а в разі неможливості встановити цей місяць – перше січня наступного року.

Варто звернути увагу на те, що закон розрізняє загалом самі поняття «фізична особа, місце перебування якої невідоме» та «фізична особа, визнана безвісно відсутньою» (ст.44 ЦКУ). Власне відмінність полягає в тому, що безвісно відсутньою фізична особа вважається лише з моменту набуття чинності рішенням суду про визнання її такою. До цього (але з моменту звернення заявника або органу опіки та піклування до нотаріуса з відповідною заявою) особа вважається такою, місце перебування якої невідоме. На перший погляд, може видатися, що фізична особа має вважатися такою, місце перебування якої невідоме, вже з моменту отримання останніх відомостей про неї або власне від неї самої. Проте такий висновок суперечить ч. 2 ст. 44 ЦКУ, яка пов'язує правові наслідки із заявою заінтересованої особи або органу опіки та піклування до нотаріуса. З огляду на вищевказане варто зазначити, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, тому в разі відсутності фізичної особи з усіма важливими питаннями потрібно звертатися до місцевих органів виконавчої влади [4, ст. 3].

Справи окремого провадження, до яких належать визнання особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою, суд розглядає за участю заявника та заінтересованих осіб. Однак чинне законодавство не містить легального визначення заявників і заінтересованих осіб. На відміну від деяких інших справ окремого провадження, ЦПКУ не вказує перелік осіб, які мають право подати до суду заяву про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою. Наявність юридичного інтересу як загального критерію визначення процесуально правового становища осіб, які беруть участь у справі, є загальноновизнаним [5, с. 124; 6, с. 86]. На думку С. Я. Фурси, суд повинен враховувати, що заявник є особою, для якої факт спричинить правові наслідки, інакше така справа буде не підвідомча суду в порядку окремого провадження. Під час визначення заінтересованої особи суд повинен враховувати, що заінтересована особа це перш за все суб'єкт, на права та обов'язки якої може вплинути факт, що встановлюється судом [7, с. 244]. Тому слід виходити із загального положення цивільного процесу про те, що до суду може звернутися кожна особа, яка заінтересована у зміні правового стану відсутньої особи (ст. 4 ЦПКУ). Для цього потрібно довести наявність суб'єктивного юридичного інтересу. З огляду на вищевказане можна зробити висновок про те, що закон не обмежує коло осіб, які мають право звернутися до суду по справах досліджуваної категорії. Заявниками можуть бути не лише члени сім'ї відсутньої особи або потенційні спадкоємці. Це можуть бути кредитори – як фізичні, так і юридичні особи. Слушною видається думка В. Г. Бобка, який зазначав, що органи внутрішніх справ не можуть бути заявниками в цих справах. Зазначене зумовлено тим, що такі органи не мають у справі матеріально-правової заінтересованості, а також закон не надає їм права на звернення до суду в інтересах інших осіб. Крім того, розшук громадян належить до службових обов'язків органів поліції [8]. Звертаючись із заявою про визнання особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою, заявник має надати суду докази, які підтверджують наявність у нього правової мети звернення до суду за судовим захистом.

Враховуючи це, можна дійти до такої висновку, що визнати особу безвісно відсутньою чи померлою можливо тільки за рішенням суду. Визнання передбачає винесення судом рішення та роз'яснення, чи справді людина зникла безвісти, чи загинула. Проблема полягає в тому, що чинне законодавство чітко не визначає заявників, а отже, до суду може звернути будь-яка заінтересована особа – фізична чи юридична. Визнання людини власне безвісно відсутньою зумовлює такі правові наслідки: над її майном встановлюється опіка. Із цього майна видається утримання громадянам, яких безвісно відсутня особа зобов'язана за законом утримувати. Також погашають заборгованість з інших зобов'язань безвісно відсутнього (ст. 44 ЦКУ); кредитори мають право вимагати задоволення з майна цієї особи та інше. Доцільно акцентувати на тому, що 22 листопада 2018 року Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду в межах справи № 225/882/17, провадження № 61-34068св18 (ЄДРСРУ № 78044509) підтвердив правові позиції щодо підстав для визнання особи безвісно відсутньою. Зокрема, у постанові Верховного Суду (у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду) від 7 травня 2018 року у справі № 225/1297/17 зазначено, що безвісна відсутність – це посвідчення в судовому порядку тривалої відсутності фізичної особи в місці її постійного проживання за умов, що не вдалося встановити місця її знаходження (перебування).

На наш погляд, тематика статті також торкається подій, які відбувались у 2014 р., а саме: початку бойових дій на Сході України. Потрібно акцентувати увагу на тому, що родина зниклого безвісти має право на пенсію у зв'язку із втратою годувальника в порядку ст. 30 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» [9]. Ст. 29 цього Закону закріплює положення про те, що сім'ї військовослужбовців, які зникли безвісти в період бойових дій, прирівнюються до сімей

загиблих на фронті [9]. Вбачається, що визнання такої особи зниклою безвісти або померлою в порядку цивільного судочинства є недоцільним, адже позбавляє родину зниклого безвісти отримання пільг, які вона повинна мати як родина учасника бойових дій, що зник безвісти. Закон України «Про пенсійне забезпечення» у ч. 5 ст. 37 визначає, що всі правила цього Закону, які стосуються сімей померлих, також поширюються на сім'ї безвісти відсутніх, якщо безвісна відсутність годувальника засвідчена у встановленому порядку [9]. Проблема полягає в тому, що Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», як і закон України «Про пенсійне забезпечення», передбачають можливість настання пенсійного забезпечення в разі безвісної відсутності, однак співвідносяться між собою як «спеціальне» й «загальне»; сам порядок встановлення безвісної відсутності в контексті Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» не конкретизовано, а лише передбачено, що сім'ї військовослужбовців, які зникли безвісти в період бойових дій, прирівнюються до сімей загиблих на фронті. Така законодавча позиція вносить корективи в тлумачення безвісно відсутності, оскільки встановлює певний позасудовий порядок вирішення цього питання. Аби більш детально розкрити твердження, яке наведене раніше, можемо звернутись до Інструкції з організації обліку особового складу Збройних Сил України, затвердженої наказом Міністерства оборони України від 26 травня 2014 року № 333, зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 12 червня 2014 року за № 611/25388, розділом III «Організація та ведення обліку особового складу в особливий період» [10]. Для обліку особового складу в особливий період використовують: на особовий склад, який проходив військову службу у Збройних силах, – облікові документи, які вели на нього в мирний час; на особовий склад, призваний із запасу в разі оголошення мобілізації: на офіцерів, осіб рядового, сержантського й старшинського складу – особові справи та послужні картки, отримані з військових комісаріатів. Щодо кадрового органу, то в Генерального штабу для оперативного обліку військовослужбовців, призваних із запасу, і військовослужбовців, переміщених у період мобілізації на інші посади, використовують спеціальні контрольні картки [10]. Облік офіцерів, осіб рядового, сержантського й старшинського складу військових частин, які беруть участь у бойових діях, ведуть за схемою обліку офіцерів, осіб рядового, сержантського й старшинського складу в кадрових органах, які беруть участь у бойових діях. У персональному обліку особового складу, який вибув зі строю через загибель, поранення, хворобу та з інших причин, у підрозділах військових частин ведеться в такому порядку: у відділенні та взводі – про всіх військовослужбовців, що вибули зі строю, командири відділень і взводів доповідають своєму безпосередньому командиру (начальнику) щодня під час бою і після перевірки наявності особового складу після бою; у роті, окремому підрозділі – на всіх військовослужбовців, що вибули зі строю, складають іменний список особового складу, який вибув зі строю. Цей іменний список особового складу, який вибув зі строю, щоденно подають командирі батальйону, до штабу військової частини, у батальйоні або дивізіоні, – на підставі цих даних іменних списків особового складу, який вибув зі строю рот і окремих підрозділів, про втрати особового складу, звірені з даними закладу охорони здоров'я військової частини. Відповідно до цього складають загальний іменний список особового складу, який вибув зі строю, на особовий склад батальйону, який разом із добою відомістю щоденно надають до штабу військової частини [10]. Офіцерів, які загиблі, померлі і безвісно відсутні, осіб рядового, сержантського й старшинського складу вилучають зі списків особового складу Збройних сил наказами щодо особового складу. Особовий склад, який вибув із військових частин, вилучається зі списків у відповідні строки, а саме: загиблі, які потрапили в полон, звільнені з військової служби, а також переміщені до інших військових частин або направлені на навчання до військових навчальних закладів, – у день вибуття; зниклі безвісти й ті, які не повернулися в установлений строк із відрядження, відпусток або закладів охорони здоров'я, а також ті, які дезертували, – після ретельного їх розшуку й розслідування обставин їх дезертирства або неповернення до частини, але не пізніше ніж за п'ятнадцять днів з дня зникнення, дезертирства й закінчення строку відрядження, відпустки або строку повернення до частини, повідомленого закладом охорони здоров'я [10].

Відповідно до положень даної Інструкції, у разі зникнення безвісти військовослужбовця необхідне письмове звернення до тієї військової частини, де військовослужбовець був зарахований до списків особового складу, за допомогою відповідного документа, у якому буде зазначено: особисті дані військовослужбовця, коли і за яких обставин він зник безвісти, після отримання відповідної довідки або документа заінтересована особа може звертатися за отриманням пенсії. В цих положеннях Інструкції не передбачено головного питання, а саме: про судовий порядок визнання особи безвісно відсутньою. Правовий факт безвісної відсутності військовослужбовця встановлюють у так званому адміністративно-кадровому порядку,

що приводить до формування підходу, який не відповідає закріпленому в положеннях цивільного законодавства.

Висновки. Таким чином, робимо такі висновки. По-перше, заявниками можуть бути: фізичні особи, яким встановлення цих фактів необхідне для здійснення суб'єктивних або охоронюваних законом інтересів (наприклад, це можуть бути дружина або чоловік, батьки, діти, спадкоємці); органи опіки та піклування – у процесі вирішенні питань про вжиття заходів щодо охорони майна безвісно відсутнього; також прокурор, органи державної влади та місцевого самоврядування в разі необхідності захисту прав неповнолітніх дітей; банк у випадку тривалої відсутності одержувача позички тощо. По-друге, заявниками можуть бути також юридичні особи, які мають правову мету в одержанні судового рішення. Та все ж таки потрібно погодитись з В. Г. Бобко, який вважає, що органи внутрішніх справ не можуть бути заявниками у цих справах. Це пояснюється тим, що органи внутрішніх справ не мають у справі матеріально-правової заінтересованості, а також закон не надає їм права на звернення до суду в інтересах інших осіб [11, с. 87]. По-третє, з огляду на вищезазначене можна зробити висновок, що визнання особи безвісно відсутньою чи померлою, може визнаватися тільки за рішенням суду. Також можна стверджувати, що визнання – це порядок визначення судом, за яким ухвалюється рішення і роз'яснюється, чи справді людина зникла безвісті, чи загинула. Проблемою є те, що чинним законодавством чітко не визначено заявників, а отже, до суду може звернути будь-яка заінтересована особа: фізична чи юридична. Обов'язковим є те, що у заяві має вказуватися мета й обставини, які можуть бути доказом зникнення чи загибелі особи. Щодо інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою, то в сучасній науці цивільного права він не багатоманітний; цей інститут досліджують вітчизняні науковці як з позицій цивільного матеріального, так і процесуального права (перевага надається процесуальному аспекту). У контексті оголошення фізичної особи померлою увагу акцентовано на необхідності врахування таких позицій, а саме: зникнення фізичної особи може бути пов'язано з психічним або фізіологічним станом здоров'я чи організму; за умови наявності психофізіологічних розладів здоров'я в особі, яка відсутня за постійним місцем проживання або немає відомостей про місце її перебування, строки звернення до суду щодо визнання такої особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою мають бути більш тривалими, ніж законодавчо встановлені, а менш тривалим має бути строк, якщо особа, яка зникла, літнього віку, має тяжку хворобу, що загрожує смертю, або ймовірність її смерті підвищується конкретними обставинами. Окрему категорію фізичних осіб, які можуть бути визнані безвісно відсутніми, у сучасних умовах становлять представники правоохоронних та інших силових відомств, яких поділяють на три групи: а) могли бути загиблими чи страченими в полоні, чий тіла могли залишитися на місці бою або поховані в безіменних могилах; б) яких, імовірно, насильно утримують у полоні незаконних збройних формувань; в) є ймовірність їх переходу на бік ворога або втечі із зони проведення ООС або території іншого збройного конфлікту [12, с. 166–172]. Цей поділ сприятиме вдосконаленню умов визнання особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою в контексті встановлення строків такого визнання.

Список використаних джерел

1. Січко Д. С. Окремі проблеми поновлення правового статусу особи, яка була визнана безвісно відсутньою або оголошена померлою та з'явилась. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 28(1). С. 128–131.
2. Зинов'єва А. В. Безвісна відсутність фізичної особи: матеріальний та процесуальний аспекти : автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Київ, 2011. 18 с.
3. Корчак Т. В. Цивільно правові наслідки оголошення фізичної особи померлою у сфері спадкових відносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер. : Право. 2015. Вип. 35. С. 174–177.
4. Визнання фізичної особи безвісно відсутньою і оголошення її померлою. URL: <https://ukrreferat.com/chapters/pravosnavstvo/viznannya-fizichnoi-osobi-bezvisno-vidsutnoyu-i-ogoloshennya-ii-pomerloyu-referat.html> (дата звернення: 10.09.2021).
5. Фурса С. Я. Окреме провадження у цивільному процесі України. Київ, 2019. 302 с.
6. Шиманович О. М. Процесуальні особливості розгляду судом справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского*. 2010. Т. 23 (62). № 1. 85–95 с.
7. Фурса С. Я. Адвокат у цивільному процесі: науково-практичний посібник. Київ : Видавець: КНТ. 2006. 448 с.

8. Бобко В. Г. Судочинство у справах про визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ. 2006. 20 с.
9. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: Закон України від 9 квіт. 1992 р. № 2262-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 29. Ст. 399.
10. Про затвердження Інструкції з організації обліку особового складу Збройних Сил України : наказ Міністерства оборони України від 26 трав. 2014 р. № 333. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0611-14/print1458995900942240> (дата звернення: 06.09.2021).
11. Шиманович О. М. Процесуальні особливості розгляду судом справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньої та оголошення її померлою. URL: http://sn-law.cfuv.ru/wpcontent/uploads/2016/12/12_shimanovich.pdf. (дата звернення: 04.09.2021).
12. Кличков А. О. Окремі аспекти врегулювання правового статусу безвісно зниклих осіб у діяльності правоохоронних органів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. № 3. С. 166–172.

References

1. Sichko, D. S. (2014). Okremi problemy ponovlennia pravovoho statusu osoby, yaka bula vyznana bezvisno vidсутною або oholoshena pomerloiu ta zivylas [Some problems of restoring the legal status of a person who was declared missing or declared dead and appeared]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii pravo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Law*, 28(1), 128-131 [in Ukrainian].
2. Zinovieva, A. V. (2011). *Bezvisna vidсутnist fizychnoi osoby: materialni ta protsesualni aspekty [Unknown absence of a natural person: material and procedural aspects]: avtoreferat dis. ... Cand. jurid. nauk: spets 12.00.03. Kyiv* [in Ukrainian].
3. Korchak, T. V. (2015). Tsyvilno pravovi naslidky oholoshennia fizychnoi osoby pomerloiu u sferi spadkovykh vidnosyn [Civil law consequences of declaring a natural person dead in the field of hereditary relations]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii pravo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Law*, 35, 174-177 [in Ukrainian].
4. *Vyznannia fizychnoi osoby bezvisno vidсутною i oholoshennia yii pomerloiu. [Recognition of an individual as missing and declaring him]*. Retrieved from <https://ukrreferat.com/chapters/pravosnavstvo/viznannya-fizychnoi-osobi-bezvisno-vidсутною-i-ogoloshennia-ii-pomerloiu-referat.html> [in Ukrainian].
5. Fursa, S. Ya. (2019). *Okreme provadzhennia u tsyvilnomu protsesi Ukrainy [Separate proceedings in the civil proceedings of Ukraine]*. Kiev. [in Ukrainian].
6. Shumanovych, O.M. (2010). Protseualni osoblyvosti rozghliadu sudom sprav pro vyznannia fizychnoi osoby bezvisno vidсутною та oholoshennia yii pomerloiu [Procedural features of court consideration of cases on recognition of a natural person as missing and declaring him]. *Uchenye zapysky Tavrycheskoho natsionalnoho unyversyteta im. V.Y. Vernadskoho – Scientific bulletin of Vernadskii Tauride National University*, 23(62). 1, 85-95 [in Ukrainian].
7. Fursa, S. Ya. (2006). *Advokat u tsyvilnomu protsesi: naukovo-praktychnyi posibnyk [Lawyer in civil proceedings: a scientific and practical guide]*. Kyiv [in Ukrainian].
8. Bobko, V. G. (2006). *Sudochynstvo u spravakh pro vyznannia fizychnoi osoby bezvisno vidсутною та oholoshennia yii pomerloiu [Judicial proceedings in cases of recognition of a natural person missing and declaring her dead]: avtoreferat dis. ... Cand. jurid. nauk: 12.00.03. Kyiv* [in Ukrainian].
9. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб [On pension provision for persons discharged from military service and certain other persons] (1992): Закон України від 9 квітня 1992 № 2262-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 29, 399 [in Ukrainian].
10. *Pro zatverdzhennia Instruksii z orhanizatsii obliku osobovoho skladu Zbroinykh Syl Ukrainy [On approval of the Instruction on the organization of accounting of personnel of the Armed Forces of Ukraine]: nakaz Ministerstva obrony Ukrainy vid 26 trav. 2014 r. № 333*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0611-14/print1458995900942240> [in Ukrainian].
11. Shimanovich, O.M. *Protseualni osoblyvosti rozghliadu sudom sprav pro vyznannia fizychnoi osoby bezvisno vidсутною та oholoshennia yii pomerloiu [Procedural features of court consideration of cases on recognition of a natural person missing and declaring her dead]*. Retrieved from http://sn-law.cfuv.ru/wpcontent/uploads/2016/12/12_shimanovich.pdf [in Ukrainian].

12. Klitschkov, A.A. (2017). Okremi aspekty vrehuliuvannia pravovoho statusu bezvisno znyklykh osib u diialnosti pravookhoronnykh orhaniv [Some aspects of the settlement of the legal status of missing persons in the activities of law enforcement agencies]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava – Scientific Bulletin of Public and Private Law*, 3, 166-172 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 18.09.2021.

---

4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ. СУДОУСТРІЙ. ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

DOI: 10.35774/app2021.03.135
УДК 343.232

Вікторія Іванюк,

доктор філософії з права,
старший викладач кафедри міжнародного
права та міграційної політики
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9092-1361>

Олександр Пустовий,

старший викладач кафедри
кримінології та кримінально-
виконавчого права Національної
академії внутрішніх справ
к.ю.н., капітан поліції

ІНСТИТУТ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ

Досліджено запровадження інституту кримінальних проступків в Україні. Встановлено приклади його ефективного застосування в зарубіжних державах (Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії, Сполучених Штатах Америки, Республіці Польща, Швейцарській Конфедерації, Республіці Австрія, Федеративній Республіці Німеччина, Республіці Франція, Чеській Республіці). Проаналізовано диференціацію кримінальних правопорушень із виокремленням кримінальних проступків. З'ясовано можливості припинення обвинувачення за вчинення кримінального проступку.

Ключові слова: кримінальні проступки, кримінальне правопорушення, проступки в Україні, проступки в зарубіжному законодавстві, розслідування кримінальних проступків, Кримінальний кодекс.

© Вікторія Іванюк Олександр Пустовий, 2021

Іванюк В., Пустовий О.

Інститут уголовных проступителей в законодательстве Украины и зарубежных государств

Исследовано введение института уголовных проступков в Украине. Установлены многочисленные примеры его эффективного применения в зарубежных государствах (Соединенном Королевстве Великобритании и Северной Ирландии, Соединенных Штатах Америки, Республике Польша, Швейцарской Конфедерации, Республике Австрия, Федеративной Республике Германия, Республике Франция, Чешской Республике). Проанализирована дифференциация уголовных правонарушений с выделением уголовных проступков. Выяснены возможности прекращения обвинения за совершение уголовного проступка.

Ключевые слова: уголовные проступки, уголовные правонарушения, проступки в Украине, проступки в зарубежном законодательстве, расследование уголовных проступков, Уголовный кодекс.

Ivaniuk V., Pustovyi O.

Institute of Criminal Misdemeanors in the Legislation of Ukraine and Foreign States

The introduction of the institute of criminal misdemeanors in Ukraine has been researched. Fundamentally important aspects of criminal misdemeanors in Ukraine are highlighted: it is not a crime, so a person has no criminal record after serving his sentence; it is not investigated by an investigator, but by an interrogator; during the investigation of a misdemeanor investigative actions may be carried out, except for covert ones, which may be carried out even before the information on the misdemeanor is entered into the Unified Register of Pre-trial Investigations; more than 100 criminal offenses are criminal misdemeanors.

Numerous examples of its effective use in foreign countries (the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, the United States, the Republic of Poland, the Swiss Confederation, the Republic of Austria, the Federal Republic of Germany, the Republic of France, the Czech Republic) have been identified. In the United Kingdom, about 98% of criminal offenses are investigated as criminal misdemeanors, in the United States - the vast majority of them. In the police of the Czech Republic, the detection and investigation of crimes is entrusted to both «police officers in uniform» and the criminal police, that investigate minor crimes under a simplified procedure within two weeks.

The differentiation of criminal offenses with the separation of criminal misdemeanors is analyzed. It is established that the main distinction between criminal offenses and crimes is a sanction.

The possibility of discontinuing the charge of a criminal misdemeanor has been clarified. Analyzing the provisions of German Code of Criminal Procedure, it is established that if the object of the proceedings is less serious criminal offence (Vergehen), the public prosecution office may terminate the charges with the consent of the court, which is competent to open the main proceedings. The consent of the court is not required in the case of a criminal offense for which there is no increase in the minimum sentence, as well as if the consequences of the offense are insignificant.

A debatable aspect in Ukraine is the issue of regulating the institution of criminal misdemeanors within the provisions of the current Criminal Code of Ukraine or the need to set out in a separate legislative act.

Keywords: criminal misdemeanors, criminal offense, misdemeanors in Ukraine, misdemeanors in foreign legislation, investigation of criminal misdemeanors, Criminal Code.

Постановка проблеми. Необхідність наближення української системи кримінальної юстиції до європейських стандартів виступає важливим етапом на шляху вирішення проблемних аспектів кримінального процесуального розвантаження органів досудового розслідування. Одним із ефективних засобів пришвидшення розслідування кримінальних правопорушень невеликої тяжкості, а також диференціації повноважень слідчих органів досудового розслідування слугує інститут кримінальних проступків, який вже продемонстрував продуктивні результати не лише на європейському, а й міжнародному рівнях. В Україні з липня 2020 р. в результаті внесення змін до кримінального законодавства інститут кримінальних проступків розпочав своє повноцінне функціонування. У зв'язку із цим актуальним видається дослідження нормативних засад та практики застосування кримінальних проступків на міжнародному рівні з метою формування результативного позитивного українського досвіду у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці функціонування інституту кримінальних проступків приділяють увагу представники української наукової спільноти, серед яких: Д. С. Азаров, А. А. Васильєв, О. П. Горпинюк, В. К. Грищук, Н. О. Гуророва, О. О. Дудоров, К. П. Задоя, І. О. Зінченко, І. В. Красницький, В. О. Навроцький, О. С. Пироженко, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, Є. Л. Стрельцов, В. О. Туляков, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк та інші. Основна дискусія серед науковців протягом багатьох років розгорталася щодо таких питань, як: природа кримінального проступку та кримінального правопорушення, співвідношення злочину та кримінального проступку, а також доцільність введення останнього до кримінального законодавства України [1, с. 285]. Водночас деталізації потребує практика ефективного

функціонування інституту кримінальних проступків у зарубіжних країнах та можливість її застосування в Україні.

Метою статті є теоретико-прикладний аналіз правового регулювання інституту кримінальних проступків у законодавстві України, а також дослідження досвіду зарубіжних держав.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після ухвалення 22 листопада 2018 року Закону України № 2617-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» та набуття його чинності 1 липня 2020 р. в правовій системі України розпочав функціонувати інститут кримінальних проступків. Зміни стосуються поняття та класифікації кримінальних правопорушень, виокремлюючи кримінальні проступки, окремих складів кримінальних правопорушень. Зауважимо, що складність початку функціонування інституту медіації спричинена декількома факторами. Зокрема, був потрібний час для технічних заходів із впровадження нової норми в Єдиному реєстрі досудових розслідувань, удосконалення відповідно до законодавчих і нормативно-правових актів, створення Тренінгового центру прокурорів тощо. Крім того, необхідно було укомплектувати відділи дізнання у головних управліннях, у територіальних підрозділах призначити штатних дізнавачів. Загальна кількість останніх стантвить 3 тисячі 644 особи. Начальники головних управлінь мали визначити поліцейських, які розслідуватимуть кримінальні проступки та направити їх на навчання до відповідних навчальних закладів [2, с. 26].

Відповідно до нововведень, термін «злочин» змінено на «кримінальне правопорушення». У зв'язку із цим, кримінальні правопорушення класифіковано на дві групи: кримінальні проступки і злочини. Згідно із частиною 2 статті 12 Кримінального кодексу України, кримінальний проступок – це діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у вигляді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі [3]. Відтак, основним розмежуванням кримінальних проступків та злочинів виступає санкція (із виключенням застосування основного покарання у вигляді позбавлення волі у разі вчинення кримінальних проступків).

Коментуючи запровадження кримінального проступку в Україні, слід звернути увагу на його принципові аспекти:

- 1) він не є злочином, тому після відбуття покарання за нього в особи немає судимості;
- 2) його розслідуванням займається не слідчий, а дізнавач;
- 3) під час розслідування проступку можна проводити будь-які слідчо-розшукові дії, крім негласних. При цьому здійснювати це можна ще до внесення інформації про проступок до Єдиного реєстру досудових розслідувань;
- 4) кримінальними проступками є більше 100 кримінальних правопорушень, зокрема: крадіжки; шахрайства; умисне ухилення від сплати аліментів; невивплата зарплат, пенсій, стипендій; хуліганство; умисне спричинення легких тілесних ушкоджень тощо [4].

Серед загальної кількості злочинів, які фіксувалися в Україні щороку, а їх було понад мільйон, близько 60% становили саме нетяжкі для кваліфікації за положеннями кримінального законодавства. Відтак, частина нетяжких злочинів переведена в кримінальні проступки, що уможливило розвантаження слідства з тяжких злочинів, злочинів середньої тяжкості. Загалом це стосується очевидних кримінальних проступків, коли відсутні особливі труднощі у їх розкритті. Дізнавачі, які займатимуться кримінальними проступками, мають можливість доволі легко їх зафіксувати і впродовж короткого часу притягнути особу до відповідальності [5]. Відповідно до положень статті 219 Кримінального процесуального кодексу України, з дня повідомлення особі про підозру досудове розслідування має бути закінчене протягом 72 годин або 20 діб, якщо підозрюваний не визнає вину або існує необхідність проведення додаткових слідчих (розшукових) дій або вчинення кримінального проступку неповнолітнім [6].

Особливий правовий інтерес викликає питання реалізації інституту кримінальних проступків у зарубіжних країнах, де є численні приклади його ефективного застосування. У Великобританії в такому порядку розслідують майже 98% кримінальних правопорушень, у США – переважну їх більшість. У поліції Чеської Республіки розкриття та розслідування злочинів покладено одночасно на «поліцейських в уніформі» (аналог вітчизняних підрозділів патрульної та превентивної служб) і кримінальну поліцію, які розслідують нетяжкі злочини за спрощеною процедурою (за аналогією до закріпленого в КПК України порядку досудового розслідування у формі дізнання) у двотижневий термін. У Грузії на рівні міських управлінь патрульної поліції створено відділи з розслідування нетяжких злочинів з ознаками очевидності, які виявлені патрульними поліцейськими. У кримінальному законодавстві низки країн Європи (Польщі, Швейцарії,

Австрії, Федеративної Республіки Німеччини, Франції) розрізняють злочин і кримінальний проступок [7, с. 9].

Прокоментуємо щодо останнього, аналізуючи норми Кримінального кодексу Німеччини. Зокрема, відповідно до § 12 Кримінального кодексу Німеччини, усі кримінальні правопорушення поділено на два види: злочин (нім. *Verbrechen*) та проступок (нім. *Vergehen*). Згідно із частиною 1 цього параграфа, злочином є протиправні діяння, які караються мінімальним терміном позбавлення волі від одного року. Згідно із частиною 2 цього параграфа, проступок – це протиправне діяння, за вчинення якого передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на короткий термін або покарання у вигляді штрафу [8].

Щодо особливостей кримінального провадження щодо проступків, у Федеративній Республіці Німеччина такий аспект врегульовано Кримінальним процесуальним кодексом ФРН. Відповідно до частини 1 § 153 Кримінального процесуального кодексу ФРН, якщо об'єктом провадження є кримінальний проступок (*Vergehen*), прокуратура може припинити обвинувачення за згодою суду, до компетенції якого входить відкриття основного провадження, якщо вину злочинця визнають незначною і не має громадського інтересу в обвинуваченні. Згода суду не потрібна у разі кримінального проступку, за яким не передбачено збільшення мінімального покарання, а також якщо наслідки, що настали від проступку, є незначними.

Якщо обвинувачення вже висунуто, суд за згодою прокуратури та обвинуваченого може припинити провадження на будь-якій його стадії згідно з умовами частини 1 § 153 Кримінального процесуального кодексу ФРН. Згода обвинуваченого не потрібна, якщо основне засідання не може бути проведено з причин, зазначених у статті 205, або проводиться за його відсутності у випадках, передбачених частиною 2 статті 231 та статтями 232 і 233 [9].

Крім того, згідно із § 154d Кримінального процесуального кодексу ФРН, якщо перевага публічного обвинувачення щодо кримінального проступку залежить від оцінки питання, яке має бути визначено відповідно до цивільного або адміністративного законодавства, прокуратура може встановити строк для вирішення питання в цивільному або адміністративному провадженні. Про це надається інформація особі, яка повідомила про правопорушення. Після безрезультатного закінчення цього строку прокуратура може припинити провадження у справі.

Положення сучасного КК Франції законодавець максимально наблизив до норм і принципів міжнародного кримінального права, передбачених міжнародними угодами, у яких кримінальні проступки є складовою триланкової системи поділу злочинних діянь. Чіткої термінології щодо злочину, проступку та правопорушення закон не містить. Натомість зазначені терміни об'єднано родовим поняттям «злочинні діяння». Крім цього, відсутній технічний поділ злочинних діянь за главами, розділами, книгами, лише тяжкість діяння визначає його належність до певного виду. Окремі статті КК Франції містять посилання, які чітко визначають, до якого виду злочинних діянь належать вчинені неправомірні дії (наприклад, відповідно до ст. 511–26 КК Франції, «замах на скоєння проступків, передбачених статтями 511–2, 511–3, 511–4, 511–5, 511–6, 511–9 та 511–15, карається такими покараннями...»). Справи щодо проступків у Франції розглядає виправний трибунал [10, с. 279].

Диференціація кримінальних правопорушень на кримінальні проступки, злочин невеликої тяжкості, тяжкий злочин, особливо тяжкий злочин присутня і в кримінальному законодавстві Латвійської Республіки. Зокрема, відповідно до ст. 7 Кримінального кодексу, проступок – це правопорушення, за здійснення якого передбачається покарання у вигляді позбавлення волі на термін від 15 днів до трьох місяців (тимчасове позбавлення волі) або у вигляді меншого покарання. У процесі призначення виду покарання враховується характер вчиненого правопорушення та заподіяну ним шкоду. За спробу скоєння кримінального проступку особа не притягується до кримінальної відповідальності. Особа, яка вчинила кримінальний проступок, може бути звільнена від кримінальної відповідальності за наявності мирової угоди з потерпілим або його представником. Суд може звільнити від відбування покарання особу, яка вчинила проступок внаслідок залежності від алкоголю, наркотичних, психотропних чи токсичних речовин, якщо ця особа погодилася лікуватись від залежності [11]. Вважаємо такі положення прогресивними у контексті декриміналізації та вартими для запровадження в українське законодавство.

Пряма вимога про необхідність визначення проступків тільки в нормах законів існує у праві Швейцарії, Італії, Греції, Іспанії та Португалії. В інших державах склади проступків та стягнення за них встановлюються як у законах, так і підзаконних актах. Правові системи інших держав (Австрії, Нідерландів, Іспанії, Греції) характеризуються відмежуванням законодавства про проступки від законодавства щодо злочинів, що виявляється в неможливості застосування до проступків і відносин, які виникають внаслідок їх вчинення, загальних положень кримінальних законів. Шлях країн до такого розуміння і стан права про

незначні делікти були різними: австрійське і нідерландське право прийшло від кримінальних проступків до відокремлених проступків, а деліктне право Франції, Греції та Іспанії сформувалося тільки в результаті активної діяльності судової влади. Звичайно, на початку формування системи проступків за основу за аналогією бралися відповідні поняття й інститути кримінальних законів. Але тепер можна констатувати відокремленість законодавства щодо проступків Греції та Іспанії від антиделіктних кодексів [12, с. 153]. Відтак, дискусійним аспектом в Україні є питання регулювання інституту кримінального проступку в межах положень чинного Кримінального кодексу України або необхідність викладу в окремому законодавчому акті.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Дослідження інституту кримінальних проступків в законодавстві України та зарубіжних держав засвідчує його беззаперечну доцільність з метою пришвидшення порядку досудового розслідування (у формі дізнання) та доведення вини особи у спрощені строки судового розгляду.

Аналіз правового регулювання інституту кримінальних проступків дає змогу сформулювати такі висновки.

1. Функціонування кримінальних проступків є належною базою для розвантаження органів досудового розслідування і їх зосередження на тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушеннях.

2. Чіткого врегулювання потребує кваліфікація та професійна підготовка дізнавачів.

3. Дискусійним аспектом в Україні є питання щодо регулювання інституту кримінального проступку в межах положень чинного Кримінального кодексу України або необхідність викладу в окремому законодавчому акті.

Список використаних джерел

1. Михайліченко Т. Кримінальні проступки: особливості правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 284–290.
2. Аулін О. Інститут кримінальних проступків в Україні. *Громадська думка про правотворення*. 2020. № 9 (194). С. 26–28.
3. Кримінальний кодекс України № 2341-III від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 27.10.2021).
4. Прокуратура роз'яснює: Що таке інститут «кримінальних проступків»? Офіційний сайт Вижицької районної державної адміністрації. 28 вересня 2020. URL: http://new.vnrda.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=4813:prokuratura-roziasniue-shcho-take-institut-kryminalnykh-prostupkiv&catid=2&Itemid=151 (дата звернення: 27.10.2021).
5. Інститут кримінальних проступків: оперативний розгляд справ і відсутність судимості. Українське радіо. 2 липня 2020 р. URL: <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=93651> (дата звернення: 27.10.2021).
6. Кримінальний процесуальний кодекс України № 4651-VI від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 27.10.2021).
7. Черней В. В., Чернявський С. С. Запровадження інституту кримінальних проступків у контексті реформування системи досудового розслідування в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 3(112). С. 7–14.
8. German Criminal Code. Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz. Retrieved from https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html#p0116 (дата звернення: 27.10.2021).
9. German Code of Criminal Procedure. Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz. Retrieved from https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stpo/englisch_stpo.html (дата звернення: 27.10.2021).
10. Федотова Г. В. Правове регулювання інституту кримінального проступку у Франції, Німеччині та Великобританії. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 4 (97). С. 275–290.
11. Правове регулювання інституту кримінального проступку: інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит Комітету Верховної Ради України. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29383.pdf> (дата звернення: 27.10.2021).
12. Комісаров С. А. Зарубіжний досвід визначення проступків проти публічного порядку. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Сер.: Юридичні науки*. 2019. Т. 30 (69), № 5. С. 151–156.

References

1. Mykhaylichenko, T. (2020). Kryminalni prostupky: osoblyvosti pravovoho rehulyuvannya [Criminal offenses: features of legal regulation]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, 7, 284-290 [in Ukrainian].
2. Aulin, O. (2020). Instytut kryminalnykh prostupkiv v Ukrayini [Institute of Criminal Offenses in Ukraine]. *Hromadska dumka pro pravotvorennia – Public opinion on lawmaking*, 9 (194), 26–28 [in Ukrainian].
3. Kryminalnyy kodeks Ukrayiny № 2341-III vid 05.04.2001 [Criminal Code of Ukraine № 2341-III of April 5, 2001]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
4. Prokuratura roz'yasnyuye: Shcho take instytut «kryminalnykh prostupkiv»? [The prosecutor's office explains: what is the institution of «criminal offenses»?] *new.vnrda.gov.ua*. Retrieved from http://new.vnrda.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=4813:prokuratura-roziasnuie-shcho-take-instytut-kryminalnykh-prostupkiv&catid=2&Itemid=151 [in Ukrainian].
5. Instytut kryminalnykh prostupkiv: operatyvnyy rozhljad sprav i vidsutnist sudymosti [The institute of criminal offenses: prompt consideration of cases and no criminal record]. *www.nrcu.gov.ua*. Retrieved from <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=93651> [in Ukrainian].
6. Kryminalnyy protsesualnyy kodeks Ukrayiny № 4651-VI vid 13.04.2012 [Criminal Procedure Code of Ukraine № 4651-VI of April, 13, 2012]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
7. Chernyey, V.V., Chernyavskyy, S.S. (2019). Zaprovdzhennya instytutu kryminalnykh prostupkiv u konteksti reformuvannya systemy dosudovoho rozsliduvannya v Ukrayini [Introduction of the institute of criminal offenses in the context of reforming the system of pre-trial investigation in Ukraine]. *Naukovyy visnyk Natsionalnoyi akademiyi vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 3(112), 7-14 [in Ukrainian].
8. German Criminal Code. Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz. Retrieved from https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html#p0116 [in English].
9. German Code of Criminal Procedure. Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz. Retrieved from https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stpo/englisch_stpo.html [in English].
10. Fedotova, H.V. (2015). Pravove rehulyuvannya instytutu kryminalnoho prostupku u Frantsiyi, Nimechchyni ta Velykobrytaniyi [Legal regulation of the institute of criminal offense in France, Germany and Great Britain]. *Naukovyy visnyk Natsionalnoyi akademiyi vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 4 (97), 275-290 [in Ukrainian].
11. Pravove rehulyuvannya instytutu kryminalnoho prostupku: informatsiyna dovidka, pidhotovlena Yevropeyskym informatsiyno-doslidnytskym tsentrom na zapyt Komitetu Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [Legal regulation of the institute of criminal offense: information reference prepared by the European Information and Research Center at the request of the Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine]. *euinfocenter.rada.gov.ua* Retrieved from <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29383.pdf> [in Ukrainian].
12. Komissarov, S.A. (2019). Zarubizhnyy dosvid vyznachennya prostupkiv proty publicnogo porjadku [Foreign experience in determining misdemeanors against public order.]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: yurydychni nauky – Scientific notes of TNU named after V.I. Vernadsky. Series: legal sciences*, 5, 151-156 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 14.09.2021.

DOI: 10.35774/app2021.03.141
УДК 351.87

Олександра Олійничук,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри безпеки та правоохоронної
діяльності
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9359-7560>

Роман Олійничук,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та
процесу
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4228-1384>

Андрій Колесніков,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри безпеки та правоохоронної
діяльності
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3064-4133>

ЕЛЕКТРОННЕ ПРАВОСУДДЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ СУДОЧИНСТВА

Розглянуто аспекти застосування сучасних інформаційних технологій і технічних засобів у процесі здійснення правосуддя. Досліджено норми процесуального законодавства на предмет визначення засад функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. Здійснено аналіз показників використання сучасних технічних засобів у судовому процесі місцевими загальними судами. Обґрунтовано гальмуючі чинники, які не дають змогу функціонувати системі електронного правосуддя повною мірою та зроблено відповідні висновки.

Ключові слова: електронне правосуддя, інформаційні технології, Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система, технічні засоби фіксації судового процесу, відеоконференцв'язок.

Олійничук А., Олійничук Р., Колесніков А.

Електронное правосудие как элемент современной системы судопроизводства

В данной статье рассмотрены аспекты применения современных информационных технологий и технических средств в процессе осуществления правосудия. Исследованы нормы процессуального законодательства на предмет определения основ функционирования Единой судебной информационно-телекоммуникационной системы. Осуществлен анализ показателей использования современных технических средств в судебном процессе местными общими судами. Обоснованы тормозящие факторы, которые не позволяют функционировать системе электронного правосудия в полной мере и сделаны соответствующие авторские выводы.

Ключевые слова: электронное правосудие, информационные технологии, Единая судебная информационно-телекоммуникационная система, технические средства фиксации судебного процесса, видеоконференцсвязь.

Oliynychuk O., Oliynychuk R., Kolesnikov A.

E-justice as an element of the modern judicial system

This article considers aspects of the use of modern information technologies and technical means in the administration of justice. It was noted that one of the ways to improve the judicial system is the introduction of electronic

justice.

The purpose of the article is to determine the role of modern information technology in the judicial process and to clarify the current state of their use.

The authors of the article emphasize that litigation based on the use of modern information technologies is a way to dematerialize the judicial process, improve administration, ensure full access to justice and meet reasonable deadlines.

The authors point out that the coronavirus pandemic has made adjustments in the process of e-litigation, as for a long time Ukraine, like the rest of the world, has been experiencing crises in various spheres of life due to quarantine conditions. Accordingly, the Ukrainian government was forced to impose a number of restrictions to prevent the spread of COVID-19. Given these circumstances, the issue of citizens' access to justice without the risk of infection and compliance with quarantine requirements is particularly acute. Also, the use of modern information technology becomes especially important in the context of exacerbation of problems of staffing of courts. In this situation, the active implementation of the Unified Judicial Information and Telecommunication System is extremely important. The norms of procedural legislation have been studied in order to determine the principles of functioning of the Unified Judicial Information and Telecommunication System.

The analysis of indicators of use of modern technical means in judicial process by local general courts is carried out. It is concluded that the low level of use of technical means to record the trial in administrative and civil proceedings, as well as the number of cases in which the proceedings were carried out by videoconference.

It is emphasized that e-justice is a promising area for improving the judicial process, but it faces various problems. The inhibitory factors that do not allow the e-justice system to function fully are substantiated and the relevant author's conclusions are made.

Keywords: *e-justice, information technologies, Unified judicial information and telecommunication system, technical means of recording the trial, video conferencing.*

Постановка проблеми. Асоціація України і Європейського Союзу передбачає подальший розвиток судової системи, спрямований на забезпечення відкритості, прозорості та доступності правосуддя, на підвищення якості й ефективності роботи судової системи, посилення гарантій самостійності судів і незалежності суддів, удосконалення національного законодавства відповідно до норм міжнародного права і міжнародних стандартів. Одним із напрямів удосконалення судової системи є впровадження електронного забезпечення правосуддя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти запровадження електронного судочинства відображені у працях відомих учених: В. Авер'янова, Г. Атаманчука, О. Андрійка, В. Бондаренко, Н. Пустової, О. Кучинської, В. Мальцевої, Н. Кушакової-Костицької, Л. Сердюка, Д. Приймаченка, М. Тищенко та ін. Водночас на практиці електронне правосуддя стикається з чималою кількістю проблем технічного, психологічного, процесуального, економічного характеру, а тому дослідження різних аспектів цієї проблематики має важливе наукове та практичне значення.

Мета статті полягає у визначенні ролі сучасних інформаційних технологій у процесі судочинства та з'ясуванні поточного стану їхнього використання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Існування нового віртуального способу здійснення правосуддя в Україні, стрімке підвищення інформатизації судової системи в результаті використання Інтернету змінює усталений світогляд щодо правових основ існування судової влади і коригує формування правової та політичної системи держави. Перехід країн-членів Європейського Союзу від індустріального до інформаційного суспільства супроводжується інтеграцією національних автоматизованих інформаційних систем за проектами електронної держави [2, с. 155].

Система електронного судочинства є одним з елементів електронного урядування, що нині розглядається як спосіб організації державної влади за допомогою інформаційних мереж, що забезпечує функціонування органів влади в режимі реального часу та робить максимально простим і доступним щоденне спілкування з ними громадян, юридичних осіб, неурядових організацій [11, с. 104].

Щодо визначення змісту електронного правосуддя, то зазначимо, що у міжнародній практиці воно має широке тлумачення. Так, О. П. Кучинська, В. С. Мальцева, досліджуючи правові засади електронного правосуддя, звертають увагу на те, що професор Бен'єклеф використовує термін «кіберправосуддя» і визначає його як «інтеграцію інформаційних та комунікаційних технологій у систему правосуддя – як в сам судовий процес, так і досудове врегулювання спору (онлайн суди). Таким чином, науковці зробили висновок, що електронне правосуддя охоплює не тільки використання різноманітних новітніх технологій, а саме комплексну інтеграцію таких технологій з розумінням доцільності та перспективи таких впроваджень, а

також автономне вирішення певних категорій справ за допомогою штучного інтелекту. Насамперед електронне правосуддя має ґрунтуватися на забезпеченні прав людини (доступ до правосуддя, справедливе вирішення судового спору в розумні строки) [10, с. 25]. Водночас, як наголошує Е. Фріман, кіберсуди є життєздатною альтернативою нескінченним затримкам, які супроводжують судові справи, але тільки у тому разі, якщо їм вдається зробити суди більш ефективними [15, с. 5].

Безсумнівно, судочинство, що ґрунтується на використанні сучасних інформаційних технологій, – це шлях до дематеріалізації судового процесу, удосконалення адміністрування, забезпечення повного доступу до правосуддя та дотримання розумних строків розгляду справ. У Висновку № 14 Консультативної ради європейських суддів «Судочинство та інформаційні технології» 2011 р. наголошено на можливостях, які пропонують ІТ в судочинстві та в процесі вирішення проблем, пов'язаних із доступом до правосуддя, забезпеченням верховенства права, незалежності суддів та судової влади, функціонуванням судів, дотриманням прав та виконанням обов'язків учасників судочинства. Водночас зазначено, що «...впровадження ІТ в судах Європи не повинно шкодити авторитету та кадровому забезпеченню судової системи. Якщо судочинство буде сприйматися користувачами як суто технічний процес без його реальної та фундаментальної функції, здійснення правосуддя може стати повністю автоматизованим без участі людського фактору. Судочинство, в першу чергу, має містити людський фактор, оскільки тут йдеться про реальних людей та про вирішення їхніх спорів. Найвагоміше значення людський фактор має в оцінці поведінки сторін та їх свідків в судовому засіданні, що і становить складову роботи судді...» [3].

Свої корективи у процес становлення електронного судочинства внесла пандемія коронавірусу, оскільки вже тривалий час Україна, як і весь світ, зазнає кризових явищ у різних сферах життєдіяльності через умови карантину, а тому уряд був змушений запровадити обмеження для запобігання поширення COVID-19. Враховуючи ці обставини, особливо гостро постає проблематика доступу громадян до правосуддя без ризику інфікування й з дотримання вимог карантину. У такій ситуації надзвичайно актуальним є активне впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС).

Зазначимо, що декілька років тому набули чинності нові редакції процесуальних кодексів: Господарського процесуального кодексу (ГПК) (ст. 6) [4], Цивільного процесуального кодексу (ЦПК) (ст. 14) [14] та Кодексу адміністративного судочинства України (КАС) (с. 18) [8], які визначають широкі можливості здійснення судочинства із застосуванням новітніх інформаційних технологій. Як зазначає Ю. Григоренко, ці процесуальні кодекси передбачають створення та функціонування ЄСІТС, яка має забезпечувати обмін документами (надсилання та отримання) в електронній формі між судами, судом та учасниками судового процесу, самими учасниками судового процесу тощо [5]. Засади функціонування ЄСІТС також визначені в ст. 35 Кримінального процесуального кодексу України (КПК) від 13.04.2012 № 4651-VI, в якій вказано, що ця система забезпечує «...об'єктивний і неупереджений розподіл матеріалів кримінального провадження між суддями з додержанням принципів черговості та однакової кількості проваджень для кожного судді; визначення присяжних для судового розгляду з числа осіб, які внесені до списку присяжних; надання фізичним та юридичним особам інформації про стан розгляду матеріалів кримінального провадження у порядку, передбаченому цим Кодексом; реєстрацію вхідної і вихідної кореспонденції та етапів її руху; участь учасників судового процесу у судовому засіданні в режимі відеоконференції...» [9].

ЄСІТС побудовано на основі хмарних технологій, що забезпечують опрацювання та зберігання даних віддалено та надають доступ користувачам Інтернету до програмного забезпечення та обчислювальних ресурсів. Спеціальне програмне забезпечення розроблено також для проведення судових засідань поза судами. Наразі ця система працює в експериментальному режимі, проте в умовах карантинних обмежень масово освоюються нові технології. Деякі суди вже проводять засідання в режимі відеоконференції (на основі використання ZOOM). Водночас відеоконференцзв'язок поки що не є повноцінний заміник судових процесів у режимі «оффлайн», однак його використовують як елемент засідань і суддівських нарад. Найяскравішим прикладом є судові розгляди у справі президента-втікача Віктора Януковича зі зв'язком із російського Ростова... Загалом, згідно із звітом ДП «Інформаційні судові системи», на замовлення вітчизняних судів у перші місяці 2020 року було проведено майже 54 тисячі сеансів відеоконференцзв'язку, що стало можливим через використання спеціального програмного комплексу «EasyCon», що дає змогу спілкуватися великим і малим групам осіб, які знаходяться віддалено одне від одного. Завдяки цій системі учасники відеоконференцій обмінюються інформацією, документацією, цілими базами даних, навчаються, а основне – вони мають можливість колегіально ухвалювати рішення [12].

Відповідно до сформованої практики електронне правосуддя передбачає автоматизацію та здійснення онлайн таких функцій, як подача позовної заяви, додатків до неї і надання відгуків на позови в

електронному вигляді, доступ до судових актів, надання «електронних» доказів, розгляд справи онлайн, розсилка учасникам процесу через Інтернет або через sms-повідомлення інформації щодо поточної справи, функціонування сайтів судів, на яких можна знайти інформацію з конкретного розгляду. Очевидно, можна вважати новим рівнем розвитку правосуддя стан, коли зал судового засідання обладнаний сучасними технічними засобами, ведеться аудіозапис засідання, є можливість оперативного підготувати судові рішення в електронному вигляді, а відвідувачі суду можуть отримувати всю необхідну інформацію про процес на його порталі та ін. На нашу думку, особливого значення такі можливості набувають також в умовах загострення проблем кадрового забезпечення судів. Так, за твердженням Голови Ради суддів України Б. Моніча: «Кадровий голод – найгостріша проблема судової влади» [1]. У Рішенні Ради суддів України №36 від 03.09.2021 р. «Щодо стану кадрового забезпечення місцевих судів» йдеться про те, що «...у 2021 році питання подолання проблеми кадрового дефіциту в судах залишається найактуальнішим. ...У серпні-вересні 2021 року повноваження припиняються у 190 суддів, яких було призначено вперше строком на 5 років указами Президента України протягом серпня-вересня 2016 року. Отже, невдовзі у більше ніж 400 суддів місцевих судів будуть припинені повноваження для здійснення правосуддя» [13]. Це зумовлює нераціональне використання бюджетних коштів, адже «...за наявною в РСУ інформацією на утримання суддів, які не здійснювали правосуддя, їх помічників, а також судів, які не здійснювали правосуддя через відсутність суддів, було витрачено близько 1,2 млрд грн...» [13].

У табл. 1 відображено результати аналізу статистичних даних щодо використання сучасних технічних засобів у судовому процесі місцевими загальними судами.

Таблиця 1

Аналіз показників використання сучасних технічних засобів у судовому процесі місцевими загальними судами*

Показники	2019 р.	2020 р.	Відхилення 2020 р. проти 2019 р.
Кримінальне судочинство			
Розглянуто кримінальних проваджень, усього	108 782	113 185	4 403
Кількість справ, судові провадження в яких здійснювалось у режимі відеоконференції	14 781	16 002	1 221
Питома вага справ, судові провадження в яких здійснювалось у режимі відеоконференції, у кількості розглянутих кримінальних проваджень, %	13,59	14,14	0,55
Кількість справ, розглянутих із фіксуванням судового процесу технічними засобами	381 747	368 257	-13490
Адміністративне судочинство			
Розглянуто справ, усього	22 328	17 161	-5 167
Кількість справ, судові провадження в яких здійснювалось у режимі відеоконференції	762	589	-173
Питома вага справ, судові провадження в яких здійснювалось у режимі відеоконференції, у кількості розглянутих справ, %	3,41	3,43	0,02
Кількість справ, розглянутих із фіксуванням судового процесу технічними засобами	12 051	7 644	-4 407
Питома вага справ, розглянутих із фіксуванням судового процесу технічними засобами, у кількості розглянутих справ, %	53,97	44,54	-9,43
Цивільне судочинство			
Розглянуто справ з ухваленням заочного рішення, усього	165 597	143 257	-22 340
Розглянуто справ у порядку спрощеного провадження	дані відсутні	194 995	-
Кількість справ, судові провадження в яких здійснювалось у режимі відеоконференції	3 596	4 197	601
Питома вага справ, судові провадження в яких здійснювалось у режимі відеоконференції, у кількості розглянутих справ з ухваленням заочного рішення, %	2,17	2,93	0,76
Питома вага справ, судові провадження в яких здійснювалось у режимі відеоконференції, у кількості розглянутих справ у порядку спрощеного провадження, %	-	2,15	-

продовження таблиці 1

Кількість справ, розглянутих із фіксуванням судового процесу технічними засобами	132 416	94 413	-38 003
Питома вага справ, розглянутих із фіксуванням судового процесу технічними засобами, у кількості розглянутих справ з ухваленням заочного рішення, %	79,96	65,90	-14,06
Питома вага справ, розглянутих із фіксуванням судового процесу технічними засобами, у кількості розглянутих справ у порядку спрощеного провадження, %	-	48,42	-

*Складено на основі [6; 7].

Отже, як видно з результатів аналізу даних, відображених в табл. 1, впродовж останніх двох років загалом не спостерігається суттєвої активізації процесів технічного супроводу судового процесу, незважаючи на значне поширення онлайн-технологій у різних сферах життєдіяльності суспільства через карантинні обмеження. Більшість показників, які характеризують використання сучасних технічних засобів у судовому процесі місцевими загальними судами, мають або мінімальне зростання, або взагалі зменшилися у 2020 р. порівняно з 2019 р. Відтак, можна стверджувати, що наразі є гальмувальні чинники, які не дозволяють функціонувати системі електронного правосуддя повною мірою. Тому вважаємо цілком слушною позицію В. А. Бондаренко, Н. О. Пустової, що для створення ефективного електронного судочинства як способу здійснення правосуддя, заснованого на використанні інформаційних технологій, потрібні подальша інформаційно-технічна модернізація судової системи, підвищення рівня культури роботи з електронними засобами працівників судів, введення в судову систему електронного діловодства, а також прийняття правових норм, що дають змогу однозначно ідентифікувати інститут електронного судочинства, поняття і статус електронного документа [2, с. 154].

Також очевидними є проблеми організаційного характеру, які гальмують реформу судочинства, пов'язані із забезпеченням надання технічної підтримки електронного судочинства. Для розвантаження ДП «Інформаційні судові системи», яке відповідальне за функціонування всієї мультифункціональної ЄСІТС, Державна судова адміністрація прийняла рішення про створення ДП «Центр судових сервісів», до відповідальності якого належить впровадження новацій у вітчизняних судах. Деякі підрозділи ДП «Інформаційні судові системи» перейшли до ДП «Центр судових сервісів». ДП «Інформаційні судові системи» надає обслуговування двом групам користувачів. З однієї сторони, – це 38 тисяч суддів і працівників судів, а з іншої – учасники-сторони судового процесу. І такий конфлікт інтересів стримує розвиток системи. Після розділення функцій ДП «Центр судових сервісів» буде займатися обслуговуванням, експлуатацією системи і відкритого середовища – тобто, буде надавати послуги сторонам судового процесу, юридичним і фізичним особам, а ДП «Інформаційні судові системи» продовжить займатися обслуговуванням судів – розробляти нові версії документообігу, супроводжувати канали зв'язку, підтримувати обладнання, утримувати інженерні служби, які здійснюватимуть технічний контроль на місцях. Такий розподіл є цілком виправданим, оскільки відповідно до європейської практики, необхідно “розвести” функції з обслуговування учасників процесів та із технічного забезпечення судів, які розглядають їхні справи [12].

Висновки. Узагальнюючи проведені дослідження, варто зазначити, що система електронного правосуддя складається з багатьох взаємопов'язаних елементів, які мають забезпечити осучаснення процесу судочинства відповідно до новітніх тенденцій цифровізації, інформатизації суспільних процесів згідно з відповідними нормами процесуального законодавства. Електронізація правосуддя – це вимога часу й актуальна необхідність. Функціонування у всіх судах України судової інформаційно-телекомунікаційної системи забезпечує чимало можливостей для дематеріалізації судового процесу, спрощення доступу до правосуддя, забезпечення ефективного та швидкого розгляду судових справ. Водночас процес широкого впровадження інформаційних технологій у судову систему стикається з численною кількістю проблем психологічного, технічного й організаційного характеру, пошук шляхів вирішення яких є перспективами подальших наукових досліджень у цьому напрямі.

Список використаних джерел

1. Богдан Моніч: Кадровий голод – найгостріша проблема судової влади. URL: <https://hcj.gov.ua/news/bogdan-monich-kadrovyy-golod-naygostrisha-problema-sudovoyi-vlady> (дата звернення: 30.07.2021).

2. Бондаренко В. А., Пустова Н. О. Теоретико-правові питання електронного правосуддя в інформаційному суспільстві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія : Юридична*. 2017. Вип. 2. С. 154–162.
3. Висновок № 14 (2011) Консультативної ради європейських суддів «Судочинство та інформаційні технології». URL: <https://court.gov.ua/inshe/mss/> (дата звернення: 23.07.2021)
4. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 30.07.2021).
5. Григоренко Ю. Функціонування підсистеми «Електронний суд». Про ЄСІТС та суд у режимі відеоконференцій. 22.04.2020. URL: <https://unba.org.ua/publications/5453-funkcionuvannya-pidsistemi-elektronnij-sud-pro-esits-ta-sud-u-rezhimi-videokonferencij.html> (дата звернення: 30.07.2021).
6. Звіт місцевих загальних судів про розгляд судових справ за 2019 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата звернення: 15.08.2021).
7. Звіт місцевих загальних судів про розгляд судових справ за 2020 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата звернення: 30.07.2021).
8. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 30.07.2021).
9. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
10. Кучинська О. П., Мальцева В. С. Правові засади електронного правосуддя. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 3. С. 24–28.
11. Кушакова-Костицька Н. В. Електронне правосуддя: українські реалії та зарубіжний досвід. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 103–109.
12. Обух В. Як працює електронне судочинство, або “Встати! Суд на зв’язку”. 30.04.2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3016937-ak-pracue-elektronne-sudocinstvo-abo-vstati-sud-na-zvazku.html> (дата звернення: 30.07.2021).
13. Рішення Ради суддів України «Щодо стану кадрового забезпечення місцевих судів» № 36 від 03.09.2021 р. URL: <http://www.rsu.gov.ua/ua/events/risenna-rsu-no-36-vid-03092021-sodo-stanu-kadrovogo-zabezpecenna-miscevih-sudiv> (дата звернення: 30.07.2021).
14. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 27.07.2021).
15. Freeman E. H. Cyber Courts and the Future of Justice. *Information Systems Security*. 2005. № 14(1). pp. 5–9. URL: https://www.researchgate.net/publication/220450093_Cyber_Courts_and_the_Future_of_Justice (дата звернення: 05.08.2021).

References

1. *Bohdan Monich: Kadrovyi holod – naihostrisha problema sudovoi vlady [Bohdan Monich: Personnel shortage is the most acute problem of the judiciary]*. Retrieved from <https://hcj.gov.ua/news/bogdan-monich-kadrovyi-golod-naygostrisha-problema-sudovoi-vlady> [in Ukrainian].
2. Bondarenko, V. A. & Pustova, N. O. (2017). Teoretyko-pravovi pytannia elektronnoho pravosuiddia v informatsiinomu suspilstvi [Theoretical and legal issues of e-justice in the information society]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriya yurydychna – Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Legal series*, 2, 154-162 [in Ukrainian].
3. *Vysnovok № 14 (2011) Konsultatyvnoi rady yevropeiskykh suddiv «Sudochynstvo ta informatsiini tekhnolohii» [Conclusion № 14 (2011) of the Advisory Council of European Judges «Judiciary and Information Technology»]*. Retrieved from <https://court.gov.ua/inshe/mss/> [in Ukrainian].
4. *Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 06.11.1991 r. № 1798-XII. [Economic Procedure Code of Ukraine of November 6, 1991 № 1798-XII]*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> [in Ukrainian].
5. Hryhorenko, Yu. (2020). *Funktsionuvannya pidsystemy «Elektronnyi sud». Pro YeSITS ta sud u rezhymi videokonferentsii [Functioning of the subsystem «Electronic Court». About ESITS and the court by videoconference]*. Retrieved from <https://unba.org.ua/publications/5453-funkcionuvannya-pidsistemi-elektronnij-sud-pro-esits-ta-sud-u-rezhimi-videokonferencij.html> [in Ukrainian].

6. *Zvit mistsevykh zahalnykh sudiv pro rozghliad sudovykh sprav za 2019 rik [Report of local general courts on the consideration of court cases for 2019]*. Retrieved from: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ [in Ukrainian].
7. *Zvit mistsevykh zahalnykh sudiv pro rozghliad sudovykh sprav za 2020 rik [Report of local general courts on the consideration of court cases for 2020]*. Retrieved from: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ [in Ukrainian].
8. *Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy vid 06.07.2005 № 2747-IV [Code of Administrative Procedure of Ukraine of July 06, 2005 № 2747-IV]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> [in Ukrainian].
9. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine of April 13, 2012 № 4651-VI]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
10. Kuchynska, O. P. & Maltseva, V. S. (2018). Pravovi zasady elektronnoho pravosuddia [Legal principles of e-justice]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva – Bulletin of criminal proceedings*, 3, 24-28 [in Ukrainian].
11. Kushakova-Kostytska, N. V. (2013). Elektronne pravosuddia: ukraïnski realii ta zarubizhnyi dosvid [Electronic justice: Ukrainian realities and foreign experience]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav – Legal Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 1, 103-109 [in Ukrainian].
12. Obukh, V. (2020). *Yak pratsiuie elektronne sudochynstvo, abo «Vstati! Sud na zviazku» [How does electronic litigation work, or “Get up! The court is in touch]*. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3016937-ak-pracue-elektronne-sudocinstvo-abo-vstati-sud-na-zvazku.html> [in Ukrainian].
13. *Rishennia Rady suddiv Ukrainy «Shchodo stanu kadrovoho zabezpechennia mistsevykh sudiv» № 36 vid 03.09.2021 r. [Decision of the Council of Judges of Ukraine “On the state of staffing of local courts” № 36 from 03.09.2021]*. Retrieved from <http://www.rsu.gov.ua/ua/events/risenna-rsu-no-36-vid-03092021-sodo-stanu-kadrovogo-zabezpechenna-miscevih-sudiv> [in Ukrainian].
14. *Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 18.03.2004 r. № 1618-IV [Civil Procedure Code of Ukraine of March 18, 2004 № 1618-IV]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> [in Ukrainian].
15. Freeman, E. H. (2005). *Cyber Courts and the Future of Justice. Information Systems Security*, 14(1), 5-9. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/220450093_Cyber_Courts_and_the_Future_of_Justice. [in English].

Стаття надійшла до редакції 15.09.2021.

Порядок публікації матеріалів у фаховому збірнику наукових праць «Актуальні проблеми правознавства».

1) Приймаються роботи, написані **українською, російською або англійською мовами**, обсягом до 12 аркушів включно.

2) Рукопис статті повинен мати такі елементи:

- УДК;
- код ORCID;
- назва секції;
- прізвище та ініціали автора, науковий ступінь, посада;
- назва статті українською мовою;
- анотації українською і російською мовами (мінімум 700 знаків з пробілами), розширена анотація англійською мовою (мінімум 1800 знаків з пробілами), які повинні містити короткий виклад актуальності, мету та результати дослідження;
- ключові слова (не менше 5 позицій);
- основний текст статті;
- список використаних джерел;
- список використаних джерел англійською мовою (References).

3) Окрім рукопису статті до редакції подається **реферат** (розширена анотація) англійською мовою (реферат має обов'язково містити: назву статті, прізвище та ініціали автора, посаду, місце роботи, короткий зміст статті. Мінімальний обсяг реферату – **300 слів**).

4) Стаття повинні містити такі елементи:

- постановку проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- мету статті;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Зазначені елементи виділяються в рукописі напівжирним шрифтом.

5) Стаття має бути набрана в текстовому редакторі Microsoft Word. Поля з усіх сторін – 20 мм. Шрифт – Times New Roman 14 з інтервалом 1,5.

Посилання на використані джерела здійснюється безпосередньо в тексті. У квадратних дужках зазначається порядковий номер використаного джерела, а через кому – конкретна сторінка (приклад – [1, с. 15]).

6) До редакції на електронну адресу **zbirnykapp@wunu.edu.ua** подаються:

- електронний варіант статті;
- розширена анотація англійською мовою (реферат);
- завірена рецензія доктора або кандидата наук відповідного профілю (крім випадків, коли автор сам має науковий ступінь);
- довідка про автора на окремій сторінці (прізвище, ім'я, по-батькові повністю, організація, посада, адреса, науковий ступінь, вчене звання, контактні телефони, поштова адреса для направлення авторського примірника журналу, електронна адреса);
- відсканована квитанція (інформація про оплату на сайті видання).

7) Редакція очікує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікації до інших видань.

Статті, які не відповідають наведеним вимогам, не приймаються до розгляду. Рукописи проходять рецензування та перевірку на наявність плагиату, за результатами якого редакційна колегія приймає рішення про публікацію статей або необхідності їх доопрацювання авторами.

Наукове періодичне видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗНАВСТВА

Збірник наукових праць

*Випуск 3 (27)
2021*

Літературний редактор: *Інна Калачик*
Комп'ютерне макетування: *Ольга Драбюк*
Дизайн обкладинки: *Марія Одобецька*

Підписано до друку 6 жовтня 2021 р.
Формат 60x84 ¹/₈. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Друк на дублікаторі.
Ум.-друк. арк. 17,2. Обл.-вид. арк. 17,5.
Замовлення № P014-03-21. Тираж 300 прим.

Адреса редакції:
464005 м. Тернопіль, вул. Микулинецька, 46а
тел. (0352) 26-06-36

www.appj.wunu.edu.ua
E-mail: zbirnykapp@wunu.edu.ua

Видавець та виготовлювач:
Західноукраїнський національний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль 46400

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 3467 від 23.04.2009 р.*

Віддруковано у видавничо-поліграфічному центрі «Університетська думка»
вул. Бережанська, 2, м. Тернопіль 46004
тел. (0352) 47-58-72
E-mail: edition@wunu.edu.ua
www.appj.wunu.edu.ua